

ISSN 2709-4227

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ШОЛУЫ

№ 4, 2025

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ БАНКІ

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ЭКОНОМИКАЛЫҚ ШОЛУЫ

Баспагер: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Басылымның редакциялық алқасы

Бас редактор: В. А. Тутушкин., ҚРҰБ Төрағасының орынбасары
Бас редактордың орынбасары: А. М. Баймағамбетов, ҚРҰБ Төрағасының орынбасары
С. Б. Ағамбаева, ҚРҰБ Зерттеулер және талдама орталығы – департаменті
К. Е. Жусанғалиева, ҚРҰБ Зерттеулер және талдама орталығы – департаменті
Шығарылымға жауапты: А. В. Есафьева, ҚРҰБ Зерттеулер және талдама орталығы –
департаменті

Басылымның редакциялық алқасы

С. А. Аханов
э.ғ.д., профессор, Тұран университеті,
Қазақстан қаржыгерлерінің қауымдастығы Кеңесі Төрағасының Кеңесшісі

Н. А. Нұрсейіт
э.ғ.д., Қазақстан-Неміс университеті

К. К. Дамитов
э.ғ.к., Алматы Менеджмент Университеті Президентінің Кеңесшісі

Б. Р. Сырлыбаева
э.ғ.к., Қазақстан-Британ техникалық университеті

А. А. Нурсейітов
э.ғ.к., Экономикалық зерттеулер институты

С. В. Попов
PhD in Economics, Кардифф Университеті, Ұлыбритания

М. Шукаев
PhD in Economics, Альберт Университеті, Канада

А. Алдашев
PhD in Economics, профессор, Қазақстан-Британ техникалық университеті

Ерғабулова А. А.
PhD in Economics, Nazarbayev University

Ж. Ж. Ыбраев
Ph.D. in Economics, ҚРҰБ Қаржылық тұрақтылық және зерттеулер департаменті

Мақалалар шығарылымын рецензиялау барысында ҚР Ұлттық Банкінің қызметкерлері
Г. А. Ойшынова, Ш. Б. Шаих, А. И. Салходжаев сараптамалық қорытындылары алынды.

Мақала авторларының жеке көзқарасы мен пікірі Қазақстан Республикасы Ұлттық
Банкінің ресми ұстанымын білдірмейді және онымен сәйкес келмеуі мүмкін.

ISSN 2709-4227

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ШОЛУЫ

№ 4, 2025

МАЗМҰНЫ

Ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын қолданудың халықаралық тәжірибесі <i>К. А. Алмагамбетов, Ж. Б. Төлегенова, М. У. Джаржанов</i>	4
Қазақстанда экономиканы көміртексіздендіру және ESG стандарттарына өту аясындағы әділ көшу (Just Transition) <i>А. Б. Абдуллаева, А. М. Әбенова</i>	42
Қазақстанда кредит беру кезінде астық қолхаттарын кепіл ретінде пайдалану <i>Г. А. Ойшынова, О. В. Нурханова</i>	64

Ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын қолданудың халықаралық тәжірибесі

К. А. Алмағамбетов – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Ақша-кредит саясаты департаментінің монетарлық саясат басқармасының бас маман - талдаушысы.

Ж. Б. Төлегенова – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Ақша-кредит саясаты департаментінің монетарлық талдау басқармасының жетекші маман - талдаушысы.

М. У. Джаржанов – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Ақша-кредит саясаты департаментінің монетарлық саясат басқармасының бас маман - талдаушысы.

Мақалада дәстүрлі емес ақша-кредит саясатын (ДЕАКС) қолданудың теориялық негіздері, құралдары мен халықаралық практикасы зерттеледі, сондай-ақ оның дамыған және дамушы экономикалардағы инфляциялық процестермен байланысы бағаланады. Тақырыптың өзектілігі 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысынан кейін және әсіресе COVID-19 пандемиясы кезінде ДЕАКС дағдарысқа қарсы ерекше құралдан орталық банктер практикасының маңызды элементіне айналғанымен айқындалады, ал оның инфляциялық салдары мен қолданылу шектері пікірталас тақырыбы болып қалуда.

Зерттеудің мақсаты ДЕАКС-ның халықаралық тәжірибесін жүйелендіруден және оны қолданудағы айырмашылықтарды және қаржы нарықтары мен монетарлық институттардың даму деңгейі әртүрлі елдерде инфляцияның салдарын анықтаудан тұрады. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін жұмыста үш міндет шешіледі: ДЕАКС құралдарын және олардың трансмиссия арналарын жіктеу нақтыланады; дамыған және дамушы елдердің тәжірибесі салыстырылады; COVID-19 пандемиясы кезеңіндегі активтерді сатып алу бағдарламалары мен кредиттік шаралардың инфляцияға әсерін еларалық эмпирикалық бағалау жүргізіледі.

Жұмыстың ғылыми үлесі, бірінші кезекте, мақалада орталық банктің құралдарын, ықпал ету арналарын және теңгерімін біріктіретін ДЕАКС талдауының бірыңғай салыстырмалы шегін ұсынатындығында. Екіншіден, жұмыс халықаралық тәжірибені талдауды 41 елдің іріктемесінде еларалық бағалаумен толықтыра отырып, шолу және эмпирикалық бөліктерді біріктіреді. Үшіншіден, мақала ДЕАКС-нің инфляциялық әсері дамыған және дамушы экономикалар арасында айтарлықтай ерекшеленетінін көрсетеді.

Панельдік регрессиялар мен *difference-in-differences* әдісі негізіндегі эмпирикалық талдау орталық банк балансының кеңеюі статистикалық тұрғыдан инфляциямен байланысты екенін көрсетеді, бұл байланыс дамушы экономикаларда негұрлым айқын көрініс табады. Дамыған елдер үшін панельдік бағалау теңгерімнің кеңеюі мен инфляция арасындағы тұрақты байланысты анықтамайды, ал *DiD*-тәсілі статистикалық маңызды, бірақ ДЕАКС қолданудың гетерогендік әсерінің болуын көрсетеді. Елдердің жалпы іріктемесінде әсерді бағалау ДЕАКС шараларын бастағаннан кейінгі кезең үшін шамамен 0,8-0,9 пайыздық тармақты құрайды. Алынған нәтижелер ДЕАКС ынталандыру шараларын қолдану пайыздық арнаның жай-күйіне, инфляциялық күтулердің тұрақтануына, қаржы нарықтарының тереңдігіне және орталық банкке деген сенімге байланысты екенін көрсетеді.

Негізгі сөздер: ақша-кредит саясаты, дәстүрлі емес ақша-кредит саясаты, орталық банк, инфляция, COVID-19.

JEL-жіктеу: C23, E31, E44, E52, E58.

1. Кіріспе

Қазіргі заманғы ақша-кредит саясаты 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысынан кейін айтарлықтай өзгеріске ұшырады, ол кезде дәстүрлі құралдар, ең алдымен қысқа мерзімді пайыздық мөлшерлеменің өзгеруі бірқатар елдерде шығарылымға, кредиттеуге

және инфляцияға жеткілікті ықпалын қамтамасыз етуді тоқтатты. Бұған жауап ретінде орталық банктер активтерді сатып алу бағдарламаларын, нысаналы кредиттік құралдарды, forward guidance, теріс мөлшерлемелерді, кірістілік қисығын бақылау мен валюталық интервенцияларды қоса алғанда, ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын қолдана бастады. Халықаралық әдебиетте мұндай шаралардың табыстылыққа, спрэдтерге, активтер бағасына және жалпы қаржылық жағдайларға айтарлықтай әсер ете алатынын растайтын зерттеулердің біршамасы жинақталған. Алайда олардың инфляцияға әсері және әртүрлі институционалдық ортада қолданылу шектері біржақты бағаланбайды.

Бұл мәселе әсіресе COVID-19 пандемиясы кезінде, ДЕАКС тек дамыған ғана емес, сондай-ақ көптеген дамушы экономикаларда анағұрлым кең ауқымда қолданыла бастаған кезде туындады. Халықаралық есеп айырысу банкінің (БМР, BIS) және Халықаралық валюта қорының (ХВҚ, IMF) материалдары 2020 жылдан кейін орталық банктер активтерді сатып алуды, кеңейтілген кредиттік бағдарламаларды, өтімділікті қолдау операцияларын және өзге де стандартты емес шараларды белсенді пайдаланғанын, бірақ бұл іс-қимылдардың сипаты, ауқымы мен салдары елдер арасында едәуір өзгергенін көрсетті [4,44,49]. Бұл қаржы нарықтарының шектеулі тереңдігі, валюталық және фискалдық күтпеген өзгерістерге жоғары тәуелділік және тұрақсыз инфляциялық күтулер ынталандырушы экономиканың жанама әсерін күшейтуі мүмкін болатын дамушы экономикалар үшін ерекше маңызды.

Зерттеулердің үлкен көлеміне қарамастан, ДЕАКС туралы әдебиет толық емес, яғни тақырыптар мен елдерді қамту бойынша біркелкі емес күйінде қалып отыр. Біріншіден, жұмыстардың едәуір бөлігі ДЕАКС-ның жекелеген құралдарына, не жекелеген орталық банктердің, ең алдымен дамыған экономикалардың тәжірибесіне арналған [5, 6, 11, 12, 20]. Екіншіден, көптеген зерттеулер ДЕАКС әсерін қаржылық айнымалылар – кірістілік, спрэдтер, айырбастау бағамы, активтер бағасы арқылы талдайды, ал олардың инфляциямен байланысын еларалық бағалау шамалы жүйеленген түрде ұсынылады [1,7, 15, 27]. Үшіншіден, бір уақытта құралдардың типологиясын, елдік кейстерді салыстырмалы түрде талдауды және дамыған және дамушы елдер арасындағы айырмашылықтарды бірыңғай эмпирикалық тексеруді біріктіретін жұмыстардың жетіспеушілігі сақталып отыр. Бұдан басқа, әдебиетте ДЕАКС әсерін баламалы түрде түсіндіру қатар жүреді: кейбір жұмыстарда олардың қаржылық жағдайларды жеңілдетудегі және дефляцияны болдырмаудағы рөлі көрсетіледі, басқаларында инфляцияның өсуі тәуекеліне, фискалды-монетарлық өзара байланыс күшеюіне және қаржылық теңгерімсіздік жинақталуына назар аударылады [3, 18, 19].

Осы жұмыс дамыған және дамушы экономикалар арасындағы айырмашылықтарға және COVID-19 пандемиясы кезеңінде ынталандыру шараларының инфляциялық салдарына назар аудара отырып, ДЕАКС қолданудың халықаралық тәжірибесін зерттеуге бағытталған. Зерттеудің мақсаты ДЕАКС құралдары мен практикаларын жүйелендіруден және оларды қолдану әртүрлі институционалдық және макроқаржылық сипаттамалары бар елдерде инфляциямен қалай байланысты екенін бағалаудан тұрады. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін жұмыста мына міндеттер шешіледі: біріншіден, ДЕАКС мен оның экономикаға ауысу арналарын жіктеу нақтыланады; екіншіден, жекелеген орталық банктердің бірыңғай талдамалық логикадағы тәжірибесі салыстырылады; үшіншіден, орталық банк теңгерімі кеңеюінің әсеріне және ДЕАКС-ны инфляцияға қолдануға еларалық эмпирикалық бағалау жүргізіледі.

Мақаланың ғылыми үлесі үш негізгі аспектіден тұрады. Біріншіден, жұмыста ДЕАКС талдаудың бірыңғай салыстырмалы шеңбері ұсынылады, онда құралдар оның мақсаттарының, трансмиссия арналарының және орталық банк балансындағы өзгерістердің үйлесімі арқылы қаралады. Екіншіден, мақала халықаралық тәжірибені талдауды 41 елдің іріктемесінде еларалық эмпирикалық бағалаумен толықтыра отырып, көбінесе сипаттамалық шолулардың шеңберінен шығады. Үшіншіден, жұмыста ДЕАКС инфляциялық әсері қағидатты түрде біртекті еместігі көрсетіледі: панельдік бағалау орталық банктің теңгерімін кеңейтудің дамушы елдердегі инфляциямен неғұрлым орнықты

байланысын көрсетеді, ал дамыған елдер үшін ол бағалау әдіснамасы мен уақыт аралығына аз және тәуелді әсер етеді.

Осылайша, мақала елдер мен құралдар қамтылуының кеңдігімен ғана емес, сондай-ақ талдаудың үш деңгейін: ДЕАКС теориялық жүйелендіруді, елдік кейстерді салыстырмалы талдауды және инфляциялық әсерлердің біртекті еместігі туралы гипотезаны эмпирикалық тексеруді бір жұмысқа біріктіру әрекетімен де ерекшеленеді. Мұндай тәсіл бір мезгілде екі сұраққа: ДЕАКС теория мен практикада қалай жұмыс істейді және қандай жағдайларда оны қолдану салыстырмалы түрде қауіпсіз не керісінше неғұрлым жоғары проинфляциялық тәуекелдермен ұштасатынына жауап беруге мүмкіндік береді.

Мақаланың құрылымы осы логикаға бағынады. Келесі бөлімде ДЕАКС теориялық негіздері, оны енгізудің алғышарттары, жіктеу мен өзара әсер ету арналары қаралады. Үшінші бөлімде жекелеген орталық банктердің дамыған және дамушы экономикалардағы тәжірибесі талданады. Қорытынды бөлімде саны бойынша жеңілдету бағдарламалары мен кредиттік шаралардың COVID-19 пандемиясы кезеңінде панельдік регрессия мен difference-in-differences әдісін пайдалана отырып, инфляциялық процестерге әсер етуіне эмпирикалық бағалау берілген.

2. Ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларының теориялық негіздері және жіктелуі

Ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларының тарихы орталық банктердің жүйелік күтпеген өзгерістер мен дәстүрлі пайыздық саясаттың шектеулеріне реакциясының эволюциясын көрсетеді. 2008-2009 жылдардағы жаһандық қаржы дағдарысы кезінде, пайыздық мөлшерлемелердің нөлдік төменгі шегіне (zero lower bound, ZLB) қол жеткізілген жағдайда, сондай-ақ COVID-19 пандемиясы кезеңінде орталық банктер активтерді ірі ауқымда сатып алуға, нысаналы кредиттеу бағдарламасын, валюта нарықтарындағы операцияларды және озыңқы коммуникация стратегиясын қоса алғанда, құралдар жиынтығын кеңейтуге жүгінді (forward guidance, FG).

Ғылыми әдебиетте ДЕАКС жалпы қабылданған анықтамасы жоқ. Сонымен қатар, зерттеу қоғамдастығының өкілдері арасында ДЕАКС шаралары ақша-кредит трансмиссиясы тетігінің жұмыс істеуіндегі іркілістерді жою немесе дәстүрлі құралдардың тиімсіздігі жағдайында экономиканы ынталандыру мақсатында қолданылатыны туралы тұрақты түсінік қалыптасты [1].

ДЕАКС шараларының ішінде үш негізгі бағытты: балансты басқару саясатын (balance sheet policy), FG және теріс пайыздық мөлшерлемелерді (negative policy rates) бөліп көрсетуге болады. Орталық банктер іс жүзінде мұндай шараларды оқшауланған түрде сияқты (бір-біріне және дәстүрлі пайыздық саясатқа тәуелсіз), сондай-ақ қаржы нарығындағы мақсат пен жағдайға байланысты әртүрлі комбинацияларда да қолдануы мүмкін [2].

Мәселен, 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысына байланысты дағдарысқа қарсы басқару кезеңінде орталық банктер қаржы жүйесін тұрақтандыру үшін балансты басқару саясатын белсенді түрде қолданды. Бұл шаралар негізінен ақша-кредит саясатының дәстүрлі құралдары ZLB проблемасымен шектелген дамыған елдерде пайдаланылды. Кейіннен назар дәстүрлі макроэкономикалық мақсаттарға ауысуына қарай орталық банктер көбірек FG-ге сүйене бастады [3]. COVID-19 пандемиясы кезінде көптеген орталық банктер активтерді ауқымды сатып алуды және кредиттеудің нысаналы бағдарламаларын қоса, дәстүрлі емес шараларды қолдануды қайта бастады. Бұл шаралар қаржы нарықтарын тұрақтандыруға және ақша-кредит пен фискалдық саясатты тығыз үйлестіру жағдайында экономиканы қолдауға бағытталды [4].

Жалпы ақша-кредит саясаты шараларының теңгерімін әрбір орталық банк қаржы жүйесі құрылымының және ел экономикасының ерекшеліктерін ескере отырып, жеке айқындайды. ДЕАКС шараларын жіктеу 1-кестеде берілген.

ДЕАКС дәстүрлі емес шараларын жіктеу

	Операция типі	Мағынасы	Әсер ету арнасы
Балансты басқару саясаты (balance sheet policy)	Кредиттеу бағдарламасы	Liquidity provision (ұзақ мерзімді РЕПО, LTRO) Targeted lending/FFL-бағдарламалары (FLS, TLTRO, FCIC және басқалары.)	Кредиттік арна: қорландырудың шекті құнын төмендету, кредиттер беруді ынталандыру, қорландыру және кредиттеу мөлшерлемелері арасындағы спредті төмендету
	Активтерді сатып алу	Мемлекеттік облигацияларды сатып алу (QE, LSAP) Корпоративтік облигациялар мен коммерциялық қағаздарды сатып алу Басқа жеке активтерді: MBS, қамтамасыз етілген облигацияларды, ETF, REIT және басқаларын (credit easing) сатып алу	Portfolio-balance channel: ұзақ мерзімді активтердің еркін ұсынысын қысқарту, кірістілікті төмендету, ұзақ мерзімді қаржыландыруды арзандату, портфельдерді қайта бөлу, нарықтарды тұрақтандыру Signaling channel: төмен мөлшерлемелердің ұзақ мерзімін растау
	Банктердің резервтерін басқару	Міндетті резервтер нормаларын уақытша төмендету Өтімділік нормативтерін жеңілдету	Банктердің ресурстарын босату, оларды қорландырудың орташа өлшемді құнын төмендету, кредиттік арнаны күшейту. FFL және QE қосымша ретінде пайдаланылуы мүмкін
Forward guidance (FG)	ОБ коммуникациялары	Күнтізбелі FG Жағдайға тәуелді FG Delphic FG (экономика мен саясаттың перспективаларын түсіндіру) Odyssean FG (мөлшерлемені/балансты белгіленген деңгейде ұстап тұру бойынша алдын ала міндеттеме)	Күтулерді басқару құралы: орталық банк мәлімдемелер, болжамдар, «dot plot», мөлшерлеменің траекториясын жариялау арқылы нарықтарға өзінің болашақ реакциясын хабарлайды. Негізгі арна – signaling channel: ұзақ мөлшерлемедегі күту компонентіне әсер ету, белгісіздікті төмендету және тәуекел үшін сыйлықақы, нөлдік немесе төмен мөлшерлеменің әсерін күшейту
Мөлшерлемелердің теріс пайызы (NIRP)	ОБ мөлшерлемесі	Теріс негізгі мөлшерлемені/ОБ депозиттері бойынша мөлшерлемені белгілеу Резервтердің сыйақысының «tiered system» көшу (резервтердің бір бөлігіне теріс мөлшерлеме белгіленеді, бір бөлігіне - белгіленбейді)	Дәстүрлі пайыздық арнаның қолданылуын нөлдік шектен тыс ұзарту: нарықтық мөлшерлемелерді төмендету, қорландыруды арзандату, кредиттеуді ынталандыру, портфельдерді неғұрлым тәуекелді активтерге қайта бөлу
ДЕАКС басқа нысандары	Кірістілік қисығын бақылау (YCC)	Әртүрлі мерзімдер бойынша кірістіліктің нысаналы деңгейлеріне қол жеткізу	Шектеусіз сатып алу/сату арқылы 10 жылдық және өзге де мемлекеттік облигациялардың кірістілігін нысаналы таргеттеу: қисық нысанын басқару, мөлшерлеме бойынша күтулерді бекіту, мерзім үшін ұзақ мерзімді сыйлықақыны төмендету

Операция типі	Мағынасы	Әсер ету арнасы
Валюта нарығындағы операциялар	Валютаның шамадан тыс нығаюын болдырмау үшін ірі ауқымды интервенциялар USD swap line ОБ арасындағы басқа да своп-желілер Коммерциялық банктермен валюталық своп-операциялар FX spot intervention, ең төменгі курс режимдері	Валюта нарықтарының жұмыс істеуін қолдау және/немесе айырбастау бағамын басқару. Дефляцияға қарсы іс-қимыл жасау және экспортты қолдау үшін ұлттық валютаның әлсіреуі. ОБ балансы шетелдік активтер (NFA) есебінен кеңейтіледі. Бірқатар жағдайларда (SNB, ČNB) іс жүзінде сандық жеңілдетудің «сыртқы» нысаны болып табылады

Дереккөзі: авторлар жасаған

2.1. Балансты басқару саясаты (Balance sheet policy)

Балансты басқару саясаты қаржы жағдайларына ықпал ету үшін орталық банктің меншікті балансын түзетуден тұратын пайыздық саясатқа баламалы тәсілді білдіреді [3]. Өтімділікті басқарудың дәстүрлі құралдарынан айырмашылығы, ол орталық банк активтерінің/пассивтерінің құрылымы мен мөлшеріне ауқымды және нысаналы әсер етуімен сипатталады. Балансты басқару саясаты активтерді ірі ауқымда сатып алуды және айырбастау операцияларын (своп-бағдарламаларды), орталық банктің стандартты емес талаптармен (ұзақ мерзімдер, белгілі бір мақсаттар және т.б.) қаржыландыруды (өтімділікті) беруін және активтердің дюрациялық құрылымын өзгертуді қамтиды.

Практикада осы түрдегі кеңінен таралған құралдар – кредиттеу бағдарламаларын (funding for lending programmes, FFLs) және активтерді ауқымды сатып алу бағдарламасын (large-scale asset purchases, LSAPs) қаржыландыру.

Екі тәсілді де орталық банк экономикалық белсенділікті ынталандыру мақсатында қолданады. FFLs және LSAPs арқылы орталық банк қаржыландыру құнын төмендетуге және кредиттеуді кеңейтуге ықпал ете отырып, ақша ұсынысын ұлғайтады, соның нәтижесінде нақты экономикаға ақша-кредит саясаты сигналдарының берілуі жақсарады [5]. Алайда, бұл құралдардың ықпал ету сипаты ерекшеленеді: LSAPs ұзақ мерзімді кірістілікті төмендету есебінен қаржыландыруға арналған жалпы шығынды төмендетсе, FFLs банктік кредиттеуді тікелей ынталандырып, қарыз алудың нарықтық және банктік мөлшерлемесі арасындағы айырманы қысқартады [6].

1-сурет

FFLs тетігі

Дереккөзі: авторлар жасаған

FfLs шеңберінде орталық банк, әдетте, экономиканың белгілі бір сегменттерін одан әрі кредиттеу шартымен банктерге қымбат емес қаржыландыруға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Осы құралдың қаржыландыру құнына әсер ету тетігінің тікелей де, жанама да сипаты болады. Бір жағынан, FfLs қорландырудың шекті құнын төмендету есебінен банк кредиттерінің қолжетімді болуын тікелей арттырады. Екінші жағынан, FfLs қаржы нарығына жанама әсер етеді: қорландырудың балама көздеріне сұранысты азайта отырып, кірістілікті төмендетуге және жалпы жүйе үшін қаржыландыру шарттарын жақсартуға ықпал етеді [7].

Жария пікірталастарда орталық банктің активтерді сатып алу бағдарламалары жалпылама сандық тұрғыда жеңілдету деп аталады (quantitative easing, QE). Алайда, академиялық әдебиетте және орталық банктердің кәсіби ортасында QE-ден оның тетігіне жақын құрал – кредиттік жеңілдету (credit easing, CE) бөліп алынады. Негізгі назар теңгерім мөлшеріне аударылатын QE-ге қарағанда, CE ОБ активтерінің мөлшерін де, құрамын да манипуляциялауға бағытталған [8].

2-сурет

LSAPs немесе QE тетігі

Дереккөзі: авторлар жасаған

Екі құрал қолданысының ара-жігін ажырату үшін орталық банктер әртүрлі бөлу өлшемшарттарын пайдалана алады. Атап айтқанда, Канада Банкі мынадай тұжырымдарды ұсынады: QE – бұл резервтер құру арқылы қаржыландырылатын мемлекеттік немесе жеке бағалы қағаздарды тікелей сатып алу; CE – кредиттік нарықтың белгілі бір сегменттерінде жеке активтерді сатып алу, ол банктердің орталық банктегі резервтерін ұлғайту, басқа активтердің қорларын қысқарту не мемлекеттік депозиттік міндеттемелерді ұлғайту есебінен қаржыландырылуы мүмкін¹. Сонымен бірге QE-нің негізгі мақсаты – жиынтық сұранысты ынталандыру, ал CE-нің негізгі мақсаты – қаржы жүйесінің жұмыс істеуі үшін маңызды негізгі нарықтардың жұмысын жақсарту [9].

¹ Басқа активтердің қорларын қысқарту немесе депозиттік міндеттемелерді ұлғайту есебінен CE қаржыландырған жағдайда, егер оның резервтерге әсері жойылса, орталық банк ақша базасын өзгеріссіз сақтай алады.

Asset purchase CE тетігі

Дереккөзі: авторлар жасаған

LSAPs-ті іске асыру шеңберінде орталық банктер саясаттың мақсаттарына, қаржы нарығының құрылымына және әрбір елдің институционалдық ерекшеліктеріне қарай әртүрлі қаржы активтерін сатып ала алады. Сатып алынатын активтердің құрамы мемлекеттік бағалы қағаздардан корпоративтік борыш, коммерциялық қағаздар, қамтамасыз етілген облигациялар, тіпті инвестициялық қорлардағы акциялар мен үлестер сияқты жеке активтерге дейін құбылады [10]. АҚШ ФРЖ-ның ипотекалық бағалы қағаздарды және агенттік облигацияларды, ЕОБ-ның – банктік қамтамасыз етілген облигацияларды, Жапония Банкінің коммерциялық қағаздарды, биржалық инвестициялық қорлардағы және жылжымайтын мүліктің инвестициялық трасттарындағы үлестерді сатып алуын мысал ретінде келтіруге болады (1, 2, 3-суреттер).

Орталық банк активтерді сатып алу бағдарламалары арқылы экономикаға негізгі екі арна – портфельді теңестіру (portfolio-balance channel) және сигнал беру арнасы (signaling channel) арқылы әсер етеді.

Портфельді теңестіру арнасы орталық банк әртүрлі қаржы активтерінің салыстырмалы түрдегі ұсынысын (айналыстағы көлемін) өзгерте отырып, ұзақ мерзімді кірістілікке әсер ете алады деп болжайды. Орталық банк активтерді ауқымды сатып алу арқылы олардың нарықтық ұсынысына және соның салдарынан кірістілігіне ықпал ете алады. Нарықта тәуекел мен өтімділікке қатысты әртүрлі артықшылықтары бар біртекті емес агенттердің болуы орталық банктің нақты белсенділік пен инфляцияға әлеуетті түрде әсер ете отырып, қаражатты бөлуге ықпал етуіне мүмкіндік береді [1].

Сигнал беру арнасы орталық банктің қаржы активтерін сатып алуы нарықтарға болашақ монетарлық саясат туралы ақпарат беретінін білдіреді. Орталық банктің ресми хабарлары міндеттемелерді растау тетігі немесе жүргізілетін саясаттағы ниет күрделілігінің белгісі бола алады [11]. Ұзақ мерзімді кірістілік қысқа мерзімді мөлшерлемелердің ағымдағы деңгейінің әсерімен ғана емес, сондай-ақ олардың динамикасын күтумен де қалыптасатындықтан, сигнал беру арнасы күтулер компонентін қысқарту есебінен неғұрлым ұзақ мерзімдер бойынша кірістілікті төмендете алады [12]. Бұл арнаның тиімділігі экономикалық агенттердің орталық банктің іс-әрекетіне деген сеніміне және жеке күтулер мен сенімділіктің макроэкономикалық және қаржылық жағдайларға қаншалықты әсер ететініне байланысты [1].

2.2. Озық коммуникация (Forward guidance)

Орталық банктер сигнал беру әсерін күшейту мақсатында дәстүрлі емес ақша-кредит саясатының басқа құралын – Forward guidance (FG) қолданады. Ол орталық банктің экономиканың ықтимал дамуы және болашақтағы ақша-кредит саясатының жай-күйі туралы тікелей ақпарат қамтылатын мәлімдемесін білдіреді. FG түйінді функциясы – нарыққа қатысушылардың пайыздық мөлшерлемелердің болашақ траекториясына қатысты күтулерін қалыптастыру мен басқару. Орталық банк осы құрал арқылы пайыздық мөлшерлемелер нарықтық баға белгілеуде белгіленген деңгейден төмен қалатынын хабарлай отырып, нөлдік төменгі шекара деңгейінде қосымша ынталандыруды қамтамасыз ете алады. Бұдан басқа, FG белгісіздік дәрежесін төмендетеді алады, сол арқылы пайыздық мөлшерлемелердің құбылмалылығын және тәуекел үшін сыйақыны да төмендетуі мүмкін [13].

FG әртүрлі нысандарда бола алады (мысалы, нысаналы көрсеткіштерді бекіту, экономикалық болжамдарды айқындау, жоспар туралы хабарландыру) және көптеген алаңдарда жүзеге асырылуы мүмкін (ресми сөз сөйлеулер, ақпараттық хабарлар және ақша-кредит саясаты туралы есептер) [10]. Параметрлерге байланысты FG белгілі бір уақыт кезеңіне (күнтізбелік) қатысты немесе экономикалық жағдайларға (ахуалдық-тәуелді) байланысты болуы; нақты сандық мәндерді (сандық) қамтуы немесе белгіленбеген терминдермен (сапалық) білдірілуі мүмкін.

Мысалы, орталық банк негізгі мөлшерлемені таяу болашақта (күнтізбелік және сапалық) немесе инфляция 2%-дық нысаналы көрсеткішке (ахуалдық-тәуелді және сандық) жеткенге дейін немесе жыл ішінде (күнтізбелік және сандық) немесе еңбек нарығындағы ахуал айтарлықтай жақсарғанға дейін (ахуалдық-тәуелді және сапалық) төмендетуді жоспарламайтынын мәлімдей алады. Орталық банк мәлімдеменің күрделілігіне қарай параметрлердің әртүрлі комбинацияларын пайдалана алады [3]. Жалпы алғанда, дамыған елдердің орталық банктерінің практикасы ахуалдық-тәуелді және сапалық FG форматтарына тұрақты артықшылық беретінін көрсетеді, өйткені олар келіп түсетін ақпаратқа сәйкес нарықтық күтулердің түзетілуіне мүмкіндік береді [13].

FG-нің практикалық пайдалылығы орталық банктің мәлімдемелері міндеттеме ретінде қаралатынына, олардың нақты жазылғанына, дұрыс түсіндірілетініне байланысты болуы мүмкін [14]. Кейбір экономистердің пікірінше, тиімді FG орталық банктің алдын ала міндеттемесін қамтиды, яғни қоғам орталық банктің міндеттемелерді орындауына сенімді болғанда оның мәлімдемелері пайыздық мөлшерлемелердің болашақ динамикасына қатысты болжамдарға әсер етуі мүмкін [15]. Орталық банктің белгілі бір жолмен саясат жүргізу уәдесін немесе міндеттемесін қамтитын FG форматы Одиссеялық (Odyssean) деп аталады. Оған қарағанда, Дельфийлік (Delphic) формат орталық банктің экономикалық перспективалары мен саяси жоспарлары жайында ақпараттандыруға және түсіндіруге ғана арналған [16].

Дельфийлік және Одиссеялық FG форматтары ОБ пайыздық мөлшерлемелері нөлге жақын мәндерге жеткен кезде ерекше маңызға ие болады. Дельфийлік FG қоғамға орталық банктің стандартты жағдайдағы әрекеттерінен айтарлықтай өзгеше болатын реакциясын жақсы түсінуге көмектеседі. Одиссеялық FG нарық қатысушыларын тіпті бұл инфляцияның нысаналы көрсеткіштен уақытша асып кетуін болжаса да, орталық банктің пайыздық мөлшерлемелерді ұзақ уақыт бойы төмен деңгейде ұстап тұру ниетіне сендіруге мүмкіндік береді [10]. Осылайша, FG саясаттың тиімділігін арттыратын экономикалық агенттердің күтулеріне ықпал етудің пәрменді тетігі ретінде бола алады.

2.3. Теріс пайыздық мөлшерлемелер саясаты

Теріс пайыздық мөлшерлемелер, яғни банктердің артық резервтерінен пайыз алу – ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларының арсеналына соңғы толықтырулардың бірі [3]. Осы құралды ЕОБ-ны, Данияның Ұлттық банкін, Швейцарияның Ұлттық банкін, Швеция Банкін және Жапония Банкін қоса алғанда, белгілі бір кезеңдерде бірқатар орталық банктер қолданды. Жоғарыда аталған орталық банктер мөлшерлемелердің нөлдік төменгі

шекті мәнге жетуімен ұштасқан шектеулер жағдайында ақша-кредит саясатының қосымша икемділігін қамтамасыз ету үшін теріс мөлшерлемелер саясатын (negative interest rate policy, NIRP) енгізді. Мұндай шешімді қабылдау уәжі өзгеше болды: кейбір орталық банктер инфляциялық күтулерді тұрақтандыруға және экономикалық өсуді қолдауға ұмтылды, басқа банктер ұлттық валютаның нығаюына ықпал ететін қысымды төмендетуге назар аударды [17].

NIRP-ті енгізудің негізгі себептері әртүрлі болса да, оның экономикалық белсенділік пен инфляцияға ықпал ету арналары дәстүрлі ақша-кредит саясатының трансмиссия арналарына тұжырымдамалық түрде ұқсас. Теріс пайыздық мөлшерлемелер негізінен пайыздық және кредиттік арналар, сондай-ақ портфель және айырбастау бағамының арналары арқылы экономикаға әсер етеді. Оң аймақтағы пайыздық мөлшерлемелердің әсері сияқты мөлшерлемелердің нөлден төмен деңгейге дейін төмендеуі қарыз алу құнының азаюына және қаржы нарықтарындағы кірістіліктің төмендеуіне алып келеді. Мөлшерлемелердің төмендеуі банктердің артық өтімділікті кредиттеуге бағыттауға ынталандыруын арттырады, ал инвесторларды неғұрлым кірісті активтерге қайта бағдарлау олардың нарықтық құнының өсуімен және байлық әсерінің қалыптасуымен қатар жүреді. Сонымен қатар ішкі мөлшерлемелердің сыртқы мөлшерлемелерге қатысты төмендеуі ұлттық валютаның әлсіреуіне және экспортты қолдауға алып келеді. Осы трансмиссия арналарының әсері жиынтығында жиынтық сұранысты кеңейту және экономикалық белсенділікті жеделдету үшін алғышарттар қалыптастырылады [18].

Теориялық тұрғыдан алғанда теріс пайыздық мөлшерлемелер саясаты негізделген болып көрінеді, алайда оны іс жүзінде іске асыру бірқатар шектеулерге тап болады. Банктер көбінесе қаражаттың қолма-қол нысанға немесе балама активтерге әкетілуінен қауіптеніп, теріс мөлшерлемелерді депозиттерге толық көлемде ауыстыруға тәуекел ете алмайды, бұл пайыздық арнаның тиімділігін төмендетуі мүмкін. Сонымен қатар қаржы секторының табыстылығына қысым жасау кредиттеуді ұлғайтуға бейімділікті шектеуі және кредит арнасының әсерін әлсіретуі мүмкін. Нәтижесінде теріс мөлшерлемелердің нақты әсері теорияда болжанғаннан аз білінуі мүмкін [19].

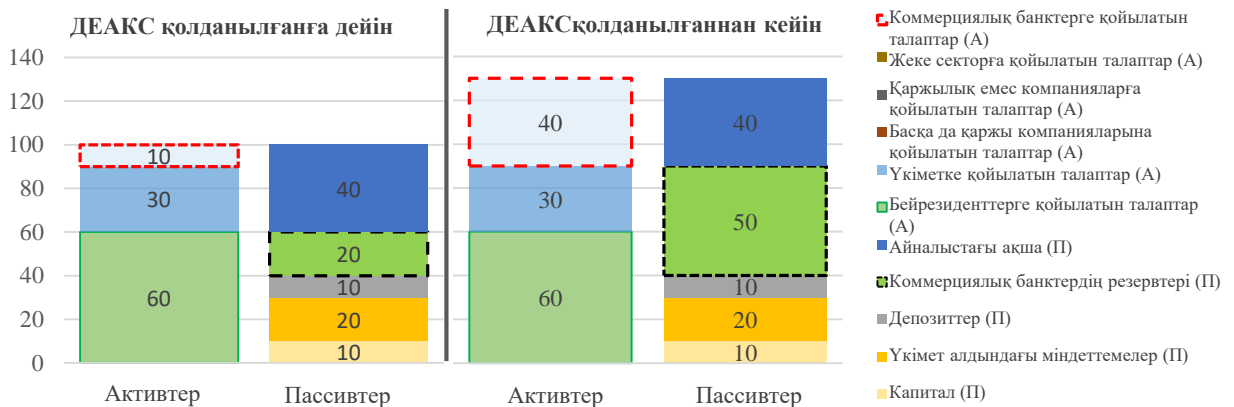
Қаралған құралдардан (FFLs, QE, CE, FG, NIRP) басқа, орталық банктер дәстүрлі емес ақша-кредит саясатының ірі ауқымды валюталық интервенциялар (Швейцарияның Ұлттық банкі және Чехияның Орталық Банкі осы құрал арқылы франктін/кронаның шамадан тыс нығаюын және оның дефляциялық салдарын болдырмау үшін еуроға қатысты ең төменгі айырбастау бағамын уақытша ұстап отырды), кірістілік қисығын бақылау (Жапония Банкі нарықтық операциялар арқылы экономиканы ынталандыру мақсатында әртүрлі өтеу мерзімі бойынша пайыздық мөлшерлемелерді бақылау саясатын жүргізді) және т.б. сияқты өзге де нысандарын қолданды. Әлемдік экономикада жаңа сын-қатерлердің пайда болуына қарай орталық банктер жақсы жағынан көрінген тәсілдерді жаңа тәжірибелермен ұштастыра отырып, құралдарды кеңейтеді және бейімдейді.

2.4. ДЕАКС-ның негізгі шараларының ОБ балансына әсер ету схемасы

Осы кіші бөлімде әртүрлі шаралар – LTRO/TLTRO, QE/YCC және FX-swap желілерінің активтер мен пассивтердің құрылымын қалай өзгертетінін және АКС-ның жалпы ынталандыруын қалай күшейтетінін көрсететін орталық банктің балансына ДЕАКС негізгі операцияларының схемалық әсері ұсынылған. Бұл өзгерістердің механикасын түсіну жекелеген елдерде дәстүрлі емес құралдардың қолданылу тәжірибесі қаралатын және олардың орталық банктердің балансына нақты әсері көрсетілетін келесі бөлім үшін маңызды негіз болады.

4-сурет

FfLs кредиттеу бағдарламаларының ОБ балансына әсері

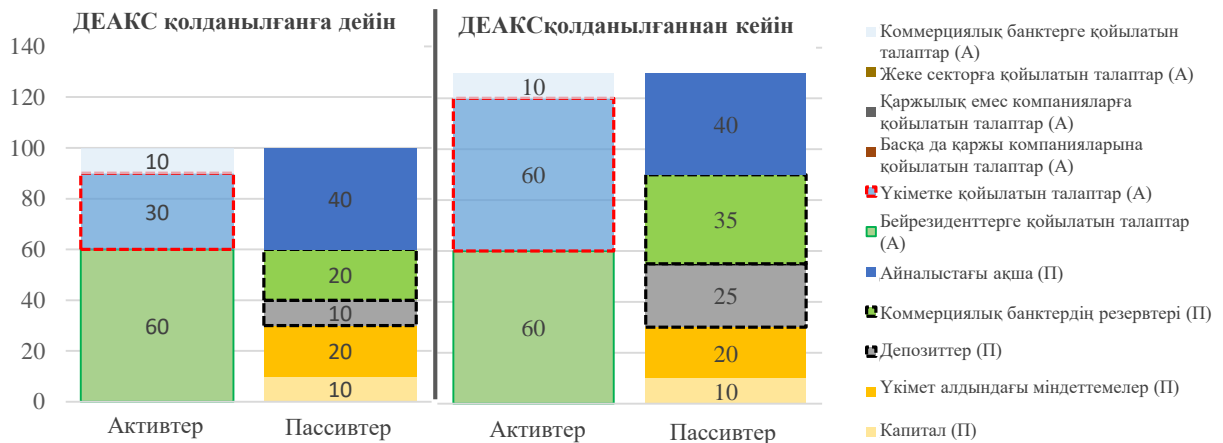

Ескертпе: LTRO/TLTRO типі бойынша операциялар банктерге қойылатын талаптарды арттырады (ОБ активтері) – мысалда 30 бірлікке – және банктерге кредиттеу үшін қосымша өтімділікті қамтамасыз ете отырып, бір мезгілде коммерциялық банктердің пассивтердегі резервтерін сол сомаға арттырады (ОБ-дағы корреспонденттік шоттар).

Дереккөзі: авторлар жасаған

5-сурет

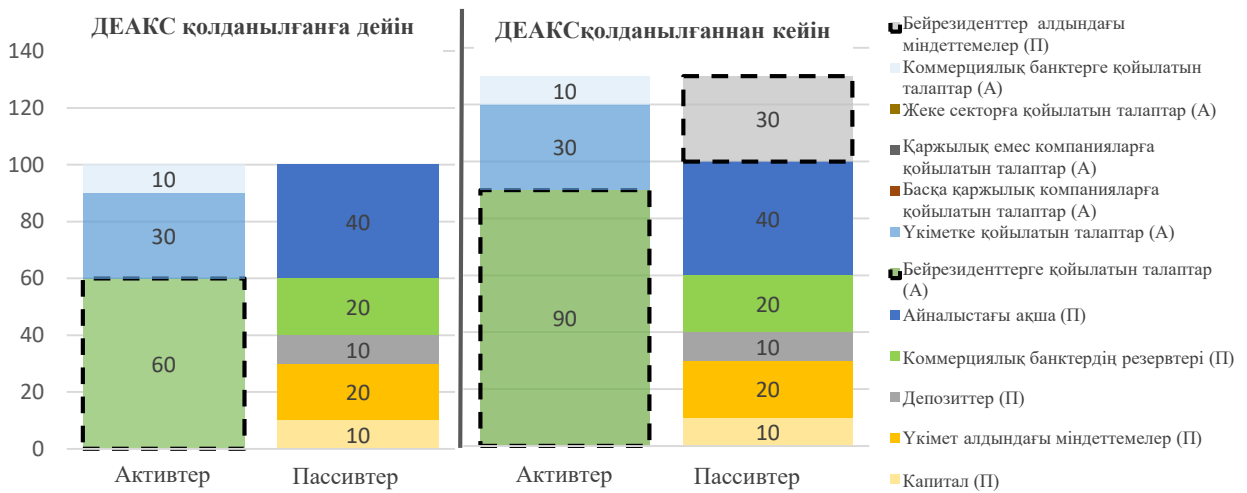
QE және YCC орталық банк балансына әсері

Ескертпе: LTRO/TLTRO типі бойынша операциялар банктерге қойылатын талаптарды арттырады (ОБ активтері) – мысалда 30 бірлікке – және банктерге кредиттеу үшін қосымша өтімділікті қамтамасыз ете отырып, бір мезгілде коммерциялық банктердің пассивтердегі резервтерін сол сомаға арттырады (ОБ-дағы корреспонденттік шоттар).

Дереккөзі: авторлар жасаған

FX Swap Line ФРЖ-мен орталық банк балансына әсері

Ескертпе: ФРЖ-дан FX-swap желісі арқылы доллар алу бейрезиденттерге қойылатын талаптардың өсуі ретінде көрінеді (мысалда +30 бірлік – ФРЖ-дегі депозит) және сол сомаға міндеттемелердің артуы ретінде көрінеді. Бұл операциялар ақша базасын кеңейтпей валюталық өтімділік береді, себебі коммерциялық банктердің резервтерін құрмайды.

Дереккөз: Авторлармен құрастырылған

3. Орталық банктердің ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын қолдану тәжірибесі

Жапония Банкі. 1980-жылдардың соңында актив бағаларының құлдырауынан кейін Жапония ұзақ уақыт бойы баяу өсу мен дефляция мәселесіне тап болды. Дәл осы кезеңде дәстүрлі емес ақша-кредит саясатының алғашқы элементтері қалыптаса бастады.

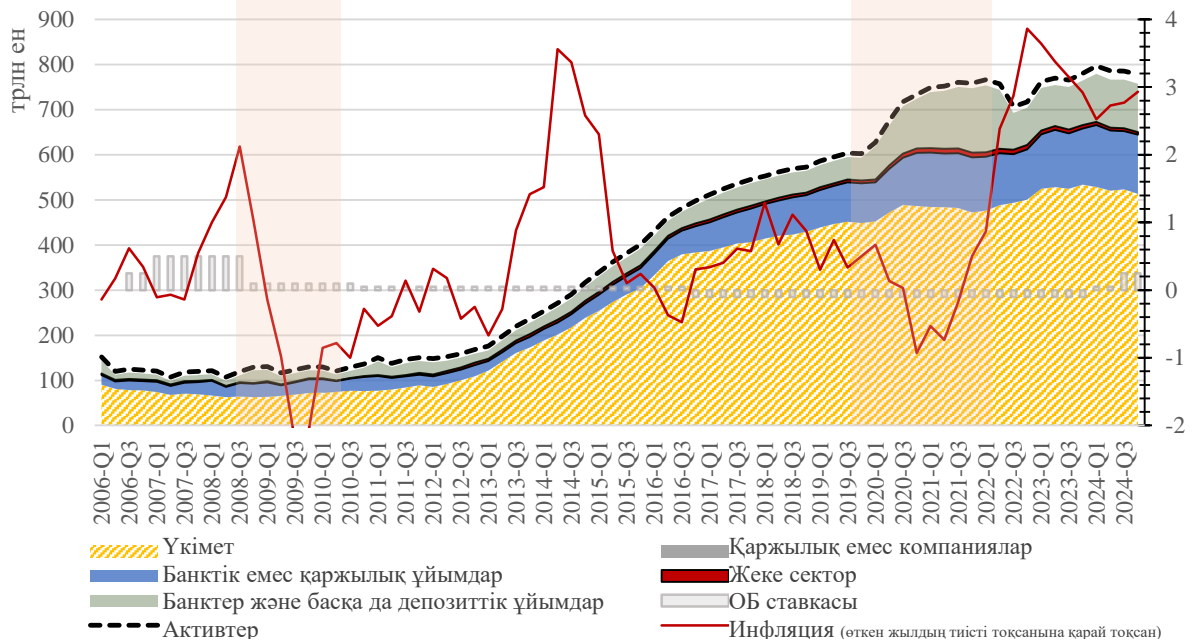
1999 жылы Жапония Банкі нөлдік пайыздық мөлшерлеме саясатын (zero interest rate policy, ZIRP) енгізді, бұл орталық банктің дәстүрлі пайыздық саясаттан тыс алғашқы қадамдарының бірі болды. 2000 жылы қалыпқа келтіру әрекеті мерзімінен бұрын болды және мөлшерлеме нөлдік шекке қайта оралды.

2001 жылы Жапония Банкі әлемдік тәжірибедегі алғашқы QE бағдарламасын іске қосты [20]. Орталық банк овернайт мөлшерлемесін таргеттеуден резервтер көлемін таргеттеуге көшті және мемлекеттік облигациялар мен жекелеген жекеменшік активтермен операцияларды айтарлықтай кеңейтті. Бұл шаралар қаржы жүйесін тұрақтандыру және дефляцияның тереңдеуін болдырмау мақсатында жасалды. 2006 жылға қарай инфляцияның біршама тұрақтануынан кейін QE бағдарламасы аяқталды.

2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысы экономиканың құрылымдық мәселелерін күшейтіп Жапония үшін тағы бір дефляциялық шок болды². Жаһандық сауданың қысқаруы, иенаның нығаюы және корпоративтік динамиканың нашарлауы дефляциялық қысымды күшейтті, ал компаниялар мен үй шаруашылықтары шығындарды қысқартуды және балансты нығайтуды жөн көрді [21]. Алғашқы кезеңде Жапония Банкі дәстүрлі: нөлдік мөлшерлеме және белсенді FG құралдар жиынтығымен жауап беруге тырысты. Алайда инфляция теріс күйінде қалып, ал орталық банк балансы орташа деңгейде кеңейді (7-сурет). Бұл дәстүрлі трансмиссия арналарының әлсіздігін көрсетті.

²⁷-суреттегі графикте бұл инфляцияның күрт төмендеуі және негізгі мөлшерлеменің нөлдік төменгі шегінде сақталуымен көрсетілген.

7 сурет

Орталық банк балансы (сол жақ ось), орталық банк мөлшерлемесі және инфляция (оң жақ ось, %)

Дереккөз: <https://data.imf.org/> деректері негізінде авторлармен құрастырылған

2010 жылы Жапония Банкі Comprehensive Monetary Easing (CME) бағдарламасына көшті, оған мемлекеттік облигациялардан бастап корпоративтік қағаздарға дейінгі активтерді сатып алудың кең ауқымы кірді. Бұл кезең балансты кеңейту саясатына толыққанды көшу болды және ол активтердің біртіндеп өсуінен көрінді.

Шешуші сәт 2013 жылы «Абэномиканың» [22] негізгі элементінің сандық және сапалық ақша-кредиттік жеңілдетуді (Quantitative and Qualitative Monetary Easing, QQE) іске қосуымен орын алды³. QQE мемлекеттік бағалы қағаздар мен тәуекелді активтерді ірі көлемде сатып алуды, сондай-ақ ұзақ мерзімді инфляциялық күтулерді қалыптастыруды көздеді. 2013–2014 жылдары инфляция уақытша жылдамдады, алайда энергия тасымалдаушылар бағасының төмендеуі және ішкі сұраныстың әлсіздігі көп ұзамай инфляцияның қайта төмендеуіне алып келді, бұл активтерді сатып алу көлемін арттыруды талап етті [23].

2016 жылы Жапония Банкі теріс пайыздық мөлшерлемелерді (NIRP) және кірістілік қисығын бақылау жүйесін (YCC) енгізіп ынталандыруды күшейтті. Яғни, кірістілікті белгіленген диапазонда ұстап тұру үшін Жапонияның орталық банкі облигацияларды кез келген көлемде сатып алуға немесе сатуға дайын екенін жариялады, бұл дәстүрлі QE-дегідей алдын ала белгіленген сатып алу көлемінің орнына ұзақ мерзімді қағаздардың бағасын іс жүзінде бекітті. YCC режимі баланстың экспоненциалды өсуінсіз жеңіл қаржылық жағдайларды сақтауға мүмкіндік берді. Осы кезеңде инфляция біртіндеп 1%-ға жақын тұрақтанды.

COVID-19 пандемиясы монетарлық қолдау қажеттілігін қайта күшейтті [20]. Жапония Банкінің балансында бұл Special Program to Support Financing бағдарламасының іске қосылуынан, корпоративтік қағаздарды сатып алудың кеңейуінен және қор нарықтарын қолдаудан көрінді (7-сурет). Сонымен қатар, Жапония Банкі ФРЖ-мен своп-желілер арқылы доллар өтімділігін қамтамасыз етті. Негізгі мөлшерлеме теріс деңгейде қалды, ал YCC режимі тұрақтандырушы рөл атқарды.

2023 жылдан бастап инфляция алғаш рет мақсатты деңгейге жақындады. Жапония Банкі 2026 жылға қарай дәстүрлі емес шараларды біртіндеп қысқартатынын мәлімдеді.

³ 7-суреттегі графикте бұл активтердің өсуінің күрт жеделдеуі көрсетілген.

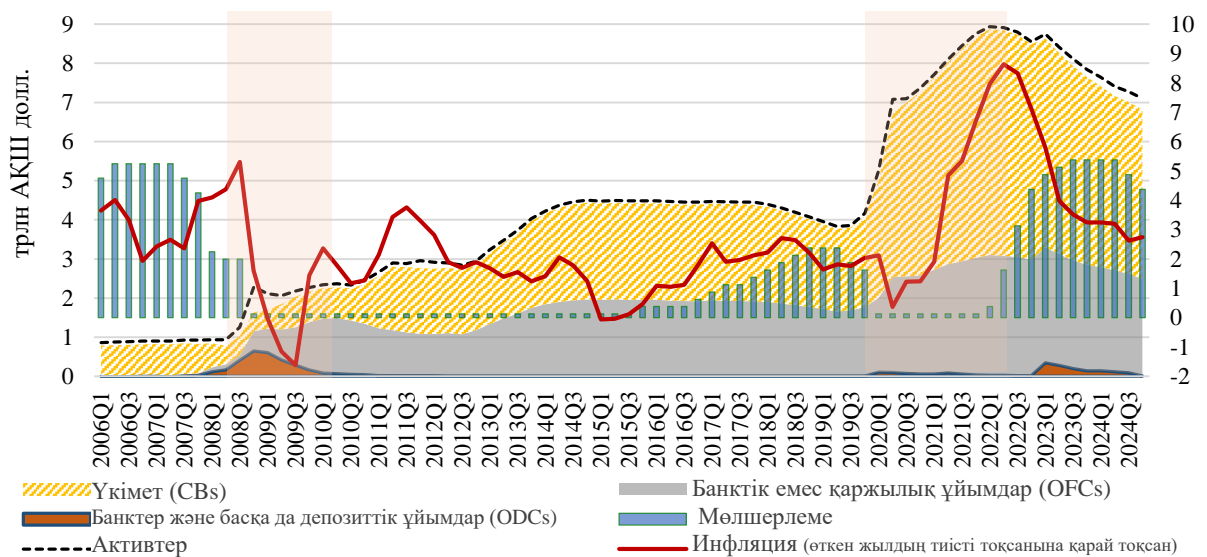
Жапония Банкі зерттеушілерінің бағалауы бойынша, QQE енгізілген сәттен бастап ақша-кредит саясатының стандартты емес құралдарын қолдану 2023 жылдың сәуір-маусым айларына дейінгі бүкіл кезеңде орта есеппен ТБИ-дің жылдық өзгерісін (жаңа азық-түлік пен энергия тасымалдаушыларды есепке алмағанда) 0,5-0,7 пайыздық тармаққа арттыруды қамтамасыз етті [23]. Бұл нәтижелер Жапония Банкінің саясаты экономиканы созылмалы төмен инфляция жағдайынан шығаруда маңызды рөл атқарғанын растайды. Сонымен бірге, баланстың сақталып отырған ауқымы мен YCC және NIRP құралдарына жүргізіліп отырған тәуелділік саясаттың ұзақ уақыт бойы демографиялық факторлар мен тұрақты инфляциялық күтулердің әсерінен бағаның өсу әлеуетін шектеп отырған саясаттың құрылымдық әдеттегіден тыс екенін көрсетеді.

АҚШ Федералды резервтік жүйесі. АҚШ қаржы нарығы дамыған елдердің тағы бір мысалы болып табылады, онда орталық банк дәстүрлі пайыздық саясаттан тыс қадамдар жасауға мәжбүр болды.

2007–2008 жылдардағы қаржы дағдарысы АҚШ-тың ақша-кредит саясатының жедел жеңілдеуіне әкелді. ФРЖ федералды қорлар мөлшерлемесін 5,25%-дан 0-0,25% дейін аралығында төмендетті, 2008 жылғы желтоқсанға қарай дәстүрлі құралдың әлеуеті таусылып, нөлдік төменгі шекке жетті. Жауап ретінде ФРЖ FG-ны активтерді ауқымды көлемде сатып алумен үйлестіре отырып, дәстүрлі емес шараларға көшті (8-сурет) [24].

8-сурет

Орталық банк балансы (сол жақ ось), орталық банк мөлшерлемесі және инфляция (оң жақ ось, %)

Дереккөз: <https://data.imf.org/> деректері негізінде авторлармен құрастырылған

QE бірінші кезеңі 2008 жылдың қарашасында жарияланды және 500 млрд доллар сомасына ипотекалық бағалы қағаздарды (MBS) және 100 млрд долларға мемлекеттік агенттіктердің GSE міндеттемелерін сатып алуды қамтыды. 2009 жылдың наурызында бағдарлама кеңейтілді. Сонымен қатар, ФРЖ FG-ны күшейтіп, жеңілдетілген жағдайлардың «ұзақ уақыт бойы» сақталатыны туралы анық емес тұжырымды нақтылап, төмен мөлшерлемелерге қатысты күтулерді бекітті.

Экономиканың баяу қалпына келуі ФРЖ-ны кеңейтілген балансты сақтауға және 600 млрд доллар сомасына қазынашылық облигацияларды сатып алуды көздейтін QE екінші раундына көшуге (2010 жылғы қараша) мәжбүр етті. Активтерді тікелей сатып алудан басқа, FOMC өтеу мерзімін ұзарту бағдарламасы (Maturity Extension Program, MEP) және қайта инвестициялау саясаты туралы жаңа бағдарламаны жариялады. ФРЖ саясатындағы басқа маңызды жаңалық FG күнтізбелік және сандық форматын қолдану болды – 2011 жылғы 9 тамыздағы мәлімдемесінде орталық банк мөлшерлемені төмен деңгейде «кем

дегенде 2013 жылдың ортасына дейін» ұстап тұруға ниетті екенін хабарлады. Кейіннен FG тәжірибесі 2012 жылғы қаңтарда FOMC мүшелерінің мөлшерлеме траекториясына қатысты бағаларын көрсететін және ФРЖ коммуникациясының нарық күтулеріне әсерін күшейтетін белгілі «dot plot» енгізу арқасында одан әрі дамыды [25].

Еңбек нарығының баяу қалпына келуі 2012 жылдың қыркүйегінде алғаш рет «шартты» форматқа негізделген QE3 бағдарламасының іске қосылуына алып келді: ФРЖ еңбек нарығындағы жағдай «елеулі» жақсарғанға дейін ай сайын 40 млрд доллар сомасына MBS және қазынашылық қағаздарды сатып алуға дайын екенін мәлімдеді. Бағдарлама 2014 жылы аяқталған кезде ФРЖ балансы 4,5 трлн долларға жетті (8-сурет).

2014 жылы сандық жеңілдету бағдарламасы аяқталғаннан кейін ФРЖ балансты қалыпқа келтіру бағдарламасы аясында активтер көлемін біртіндеп қысқартты, коронавирус өршігенге дейін, сол кезде реттеуші қайтадан ынталандыру шараларына жүгінуге мәжбүр болды.

COVID-19 пандемиясынан туындаған рецессияға жауап ретінде АҚШ-тың ақша-кредит саясаты экономикалық теріс салдарларды тежеуге бағытталды. Жаһандық қаржы дағдарысы кезіндегі жағдай сияқты, ФРЖ алдымен федералды қорлар бойынша мақсатты мөлшерлеменің жоғарғы шегін 1,75%-дан 0,25%-ға дейін төмендетті. Одан бөлек, орталық банк FG-ны қолдануды жалғастырды және АҚШ-тағы инфляция мен жұмыссыздық деңгейі нысаналы мәндерге оралғанға дейін мөлшерлемелерді төмен деңгейде ұстап тұруға ниетті екені туралы хабарлады [26].

Экономиканы қолдауға арналған дағдарысқа қарсы шаралар аясында ФРЖ өтімділік пен кредит беру бағдарламаларын қайта жандандырды, олар бойынша қазіргі кезде тек қаржы мекемелеріне ғана емес, сонымен қатар ірі корпорацияларға, шағын және орта бизнеске шұғыл кредит беру ұсынылды. Қосымша ФРЖ өзінің своп-желілері бойынша мөлшерлемелерді төмендету арқылы халықаралық нарықтарға өтімділікті ұсынды.

2020 жылдың наурыз айында қаржы нарықтарындағы шамадан тыс дисфункциядан кейін FOMC АҚШ-тың қазынашылық облигацияларын кемінде 500 млрд доллар сомасына және MBS-ті 200 млрд доллар сомасына сатып алу туралы жариялады. Кейіннен ФРЖ «нарықтың жұмыс істеуін қолдау үшін қажетті көлемде» активтерді сатып алуға ниетті екенін мәлімдеп, LSAP әлеуетті түрде шектеусіз ауқымға дейін кеңейтілді. Бұдан бөлек, корпорацияларды бастапқы және қайталама нарықтарда қаржыландырудың жаңа механизмдері іске қосылды (Primary Market Corporate Credit Facility, Secondary Market Corporate Credit Facility) [27]. Осы механизмдер арқылы ФРЖ жаңа облигацияларды тиімді шарттармен сатып алуға және бар корпоративтік облигацияларды, сондай-ақ инвестициялық деңгейдегі корпоративтік облигациялар мен ETF-ті сатып алу құқығына ие болды. Нәтижесінде ФРЖ облигациялар мен ETF-ті салыстырмалы түрде аз көлемде сатып алды. Алайда, көптеген сарапшылардың пікірінше, активтерді сатып алу арнасынан гөрі, портфельді теңгеру арнасы емес, сигналдық арна борыш нарықтарын тұрақтандыруға ықпал етті. 2020 жылдың соңына қарай PMCCF және SMCCF әрекеттері тоқтатылды, ал сатып алынған барлық корпоративтік облигациялар мен ETF-тің мерзімі 2021 жылдың тамызына дейін аяқталды немесе сатылды [28].

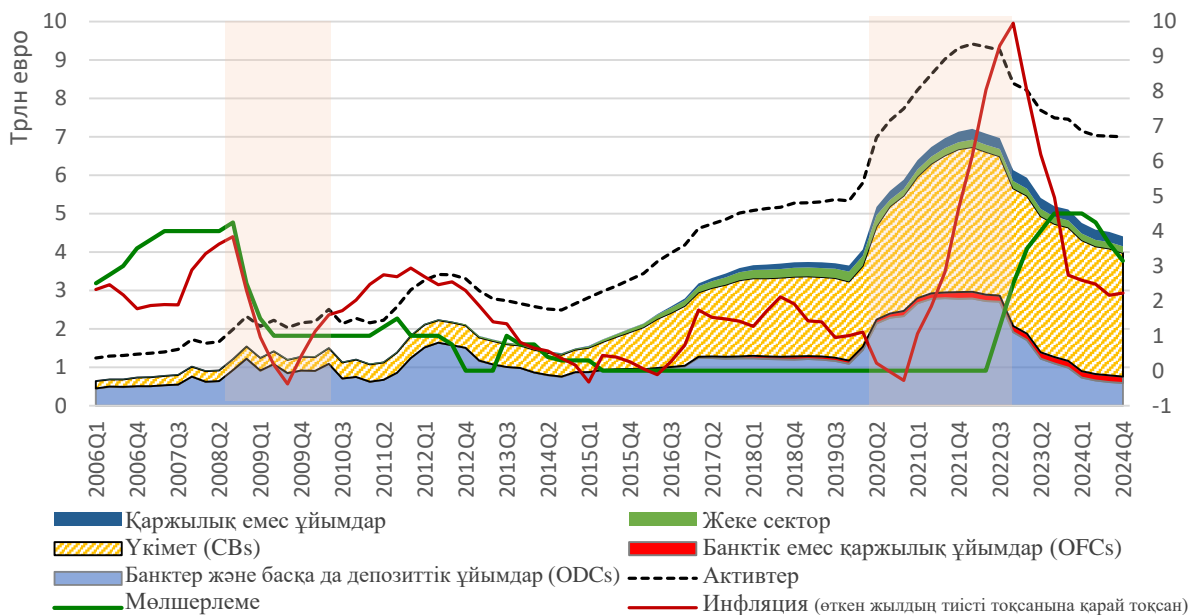
Жалпы алғанда, LSAP АҚШ экономикасының жедел қалпына келуінде маңызды рөл атқарды. Алайда 2021 жылдың екінші жартысында ФРЖ қабылдаған шаралар, ауқымды фискалдық ынталандырулармен және жаһандық жеткізу тізбектеріндегі үзілістермен қосылып, соңғы төрт онжылдықтағы ең жоғары деңгейге жеткен инфляцияның күрт өсуіне ықпал етті (8-сурет).

2021 жылдың қарашасына дейін ФРЖ ай сайын 120 млрд доллар сомасына бағалы қағаздарды сатып алуды жалғастырды, әр ай сайын сатып алу көлемін біртіндеп қысқартты. QE операцияларының көлемін дәйекті түрде азайту нәтижесінде ол 2022 жылдың наурызында толық аяқталды, сол кезде бағалы қағаздардың таза сатып алу көлемі нөлдік деңгейге жетті [29]. Осы уақытқа қарай дәстүрлі емес шаралардың жинақталған проинфляциялық әсері толық көлемде көрініс тауып, ФРЖ-ны ақша-кредит саясатын қатандатуға мәжбүр етті.

Еуропалық орталық банк. ЕОБ-тың ДЕАКС саясатының тәжірибесі созылмалы төмен инфляция мен экономикалық өсім жағдайында қаржы нарықтарының тұрақтылығын қолдауға және ЕО экономикасын ынталандыруға бағытталған әртүрлі, жүйелі және ауқымды саясаттың үлгісі болып табылады. Оны шартты түрде 3 қиылысатын кезеңге бөлуге болады: 2008 жылғы дағдарыстан кейін өтімділікті қамтамасыз ету бағдарламаларының басталуы, 2015 жылдан бастап экономиканы ынталандыру мақсатында активтерді жаппай сатып алу кезеңі және ковидтік дағдарыс басталғаннан кейінгі шаралар (9-сурет).

9-сурет

Орталық банк балансы (сол жақ ось), орталық банк мөлшерлемесі және инфляция (оң жақ ось, %)

2008 жылғы әлемдік қаржы дағдарысы ЕОБ ақша-кредит саясаты құралдарының дамуындағы бетбұрысты кезең болды. Пайыздық мөлшерлемені өзгерту кредиттік белсенділікке тиімді әсер етуді тоқтатқан кезде, ЕОБ сандық жеңілдету, ұзақ мерзімді қайта қаржыландыру және теріс мөлшерлемелер операцияларын қамтитын ДЕАКС шараларына көшуге мәжбүр болды.

2008–2011 жылдары ЕОБ банктерге ұзақ мерзімді қайта қаржыландыру операциялары (LTRO) арқылы өтімділікті ұсынуға назарын аударды. Олардың ішіндегі ең ауқымдысы 2011 жылғы желтоқсанда және 2012 жылғы ақпанда үш жыл мерзімге және жалпы көлемі шамамен 1 трлн еуро болатын операциялар болды [30]. Бұл шаралар банк жүйесін тұрақтандырды және жүйелік дефолттар тәуекелін төмендетті.

2012 жылы, еуропалық қарыз дағдарысының шарықтау кезеңінде, Outright Monetary Transactions (OMT) құралы жария етілді. Іс жүзінде бұл макроэкономикалық тұрақтандыру бағдарламаларына қатысқан еуроаймақ елдерінің мемлекеттік облигацияларын әлеуетті шектеусіз сатып алу бағдарламасы болды. ЕОБ OMT-ны қолданбаса да, бағдарламаны жариялау етудің өзі Италия мен Испания облигацияларының кірістілігін күрт төмендетті [31]. Осылайша, саясаттың сигналдық әсері байқалды деп айтуға болады.

Инфляцияны ең төменгі деңгейлерге дейін төмендету де ЕОБ-ты 2015 жылдың басында 4 қосалқы бағдарламаны қамтыған активтерді сатып алудың кешенді бағдарламасын (Asset Purchase Programme, APP) іске қосуға итермеледі. 2016 жылдың наурызына дейін таза сатып алулар айына 60 млрд еуроға құрады, кейіннен 80 млрд еуроға дейін ұлғайтылды. 2017 жылдан кейін көлемдер біртіндеп төмендеп, 2018 жылдың соңына қарай 15 млрд еуроға дейін жетті. 2019 жылдың қаңтарынан бастап ЕОБ таза сатып

алуларды тоқтатты, өтелген қағаздарды қайта инвестициялауды сақтап қалды. Алайда, 2019 жылғы қарашада бағдарлама айына 20 млрд еуро көлемінде қайта жанданды. Таза сатып алулар аяқталған кезде, 2022 жылдың шілдесінде, APP-тың жалпы портфелі шамамен 3,2 трлн еуроны құрады [32]⁴.

Активтерді сатып алумен қатар, ЕОБ 2014 жылдың маусымында депозиттік операциялар бойынша теріс мөлшерлемені алғаш рет -0,10% деңгейінде белгіледі, ал 2019 жылға қарай ол -0,50%-ға дейін төмендетілді [33]. Осылайша, ЕОБ банктерді артық өтімділікті кредиттеуге бағыттауға ынталандыруға тырысты. Бұл шара төмен мөлшерлемелерге қатысты күтулерді бекітіп, қарыз алуды арзандатуға ықпал етті.

Кәсіпорындар мен халықты кредиттеуді қолдау үшін 2014 жылдан бастап нысаналы ұзақ мерзімді қайта қаржыландыру операциялары (Targeted Longer-Term Refinancing Operations, TLTRO) жұмыс істей бастады. TLTRO-ға қарғанда осы кредиттік операция бойынша мөлшерлеме банктің нақты сектор мен үй шаруашылықтарына қаншалықты көп кредит беретініне байланысты төмендеді. Мысалы, 2019 жылғы қыркүйекте іске қосылған үшінші TLTRO III бағдарламасы банктерге кредиттеу шарттарын орындау кезінде -1,0% дейінгі мөлшерлемелер бойынша үш жылдық кредит алуға мүмкіндік берді [34]. Берілген кредиттердің жалпы көлемі шегіне келгенде шамамен 2 трлн еуроға жетті.

2020 жылғы наурызда ЕОБ бастапқы көлемі 750 миллиард еуроны құрайтын Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP) іске қосатынын жариялады [35]. Бағдарлама жоғары икемділікпен ерекшеленді: ЕОБ құбылмалылығы жоғары елдерде уақытша сатып алуды жүзеге асыра алды.

2022 жылғы наурызда таза сатып алу аяқталған кезде PEPP жиынтық көлемі шамамен 1,55 трлн еуроға жетті [36]. Бағдарлама пандемия кезінде қаржы нарықтарын тұрақтандыруға көмектесті және еуроаймақ елдері арасындағы кірістілік спрэдтерінің өсуін тежеді.

Жалпы алғанда, барлық бағдарлама ЕОБ балансының күрт өсуіне алып келді (9-сурет), ол еуро аймағында ЖІӨ-нің шамамен 65%-ын құрады [37]. 2024 жылдың соңына қарай баланс 6,4 трлн еуроға дейін қысқарды, оның 4,3 трлн еурасы ақша-кредит саясаты бағдарламалары шеңберінде сатып алынған активтерге тиесілі болды [38].

Жалпы, ЕОБ ДЕАКС шараларының кең тізімі дефляцияны болдырмауға, қарыз алу құнын төмендетуге және кредиттік белсенділікті қолдауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, реттеушіге активтер бағасының өсуі, банктердің кірістілігіне қысым жасау, қаржы нарықтарының орталық банкке тәуелді болу тәуекелдері сияқты «жанама әсері» болды. Инфляциялық процестердің айтарлықтай өсуін атап өткен жөн: 2022 жылдың қорытындысы бойынша жылдық инфляция ең жоғары мәндерге (10%) жетті.

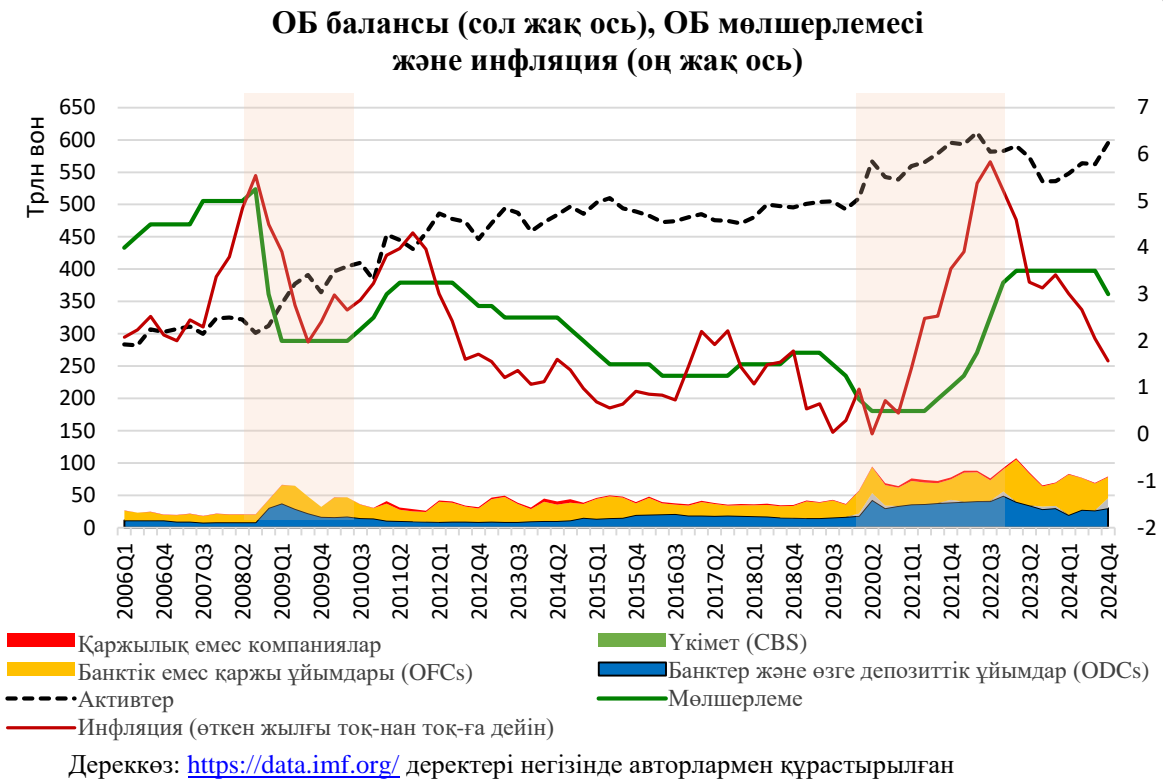
Корея Банкі. Корея Банкінің ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын қолдану тәжірибесі АҚШ-та, Жапония мен Еуроаймақта қолданылған тәжірибеден айтарлықтай ерекшеленеді және Корея экономикасының құрылымдық ерекшеліктерін көрсетеді. Бұл ел үшін ішкі сұраныс емес, шетел валютасына қол жеткізу және сыртқы қаржыландырудың тұрақтылығы осалдықтың негізгі арнасы болып табылады. Бұл ерекшелік графикте айқын көрінеді (10-сурет): мөлшерлемелер мен инфляцияның құбылуына қарамастан, Корея Банкі активтерінің құрылымы тұрақты болып қалады, ал үкіметке, банктерге және банктік емес ұйымдарға қойылатын талаптар көлемі өте аз, бұл баланстың негізгі бөлігі ішкі сандық жеңілдету бағдарламалары емес, халықаралық резервтер екенін көрсетеді.

2008–2009 жылдардағы жаһандық қаржылық дағдарыс кезінде доллар өтімділігінің тапшылығы орталық стресс арнасына айналды [39]. Бұған жауап ретінде Корея Банкі халықаралық валюталық своп желілеріне көңіл аударды [40]. ФРЖ-мен жасалған 30 миллиард долларға дейінгі сомадағы своп желісі 16 миллиард доллар көлемінде доллармен қорландыру аукциондарын өткізуге мүмкіндік берді, бұл қаржы секторына қысымды төмендетіп, вон бағамының ауытқуын шектеді. Сонымен қатар, өңірлік тетіктер – Қытай

⁴ ecb.europa.eu/mopo/implement/app

Халық Банкімен 180 миллиард юаньға своп жасалып, Жапония Банкімен своп желісі 3 миллиард доллардан 20 миллиард долларға дейін кеңейтілді.

10-сурет

COVID-19 пандемиясы дәстүрлі емес шараларды кешенді қолданудың мысалы болды. Корея Банкі ФРЖ-мен своп желісін қайта ашып, оның көлемін 60 миллиард долларға дейін ұлғайтты, оның ішінде отандық банктер аукциондар арқылы 19 миллиард доллардан астам қаражат алды. Бұл кезең активтердің өсуімен емес, мөлшерлеменің күрт төмендеуі және инфляцияның жоғары құбылмалылығы арқылы көрінеді (10-сурет). Саясаттың негізгі әсер ету арнасы баланстық емес, қаржы арнасы болды. Бұған қоса, орталық банк шектеусіз өтімділік режимін (Unlimited Repo Operations) іске қосты, бұл барлық сұранысты қанағаттандыра отырып, апта сайынғы белгіленген мөлшерлеме бойынша репо жасауға мүмкіндік берді. 2020 жылғы наурыз – желтоқсан аралығында дейін репо көлемі 23 трлн вонға жетті, ал мемлекеттік облигацияларды тікелей сатып алу шамамен 11 трлн вонды құрады, бұл үкіметке қойылатын талаптар динамикасында көзге түскен бірнеше эпизодтардың біріне жатады.

Өтімділікті қамтамасыз ету операцияларына қосымша: 10 трлн вон лимиті бар Corporate Bond-Backed Lending Facility бағдарламасы [41], Bank-Intermediated Lending Support Facility жоғарғы шегін 25 трлн воннан 43 трлн вонға дейін ұлғайту [42] және Ұлттық әл-ауқат қорының операцияларын 2,5 трлн вонға қаржыландыру сияқты кредит нарығын нысаналы қолдау тетіктері кеңейтілді. Бұл шаралар кірістіліктің құбылмалылығын жеңілдетіп, 2020 жылғы күрт құлдыраудан кейін инфляцияны тұрақтандырды [43]. Кейінгі кезеңде олардың инфляциялық динамикаға әсері бірқалыпты болып қалды және негізінен жанама сипатта болды, өйткені дәстүрлі емес құралдарды қолданудың ауқымы мен ұзақтығы салыстырмалы түрде аз болды.

Жалпы, Корея Банкінің тәжірибесінен ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларының ең алдымен тұрақтандыру функциясын атқарғаны және валюталық және қаржылық теңгерімсіздіктердің алдын алуға бағытталғаны көрінеді [44]. Дәстүрлі емес шаралардың нақты секторға әсері шектеулі болып қалды, ал экономиканы қалпына келтіру міндеттері белсенді фискалдық саясатпен бірлесіп шешілді.

Канада Банкі. 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысы Канаданың ақша-кредит саясаты үшін үлкен сынақтардың біріне айналып, орталық банкті дәстүрлі құралдар жиынтығының шегінен шығуға мәжбүр етті.

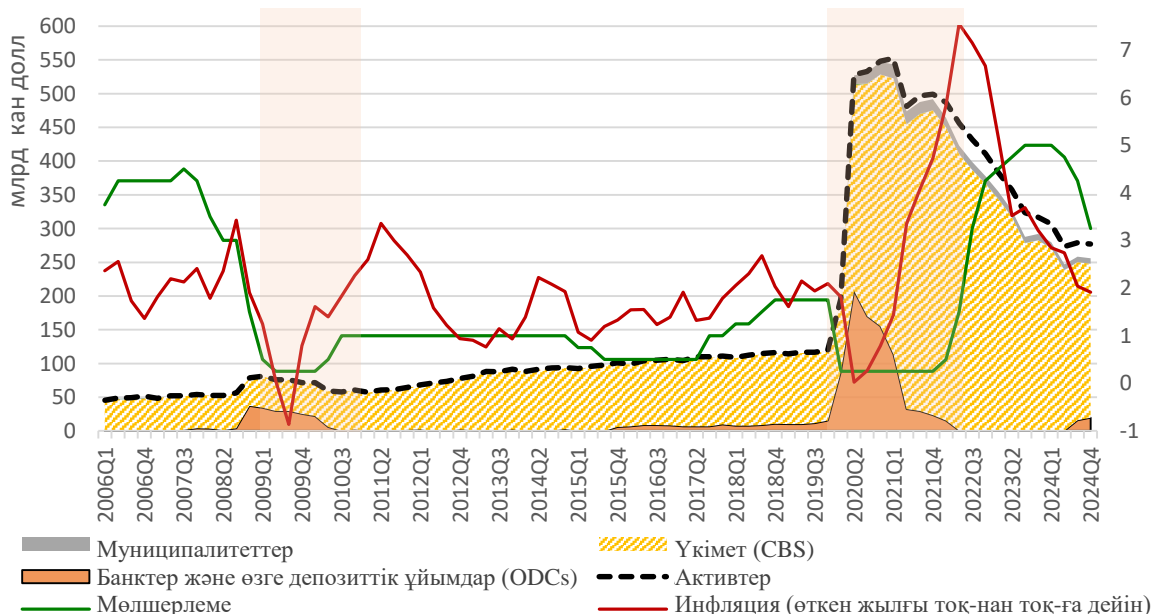
Овернайт мөлшерлемесінің жүйелі түрде төмендеуі 2009 жылғы сәуірде 0,25% деңгейіндегі төменгі шегіне қол жеткізуге тез алып келді. Жай әдістермен экономиканы ынталандыру мүмкіндігі болмаған жағдайда, Канада Банкі Одисеев forward guidance негізгі болып табылатын жаңа conditional commitment құралына баса назар аударды. 2009 жылғы 22 маусымда Канада Банкі инфляция болжамы қолайлы болған жағдайда мөлшерлемені 2010 жылғы екінші тоқсанының соңына дейін ең төменгі деңгейде ұстап тұруға дайын екені жөнінде мәлімдеді. Бұл нарықтағы белгісіздіктің төмендеуіне, ұзақ мерзімді мөлшерлемелер деңгейінің төмендеуіне және ақша-кредит саясатының болжамдылығына сенімділіктің нығаюына ықпал етті [45].

Канада Банкі өтімділікті қолдау бойынша ауқымды бағдарламаларды іске қосты. Бағдарламалар шеңберінде екінші деңгейдегі банктерге кеңейтілген қамтамасыз ету жиынтығына (asset-backed commercial papers, U.S. Treasuries, non-mortgage loan portfolios және т.б.) арналған қорландыруға қолжетімділік берілді. Дағдарыс кезінде берілген өтімділіктің жалпы көлемі АҚШ ФРЖ және Канадалық ипотекалық және тұрғын үй корпорациясымен (Canada Mortgage and Housing Corporation, CMHC) бірлескен бастамаларды қоса алғанда, 100 млрд Канада долларынан асып түсті. Бұл шара банктердің ауқымды дефолттарын болдырмауға және экономика үшін кредиттеудің қолжетімділігін сақтауға мүмкіндік берді.

Он жылдан кейін COVID-19 пандемиясы салдарынан Канадада ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын қолдану қажеттілігін туындады. 2020 жылғы сәуірде Канада Банкі алғаш рет Government of Canada Bond Purchase Program (GBPP) – сандық тұрғыдан жеңілдету бағдарламасын іске қосты [46]. Бастапқыда осы бағдарлама шеңберінде Канада Банкі аптасына кемінде 5 миллиард Канада доллары көлемінде мемлекеттік облигацияларды тұрақты түрде қайта сатып алуды жүргізді, кейіннен параметрлері қаржы нарығының жұмысын қалпына келтіру міндеттерінен жиынтық сұранысты ынталандыруға өтуге байланысты түзетілді. Мемлекеттік облигацияларды сатып алу 2021 жылғы қазанға дейін жалғасты, содан кейін Канада Банкі қайта инвестициялау режиміне өтті (11-сурет).

11-сурет

ОБ балансы (сол жақ ось), ОБ мөлшерлемесі және инфляция (оң жақ ось, %)

Дереккөз: <https://data.imf.org/> деректері негізінде авторлармен құрастырылған

GBPP негізгі бағдарламасынан басқа корпоративтік секторды, борыштық міндеттемелердің провинциялық нарықтарын, банк өтімділігін қолдауға арналған арнайы пункттер жұмыс істеді [47]. Нарықтардың тұрақталуына қарай Канада Банкі 2021 жылғы көктемде активтерді сатып алу бағдарламаларының көпшілігін аяқтады.

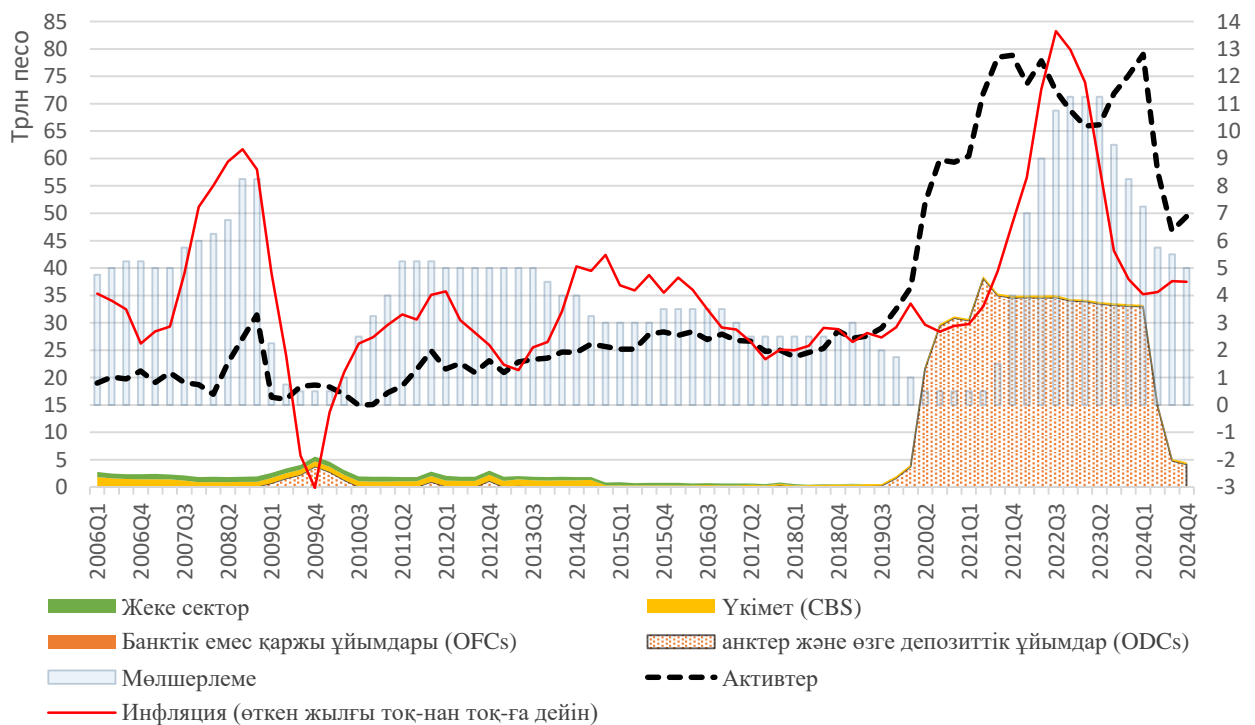
QE-мен бір уақытта Канада Банкі FG-ді қолдануды жалғастырып, 2020 жылғы 28 қазанда инфляцияның 2% нысаналы көрсеткішіне орнықты түрде қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін экономикалық тұрақсыздық жойылғанға дейін пайыздық мөлшерлемені тиімді төменгі шегінде ұстап тұруға ниетті екені туралы мәлімдеді. Мұндай коммуникациялық саясат қаржы нарығына айтарлықтай әсер етіп, күтілетін қысқа мерзімді мөлшерлеменің траекториясына елеулі ықпалын тигізді.

Канада Банкінің зерттеуін бағалауға сәйкес, GBPP іске қосылуы қаржы нарықтарына және макроэкономикаға айтарлықтай әсер етті: ұзақ мерзімді облигациялар кірістілігі 20-80 базистік тармаққа төмендеді, бұл инфляцияның жылдық мәнде 0,6-1,8 п.т. жеделдеуіне алып келуі мүмкін [60].

Чили Орталық банкі. Чили Орталық банкі ең алдымен экономиканы тұрақтандыру үшін стандартты құралдар жеткіліксіз болған кезде сыртқы күтпеген үлкен өзгерістерге төтеп беру үшін ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын қолданды. Графикте (12-сурет) активтерді кеңейтудің екі негізгі эпизоды айқын көрсетіледі.

12-сурет

ОБ балансы (сол жақ ось), ОБ мөлшерлемесі және инфляция (оң жақ ось, %)

Дереккөз: <https://data.imf.org/> деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Бірінші эпизод 2008-2009 жылдардағы жаһандық қаржылық дағдарыс кезеңіне келеді. Сыртқы жағдайлардың күрт нашарлауы, шикізат бағасының құлдырауы және тәуекел сыйлықақыларының өсуі сыртқы қорландыру нарығында шиеленіске әкеп соқтырды, бұған қоса инфляция айтарлықтай құбылмалы болып, мөлшерлеме серпінді түрде өсті. Бұған жауап ретінде Чили Орталық банкі ауқымды валюталық интервенциялар жүргізді, 8 миллиард долларға дейінгі сомда доллардың сатылатыны туралы жариялап, репо-тетіктері арқылы банк жүйесіне өтімділік беру операцияларын кеңейтті [48]. Бұл шаралар активтердің қысқа мерзімді өсуімен қатар орындалды (12-сурет). Бұл қаржы жүйесінің жұмысын қолдау мақсатында уақытша тұрақтандыру әрекеттері болды; сыртқы

орта қалыпқа келтірілгеннен кейін баланс тез арада бұрынғы траекториясына қайта оралды, ал активтер құрылымы өзгерген жоқ.

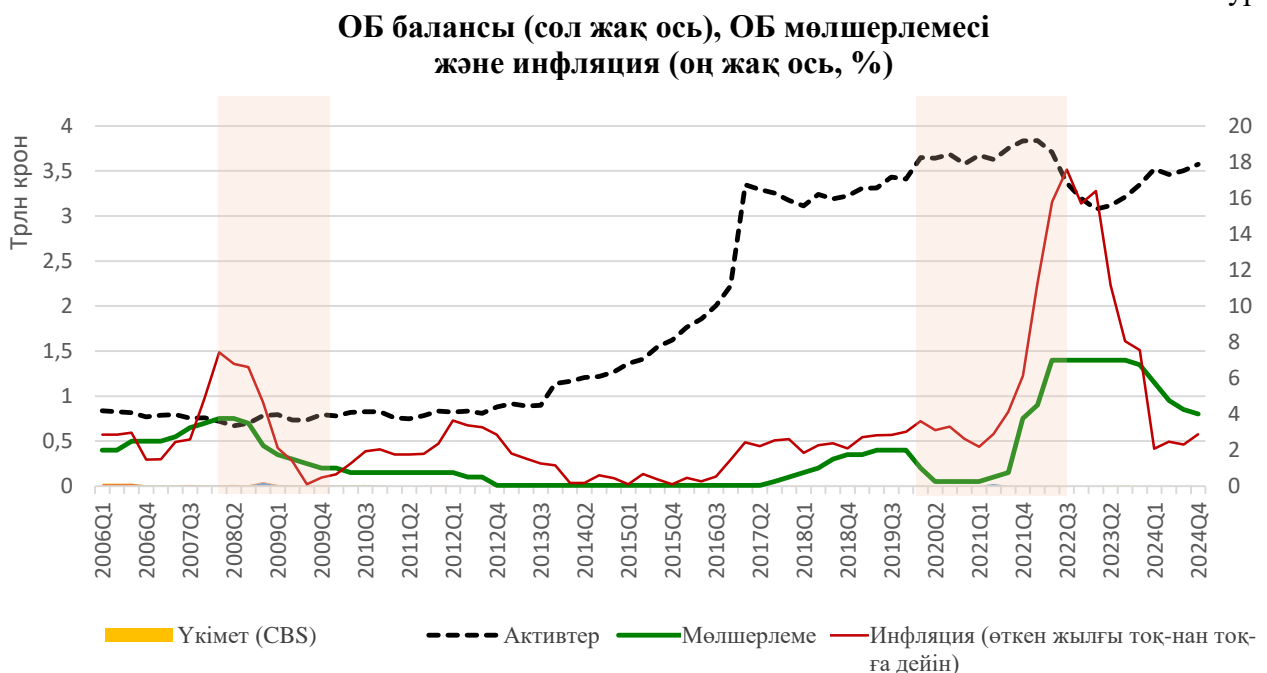
Екінші эпизод 2020 жылы басталды және саясаттың сапалы өзге ауқымы мен архитектурасын көрсетеді. COVID-19 пандемиясы салдарынан құралдардың кешенді жиынтығы қажет болды. Осы кезеңде FCIC (Facilidad de Crédito Condicional al Incremento de las Colocaciones) нысаналы кредит желілері бағдарламасы іске қосылды, ол жеке секторды кредиттеуді кеңейту міндеттемесі болған кезде банктерге жеңілдікті шарттармен ұзақ мерзімді қорландыруға қол жеткізуді қамтамасыз етті. BIS бағалауы бойынша FCIC пандемия кезінде ДЕАКС-тың дамушы экономикалардың талаптарына бейімделуінің негізгі мысалдарының бірі болды [49].

Сонымен қатар, Чили Орталық банкі мемлекеттік және банктік облигацияларды сатып алды. Бұдан басқа, валюталық операциялар жүргізіліп, доллардың өтімділігі қамтамасыз етілді, бірақ олар маңызды ішкі кредиттік және балансты кеңейту шараларымен салыстырғанда қосалқы шаралар болды. Чили Орталық банкінің деректері бойынша, 2020-2022 жылдардағы жиынтық шаралар алғаш рет ОБ балансының құрылымдық жағынан өзгеруіне алып келді, бұл оның динамикасын QE-мен салыстыруға мүмкіндік берді [50].

Осы кезеңде активтердің өсуі 2022 жылы шамамен 13%-ға жеткен инфляцияның тез жеделдеуімен қатар болды. Бұған жауап ретінде Чили Орталық банкі мөлшерлемені 11%-дан жоғары деңгейге дейін көтеріп, өңірдегі ақша-кредит саясатын барынша қатаңдату талаптарының бірін қабылдады, бұл дәстүрлі емес ынталандыру кезеңінің аяқталғанын білдірді. 2008 жылғы оқиғалармен салыстырғанда 2020-2022 жылдардағы шаралардың жүйелі сипаты болды, олар баланс құрылымын едәуір өзгертті әрі дамушы экономикадағы дәстүрлі емес ақша-кредит саясатының толыққанды үлгісін көрсетеді.

Чехия Ұлттық Банкі. Мемлекеттік облигацияларды сатып алу арқылы классикалық сандық тұрғыдан жеңілдету бағдарламаларын қолданатын дамыған экономикалармен салыстырғанда Чехия Ұлттық Банкі (ЧҰБ) айырбастау бағамын негізгі дәстүрлі емес құрал ретінде пайдаланды, ал баланс негізінен шетелдік резервтердің өсуі арқылы кеңейді. ЧҰБ активтері динамикасының графигі (13-сурет) дәл осы траекторияны көрсетеді: 2013 жылдан бастап ОБ активтері тек қана сыртқы активтер (NFA) есебінен ұлғайып келеді, ал банктерге, жеке секторға және үкіметке қойылатын талаптар бүкіл кезең ішінде нөлге жақын болып қалады.

13-сурет

Дереккөз: <https://data.imf.org/> деректері негізінде авторлармен құрастырылған

2013 жылдың күзіне қарай Чехия экономикасында дефляциялық қысым, экономикалық өсудің төмендеуі және дәстүрлі пайыздық саясат әлеуетінің сарқылуы қатар орын алды: негізгі мөлшерлеме нөлге дерлік төмендеп (0,05%), инфляция нөл белгісіне түсті. ФРЖ-ға немесе ЕОБ-ға қарағанда ЧҰБ-қа мемлекеттік облигациялармен операциялар бөлігінде заңнама бойынша шектеулер қойылғандықтан, дәстүрлі емес саясаттың орталық күші валюта арнасына ауысты. 2013 жылғы қарашада ЧҰБ 27 CZK/EUR деңгейінде бекітілген төменгі бағам шегі (FX floor) режимін енгізетіні туралы жариялап, кронаның осы деңгейден жоғары нығаюына жол бермеуге міндеттенді [51]. Негізінен бұл шешім Чехияның сандық тұрғыдан жеңілдету нұсқасы болды: ОБ бағамды ұстап тұру үшін жаңа крона шығарып, шетел валютасын сатып алды, бұл халықаралық резервтердің күрт өсуіне және пассивтердегі банктік резервтердің өсуіне алып келді.

Режим енгізілгеннен кейін ЧҰБ балансы классикалық QE-мен салыстырғанда мөлшерлес өзгерді. Ішкі активтер («claims on government», «claims on banks», «claims on private sector») өте аз болды. Бірақ шетелдік активтер, әсіресе еуроға номинирленген шетелдік активтер тез өсіп, баланстың 2013 және 2017 жылдар арасында үш есеге жуық өсуіне алып келді [52].

FX floor режимі классикалық бағам арналары арқылы жұмыс істеді: кронаның арзандауы экспортты ынталандырып, импорттың бағасын арттырды, бұл дефляциялық күтулерді тоқтатуға көмектесті. Нөлдік мәндер шамасындағы ұзақ кезеңнен кейін инфляция 2% аралығындағы нысаналы деңгейіне қайта келеді, бұл экономикалық белсенділіктің жеделдеуіне және жұмыссыздықтың төмендеуіне сәйкес келді 2017 жылы режимнен шығу біртіндеп жүзеге асырылды: ЧҰБ интервенцияны тоқтатып, бұл бағамның біртіндеп нығаюына мүмкіндік берді, алайда шетелдік резервтердің едәуір бөлігі сақталды және барлық кейінгі кезеңде активтердің басым құрамдас бөлігі болып қалады [53].

Саясаттың екінші маңызды эпизоды COVID-19 пандемиясына байланысты. Мұнда 2020 жылдан кейін активтердің кезекті күрт өсуі байқалады, бірақ 2013-2017 жылдарға қарағанда бұл өсу белсенді жүргізілген валюталық интервенциялардың нәтижесі болған жоқ. Баланстың ұлғаюы халықаралық резервтердің жинақталуына және сыртқы күрт өзгерістер қысым жасаған кезде қаржылық жағдайларды қолдау шараларына байланысты болды, ал ішкі активтердің құрылымы өзгеріссіз қалды. ХВҚ ЧҰБ-тың бірқатар көршілес елдермен салыстырғанда классикалық құралдар үрдісін және инфляцияның өсуіне қатысты мөлшерлеменің белсенді артуын сақтай отырып, активтерді сатып алу бағдарламаларын қолданбағанын атап көрсетті [54]. Мәселен, 2021-2022 жылдардағы инфляцияның үдеуіне қатысты қатаң және таргетер елдер арасында ең шешуші іс-әрекет болды: мөлшерлеме шамамен 7% деңгейге дейін көтерілді.

Жалпы Чехияның тәжірибесі мемлекеттік қағаздарды сатып алуға немесе кредиттік бағдарламаларды кеңейтуге емес, ынталандырудың негізгі құралы ретінде валюта бағамын пайдалануға негізделген дәстүрлі емес саясаттың бірегей моделін көрсетеді. Бұл ЧҰБ балансының құрылымдық өзгеруіне әкелді, ол толығымен дерлік халықаралық резервтерден тұратын болды, ішкі активтердің рөлі төмен болды. Бұл тәсіл ЧҰБ-қа нөлдік мөлшерлеме тұзағынан шығуға, инфляцияны қалпына келтіруге және заңнамалық шектеулерді бұзбай немесе үкіметті тікелей қаржыландыруға ұмтылмай экономикалық белсенділікті қолдауға мүмкіндік берді. Графикте (13-сурет) бұл ерекшелік айқын көрінеді: активтер серпінді және тұрақты өсті, бірақ олардың құрылымы сыртқа бағытталған. Бұл Чехиядағы ДЕАКС-тің басты ерекшелігі.

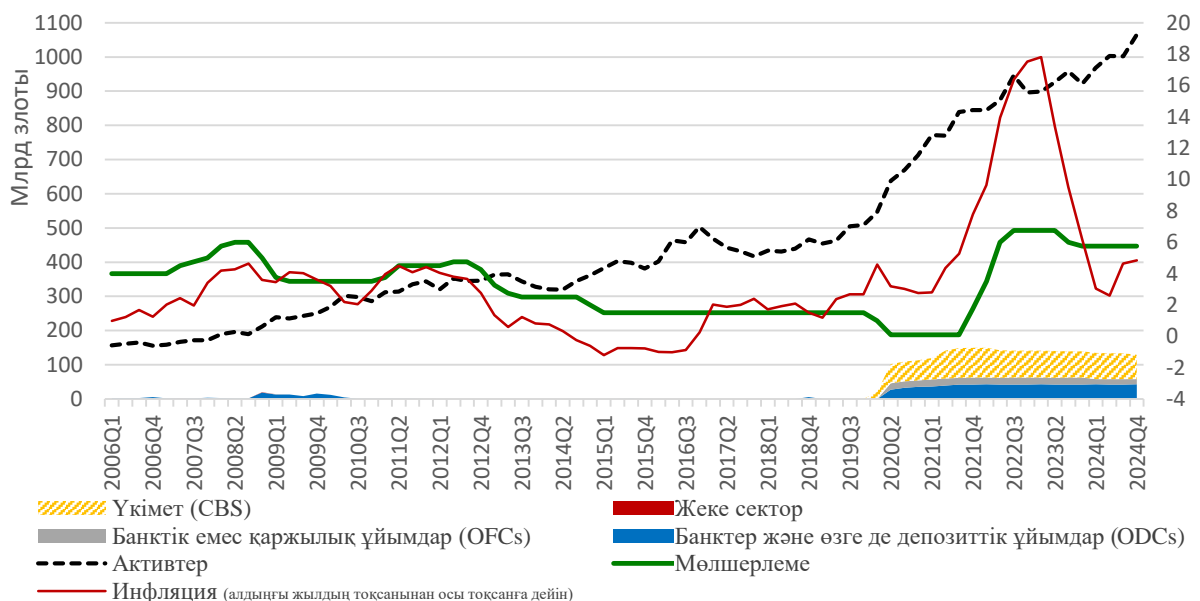
Польша Халық Банкі. Польша Халық Банкі (ПХБ) алғаш рет 2020 жылдың наурыз айында COVID-19 пандемиясының басталуымен кең ауқымды дәстүрлі емес құралдарды қолданды, олар ашық нарықтағы құрылымдық операциялар (Structural Open Market Operations, SOMO) ретінде белгіленді. Бұл операциялардың мақсаты банк секторындағы ұзақ мерзімді өтімділік құрылымын өзгерту, қайталама нарықтарда сатып алынған бағалы қағаздардың өтімділігін қамтамасыз ету және ақша-кредит саясатының трансмиссия тетігін нығайту болды. SOMO дағдарысқа қарсы қабылданған ақша-кредит саясатын жеңілдетудің

басқа шараларымен (ПХБ мөлшерлемесін және ЕРТ нормативтерін төмендету, жаңа кредиттерді қайта қаржыландыру бағдарламасын іске қосу) қатар жүргізілді.

ПХБ 2020 жылғы наурыз бен 2022 жылғы желтоқсан аралығында шамамен 144 миллиард злотыға бағалы қағаздар сатып алды (14-сурет), бұл 2019 жылғы ЖІӨ-нің шамамен 6%-ын құрады [49]. Сатып алудың ең көп бөлігі нарықтағы құбылмалылық жоғары болған 2020 жылы болды [55]. Бұл операциялар ПХБ балансын күрт арттырды. 2020 жылғы ақпаннан 2021 жылғы қаңтарға дейінгі кезеңде ПХБ активтерінің көлемі шамамен 530 млрд злотыдан 720 млрд злотыға дейін өсті, бұл экономикасы дамыған елдердің сандық жұмсарту бағдарламаларының ауқымына тең келеді. 2021 жылдың басында SOMO портфелі ПХБ балансының 16%-дан астамын және ЖІӨ-нің шамамен 5%-ын құрады [30].

14-сурет

ОБ балансы (сол жақ ось), ОБ мөлшерлемесі және инфляция (оң жақ ось, %)

ПХБ жылдық есебіне сәйкес, SOMO арқылы сатып алынған облигациялардың номиналды көлемі 2022 жылдың соңында 136,2 миллиард злоты және 2023 жылдың соңында 135,1 миллиард злотыны құрады [56]. Портфельдің азаюы негізінен өтеу есебінен болды. ПХБ белсенді сату жүргізбеді, бұл интервенцияның ең жоғары кезеңінен кейін балансты қалыпқа келтіруге сақтықпен қарағанын көрсетеді.

Дәстүрлі емес шаралар нарыққа айтарлықтай әсер етті: мемлекеттік облигациялардың кірістілігі тұрақтанды, тәуекел сыйлықақысы төмендеді, қайталама нарықтың жұмысы жақсарды, ал 2020-2021 жылдары мемлекеттік қарыз алу фискалдық тапшылық едәуір кеңейсе де, қолайлы шарттармен өтті [49]. Бағдарламалар да банк жүйесінің өтімділігін арттырып, дағдарыстың нақты секторды кредиттеу салдарын жеңілдетуге мүмкіндік берді.

ДЕАКС-тің оң әсері негізінен екі арна арқылы берілді. Біріншіден, қаржыландыруға қол жеткізуді жеңілдету тұтынушылық сұраныстың артуына әкеледі және капиталды тарту құнын төмендетеді, бұл өз кезегінде корпоративтік секторға және тұрғын үй құрылысына инвестицияларды арттырады. Екіншіден, SOMO-ның нақты экономикаға әсері сауда арналары арқылы беріледі. Ұлттық валютаның құнсыздануына байланысты польша экспорты сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті бола бастады, бұл сауда балансының жақсаруына және таза экспорттың экономикалық өсудегі үлесін арттыруға әкелді [55].

Алайда ДЕАКС-ті қолдану нәтижесінде балансты кеңейту шығасыларды туындатты. ПХБ пайыздық мөлшерлемелердің өсуі және активтерді қайта бағалау аясында 2022

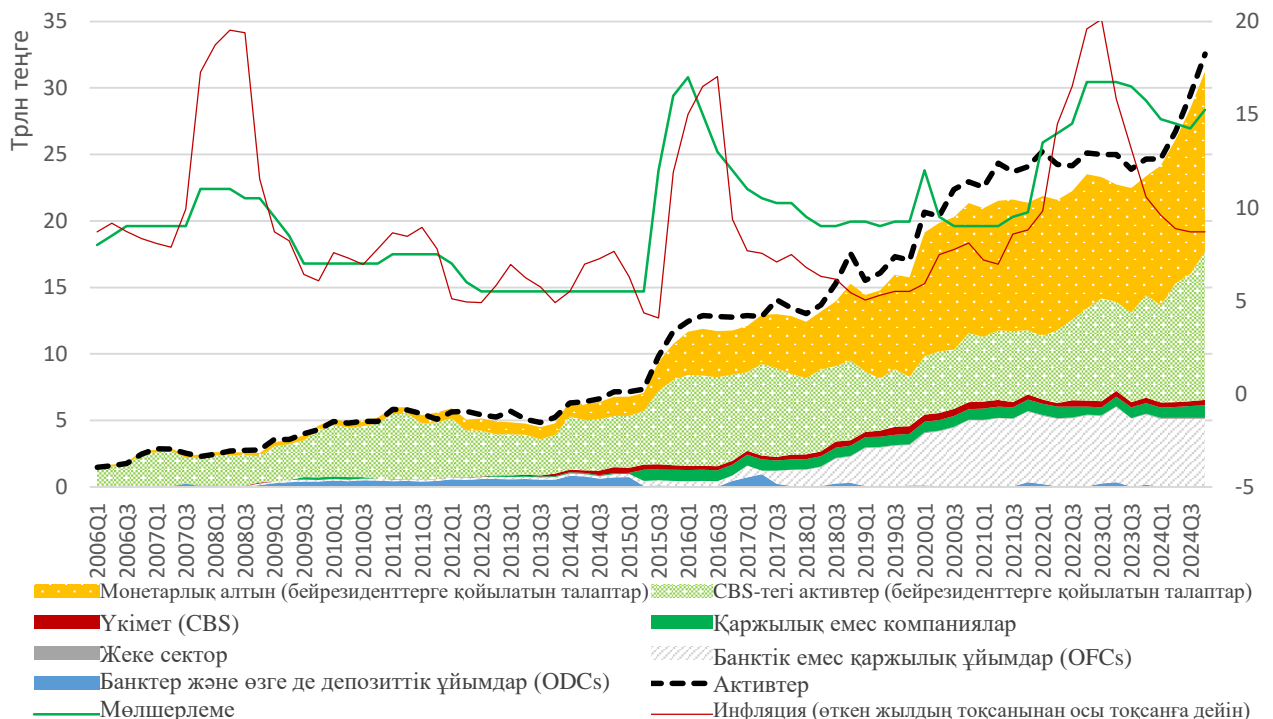
жылдың қорытындысы бойынша шығынды тіркеді. Бұл инфляцияның өсуіне жауап ретінде саясатты қатаңдату жағдайында ірі облигациялар портфелі бар ОБ-ның осал екенін көрсетті.

ПХБ зерттеушілері жүргізген бағалау бойынша, 2021 жылдың қорытындысы бойынша SOMO әсері ОБ мөлшерлемесінің 140 базистік тармаққа төмендеуімен салыстыруға болады. ДЕАКС жылдық инфляциясының өсуіне таза әсер 2021 жылы 0,5 пайыздық тармақты құрады [55]. Бұл талдау 2022 жылы жүргізілгенін және SOMO қолдану басталғаннан кейінгі алғашқы 2 жылды ғана қамтитынын түсіну қажет. Болашақта кеңейіп келе жатқан SOMO-ның инфляцияға әсері айтарлықтай артуы мүмкін, бұл инфляция динамикасында көрінеді, оның ең жоғары мәні 17,8%-ға жетті (2023 жылғы 1-тоқсанда), ал ковидке дейінгі кезеңде ол 2-3% аралығында болды. Бұл ПХБ саясатын қатаңдату қажеттілігіне әкелді (базалық мөлшерлеме 6,75%-ға дейін көтерілді).

Қазақстан Ұлттық Банкі. Қазақстан Ұлттық Банкі (ҚҰБ) өз іс-әрекеттерін дәстүрлі емес ақша-кредит саясатын қолдану ретінде ресми түрде көрсетпегенімен, 2018 жылдан бастап ол өзінің экономикалық мәні бойынша активтердің тиісті түрлерінің өсуі түрінде көрініс тапқан ДЕАКС құралдарына сәйкес келетін шараларды іске асырды (15-сурет). Бұл ретте ең алдымен, экономиканың әртүрлі секторларында кредиттік белсенділікті ынталандыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларға қатысқанын айтуға болады.

15-сурет

ОБ балансы (сол жақ ось), ОБ мөлшерлемесі және инфляция (оң жақ ось, %)

Дереккөз: <https://data.imf.org/> деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Ұлттық Банк 2018 жылдың ортасында «7-20-25» ипотекалық бағдарламасын іске қосты, сондай-ақ ипотекалық нарықтың дамуына кедергі келтірген заңнамалық оқшылықтарды жойды. Бұл ипотекалық кредиттеу шарттарының жеңілдетілуіне әкелді, оның ішінде бастапқы жарна, мөлшерлеме және кредит мерзімі, нәтижесінде ипотекалық кредиттеуге сұраныс артты [57]. Кейіннен ҚҰБ-тың түрлі мемлекеттік кредиттік бағдарламаларға қатысуы кеңейді.

2020 жылы COVID-19 дағдарысының басталуымен экономикалық белсенділікті қолдау бойынша дағдарысқа қарсы бастамаларды іске асыру шеңберінде Ұлттық Банк

дағдарысқа қарсы шараларды 2,3 трлн теңгеге қаржыландырды, бұл мемлекеттің дағдарысқа қарсы жалпы пакетінің (кәсіпкерлік субъектілеріне жеңілдікпен кредит беру бағдарламасы, «Жұмыспен қамтудың жол картасы», «Қарапайым заттар экономикасы», «Нұрлы жер») 50%-дан астамын құрады.

Жалпы ҚҰБ 2018 жылдан бастап экономиканы кредиттеудің 7 бағдарламасына қатысты. Кредиттік бағдарламалар субсидияланған пайыздық мөлшерлемелер бойынша жүзеге асырылды, олардың деңгейі ҚҰБ-тың базалық мөлшерлемесінен төмен болды. Шын мәнінде, бұл дағдарыс кезінде әртүрлі елдердің орталық банктері қолданған ДЕАКС құралдарына ұқсас нысаналы кредиттеу түрі болды. Бұл ретте, дамыған елдерде мұндай шаралар, әдетте, пайыздық арнаның тиімділігі толығымен таусылған кезде ZLB жағдайында жүргізілгенін атап өткен жөн.

ҚҰБ-тың оң базалық мөлшерлемесі (9-10%) жағдайында ауқымды кредиттік бағдарламалар АКС-тің трансмиссиялық тетігінің тиімділігінің төмендеуіне әкелді [58], өйткені олардың едәуір бөлігі нарықтық баға белгілеуден тыс және базалық мөлшерлеменің өзгеруіне аз тәуелді болды.

Осыған байланысты ҚҰБ 2021 жылдан бастап экономиканы кредиттеу бағдарламаларынан біртіндеп шыға бастады, жалпы экономикаға мемлекеттің қатысуын қысқарту, нарықтық қаржыландыру үлесін арттыру және экономиканы қолдаудың мемлекеттік тетіктерін қайта қарау қажеттігін атап өтті. 2024 жылдың қорытындысы бойынша ҚҰБ 7 бағдарламаның 5-ін қаржыландыруды аяқтады, ал 2025 жылдың қорытындысы бойынша тек «7-20-25» бағдарламасын қаржыландыруды жалғастырып жатыр.

ҚҰБ Ақша-кредит саясатының 2030 жылға дейінгі стратегиясына сәйкес пайыздық саясаттың тиімділігін төмендететін кедергілерді жою арқылы инфляциялық таргеттеу қағидаттарын күшейту бағыттарын белгіледі. Маңызды бастамалардың бірі коммуникациялық саясатты күшейту болды, оның шеңберінде 2022 жылдан бастап ҚҰБ FG элементтерін енгізе бастады. 2024 жылдан бастап ҚҰБ күтілетін базалық мөлшерлеме траекториясын жариялай бастады, бұл саясаттың ашықтығы мен жүйелігін күшейтті.

Жалпы ҚҰБ тәжірибесі экономиканың жекелеген секторлары үшін оң ынталандыруларға қарамастан, нысаналы және субсидияланған кредиттеудің ауқымды бағдарламалары оң және жеткілікті жоғары базалық мөлшерлеме, тұрақтанбаған инфляциялық күту және экономиканың проинфляциялық күтпеген өзгерістерге сақталып отырған тәуелділігі кезінде іске асырылғанын көрсетті, ал бұл АКС-тің трансмиссиялық тетігін объективті әлсіретіп, инфляциялық және валюталық тәуекелдерді күшейтті. ҚҰБ-тың кредиттік бағдарламалардан біртіндеп шығуы және коммуникациялық саясатты бір уақытта күшейтуі пайыздық арна мен күтуді басқару маңызды рөл атқаратын инфляциялық таргеттеудің «классикалық» моделіне көшуді білдіреді.

4. Панельдік регрессияны құру арқылы COVID-19 кезеңіндегі инфляциялық процестерге ДЕАКС-тің әсерін талдау

Пандемияның ауыр зардаптарына қарамастан, COVID-19 кезеңі дәстүрлі емес ақша-кредит саясатын қолданудың экономикалық процестерге, атап айтқанда инфляцияға әсерін талдауға бірегей мүмкіндік берді. Көптеген елдер сандық жеңілдету, активтерді тікелей сатып алу және кеңейтілген кредиттік бағдарламалар сияқты ауқымды қолдау шараларын бір уақытта дерлік қолданды. Бұл еларалық талдау үшін сирек жағдайлар жасады. ДЕАКС-тің ұқсас құралдары инфляция динамикасына қалай әсер ететінін көру мүмкін болды. Мұндай синхронды әлемдік тәжірибе ДЕАКС-ті қолдану жалпы инфляциялық қысымды күшейте алатынын жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Бұл гипотезаны тексеру үшін авторлар кең ауқымды елдер мен бірқатар негізгі макроэкономикалық индикаторларды қамтитын панельдік талдау жүргізді.

Іріктемеге экономикалық дамудың әртүрлі деңгейлері бар 41 ел кіреді (16, 17-суреттер). Таңдалған мемлекеттердің жартысына жуығы ДЕАКС шараларын жариялады және жүргізді. Негізінен бұл елдерде 2020 жылдан бастап орталық банк балансының

айтарлықтай өсуі байқалды (көбінесе ДЕАКС белсенді қолданылғанын көрсетеді). Басқа елдерде мұндай динамика байқалмады. Бұл басқа факторларды ескере отырып, инфляциялық процестерге ауқымды ДЕАКС әсерінің дәлірек көрінісін алуға мүмкіндік берді.

Талдау кезеңі 2013-2025 жылдарды қамтиды, бұл COVID-19 пандемиясына дейінгі және одан кейінгі инфляция динамикасын барабар салыстыруға мүмкіндік береді. Талдау кезеңінің айтарлықтай кеңеюімен кейбір елдерде орталық банктердің өтімділікті басқару операциялары, халықаралық резервтерді толықтыру, банктерді қайта капиталдандыру немесе валюталық интервенциялар сияқты дағдарысқа қарсы саясат шеңберінен тыс балансқа әсер ететін операцияларды жүргізу ықтималдығы артты. Мұндай факторлардың әсерін азайту және негізінен пандемияға дейінгі және пандемиядан кейінгі кезеңмен байланысты ең біртекті уақыт кезеңіне назар аудару үшін үлгінің төменгі шегі 2013 жылға – жаһандық қаржылық дағдарыстың салдары мен еуропалық қарыз дағдарысының аяқталу кезеңіне белгіленді.

Панельдік регрессиялық талдау жүргізу кезінде жұмыс алғышарты пайдаланылды, оған сәйкес 2020-2022 жылдар кезеңінде орталық банк балансының айтарлықтай өсуі байқалған елдердің ақша-кредит саясатының дәстүрлі емес шараларын жүргізуі қарастырылды. Бұл тәсіл орталық банктің активтерін іс жүзінде кеңейтуді, тіпті орталық банктер бұл әрекеттерді белсенді коммуникациялармен сүйемелдемеген жағдайларда да, активтерді жаппай сатып алу мен кредиттік бағдарламаларды қолданудың индикаторы ретінде ескеруге мүмкіндік береді. Бұл алғышарт жуықтап алынған болуы мүмкін екенін айта кету керек: орталық банктің балансының өсуі әрдайым қолданылатын құралдардың немесе саясат мақсаттарының⁵ ерекшелігін толық көрсете бермейді. Осыған қарамастан, үлгінің барлық елдері үшін ДЕАКС сипаты туралы салыстырмалы деректердің шектеулі қол жетімділігі жағдайында мұндай болжам негізделген болып көрінеді және монетарлық биліктің пандемиялық күтпеген өзгеріске жалпы реакциясын анықтауға мүмкіндік береді.

16 және 17-суреттерде орталық банктердің балансының өзгеруі мен дамушы және дамыған елдердегі жылдық инфляцияның өзгеруі арасындағы көрнекі байланыс пандемияға дейінгі төрт жылдағы (2016-2019) және одан кейінгі төрт жылдағы (2020-2024) орташа айырмашылық ретінде есептелген.

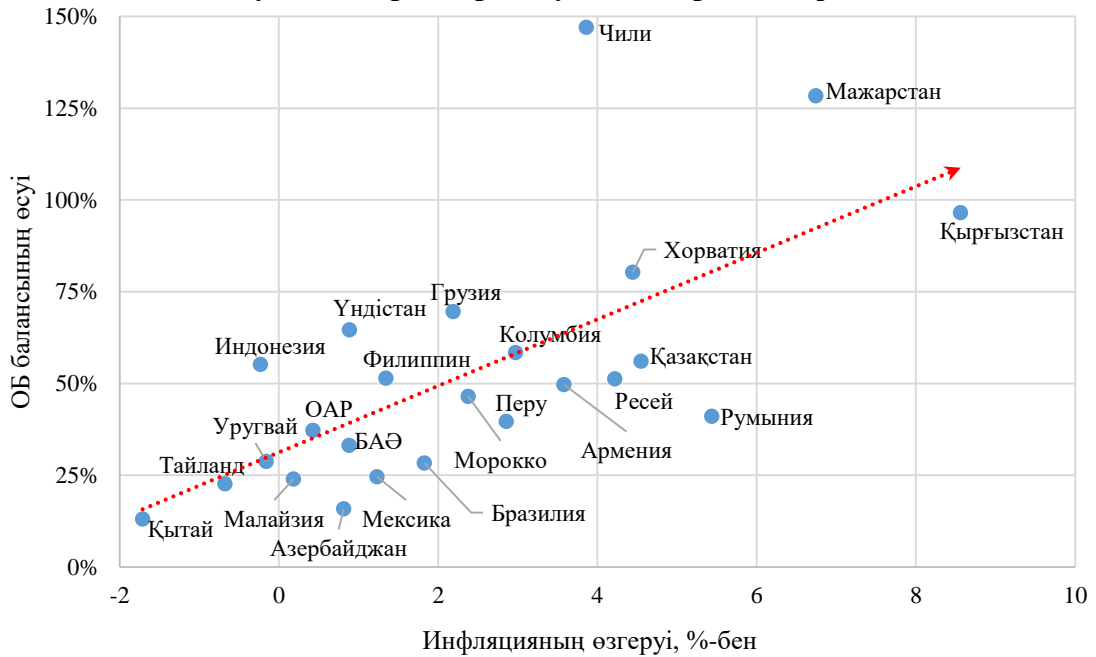
Дамушы елдер жағдайында, шашырауға қарамастан, орташа оң тәуелділік байқалады. Орталық банктің балансы едәуір өскен елдерде инфляцияның едәуір өсуі байқалды. Бұл ОБ балансының динамикасы ковидтен кейінгі кезеңде бағаның өсуімен қатар жүретін факторлардың бірі болғанын білдіруі мүмкін. Алайда, инфляция динамикасына тек монетарлық ынталандыру шаралары ғана емес, сонымен қатар бағамдық динамика, сыртқы жағдайлар, ішкі сұраныс, фискалдық саясат сияқты және т.б. факторлар әсер ететінін ескерген жөн. Әйтсе де көрнекі тәуелділік дамушы елдердің орталық банктерінің саясаты мен макроэкономикалық жағдайлар арасындағы кешенді өзара іс-қимылды көрсетеді: дамушы елдерде ДЕАКС-ті қолдану нәтижесінде ОБ балансының кеңеюі инфляциялық қысымды күшейтуі мүмкін.

Дамыған елдердің көрінісі өзгеше. Орталық банктер теңгерімінің өзгеруі мен инфляция динамикасының арасындағы тәуелділік көзге көрінбейді. Жекелеген экономикада пандемиядан кейін монетарлық кеңею ауқымы ОБ теңгерімінің екі еседен астам кеңеюімен қатар жүрсе де, инфляцияның өсуі салыстырмалы түрде қалыпты болып қалды. Бұл қаржы жүйелерінің жоғары орнықтылығы мен монетарлық институттарға деген сенім өтімділіктің ұлғаюының бағаларға тікелей әсерін шектейтінін айғақтауы мүмкін.

⁵ Мұндай мысалдар келесі бөлімде талданады.

16-сурет

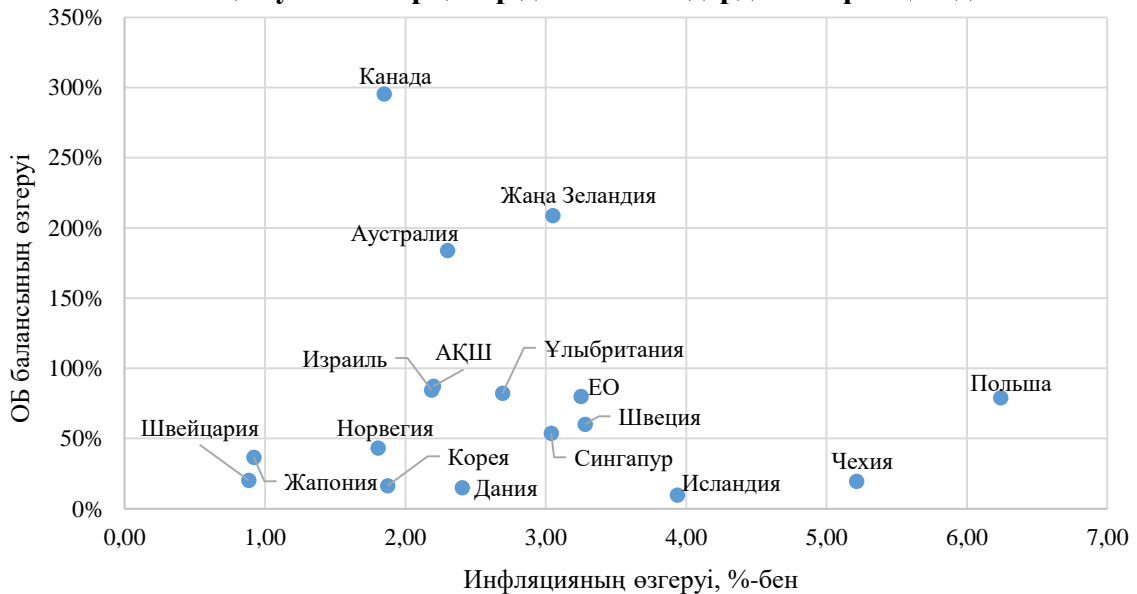
ОБ балансының өсуі және бірқатар дамушы елдердегі инфляция динамикасы

Дереккөзі: ОБ және елдер статистикасы комитеттерінің сайттары, авторлардың есептеуі

17-сурет

ОБ балансының өсуі және бірқатар дамыған елдердегі инфляция динамикасы

Дереккөзі: ОБ және елдердің статистика жөніндегі комитеттерінің сайттары, авторлардың есептеуі

ДЕАКС шараларының инфляциялық процестерге ықтимал әсерін неғұрлым егжей-тегжейлі іздеу және талдау үшін уақытша және еларалық айырмашылықтарды ескеруге мүмкіндік беретін панельдік регрессиялық модельдер пайдаланылды. Барлық айнымалылар 2013 жылдың басынан 2025 жылдың бірінші жартыжылдығының соңына дейін тоқсандық динамикада алынды⁶.

⁶ Жеке айнымалылар үшін бақылаулардың саны 50-ге тең, ал 41 елді қоса есептегенде пайдаланылған деректердің жалпы саны 2 000-нан асады.

Тәуелді айнымалы ретінде инфляцияның екі көрсеткіші пайдаланылды: ұзақ мерзімді баға үрдістерін сипаттайтын жылдық инфляция және пайдаланылатын факторларға қысқа мерзімді реакцияларды көрсететін тоқсандық инфляция.

Түсіндірме айнымалылар ретінде монетарлық факторлар мен сыртқы орта факторларын сипаттайтын көрсеткіштер алынды:

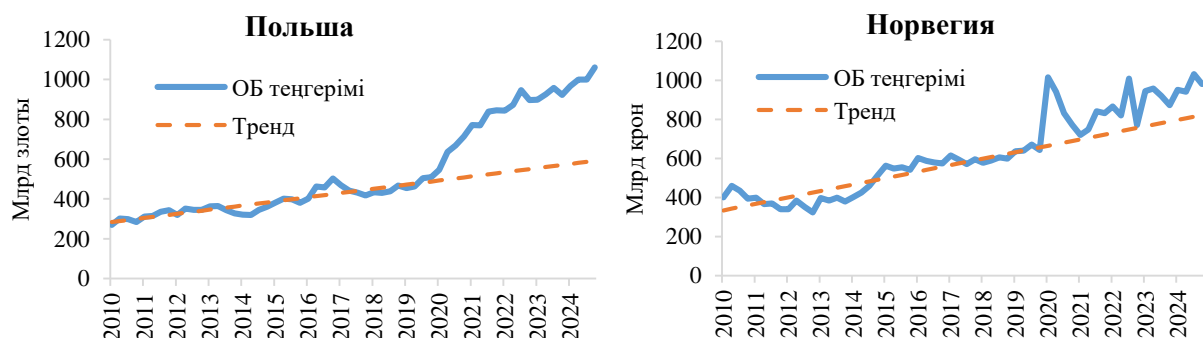
- ақша массасы (M3) – экономикадағы өтімділіктің жалпы деңгейінің индикаторы;
- валюта динамикасының ішкі бағаларға әсерін есепке алу үшін айырбастау бағамы (ұлтық валюта АҚШ долларына);
- эмиссия ауқымын көрсететін орталық банк теңгерімі динамикасының әртүрлі көрсеткіштері;
- ақша базасы (M0) – монетарлық экспансия ауқымының қосымша индикаторы;
- орталық банктің мөлшерлемесі – ақша-кредит саясатының негізгі құралы;
- пандемия кезеңінде 1-мәнін қабылдайтын жалған COVID-19 айнымалысы (2020 жылдан бастап 2023 жылдың бірінші жартыжылдығы аралығында⁷), бұл 2020 жылғы жаһандық күтпеген өзгерісті инфляцияның басқа факторларынан бөлуге мүмкіндік береді;
- азық-түлік инфляциясы бойынша сыртқы инфляциялық қорды көрсететін ФАО индексі.

Орталық банктің теңгерімін сипаттайтын айнымалыға (негізгі талданатын фактор) ерекше назар аударылды. Қарастырылып отырған елдердің әрқайсысы үшін ДЕАКС әсерін нақты ұстау үшін модификацияланған көрсеткіш – ағымдағы мәннің оның 10 жылдық трендінен пайыздық ауытқуы ретінде есептелетін орталық банк теңгерімінің алшақтығы (2010 – 2019 жыл аралығы)⁸ құрылды. Мұндай тәсіл, болжам бойынша, нақты осы ковид дағдарысы кезеңінде (2020 – 2024 жылдар) ОБ активтерінің ұлғаю кезеңдерін анықтауға және өлшемдік әсерді жоя отырып, елдер арасындағы монетарлық экспансия ауқымын қалыпқа келтіруге мүмкіндік береді. Бұл ретте көрсеткіштің кемшілігі алынған бағалардың нәтижелерін нақты түсіндірудің күрделілігі болып табылады.

Іріктемеден алынған 4 елдің мысалында көрсеткішті қолдану қисыны көрнекі көрсетілген (18-сурет). 2020 жылдан бастап ДЕАКС-тің ауқымды шаралары қолданылған Польша мен Чилиде ОБ-тың теңгерімі трендтен едәуір ауытқуда, ал Норвегия мен Тайландта мұндай әсер іс жүзінде байқалмайды.

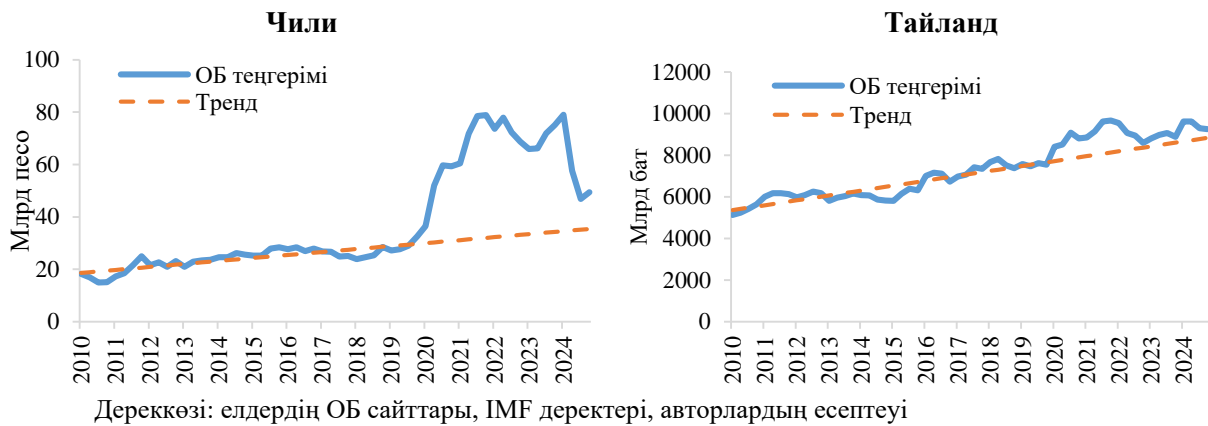
18-сурет

ОБ теңгерімінің және оның ұзақ мерзімді трендінің динамикасы

⁷ 2023 жылғы 5 мамырда ДДҰ COVID-19 енді денсаулық сақтау саласындағы әлемдік төтенше қауіп болып табылмайтынын және оның төтенше фазасы аяқталғанын жариялады.

⁸ Тренд әр ел үшін желілік регрессиялардың көмегімен 2010 – 2019 жылдар аралығында ОБ-тың тоқсандық теңгерімдерінің деректері негізінде құрылды. Әр ел бойынша байқаулардың жалпы саны 40-ты құрады.

Дұрыс теңдеулер мен нәтижелер алу үшін мынадай айнымалыларды түрлендіру және қолда бар деректерді талдау жүргізілді:

1. Уақытша қатарлардың тұрақтылығына⁹ қол жеткізу және стандартталған (салыстырмалы) нысанға келтіру үшін айнымалылар қалыпқа келтірілді.

2. Теңдеулердегі тәуелді айнымалылар мультиколлинеарлық болуына тексерілді¹⁰.

3. Панельдік деректер моделінің таңдаулы түрін анықтау үшін Хаусман тесті өткізілді. Оның нәтижелеріне сәйкес кездейсоқ әсері бар модель ерекше нұсқамасының дұрыстығы туралы нөлдік гипотеза маңыздылығы 1% деңгейінде ауытқиды. Бұл елдердің жеке айырмашылықтары түсіндірме айнымалылармен үйлесетінін білдіреді және айқаспалы әсерлері белгіленген моделі артықшылықты болып табылады.

4. Айнымалылардың аралықтары статистикалық маңыздылықтың ұлғаюына және β коэффициентінің белгілерін түсіндірудің дұрыстығына сүйене отырып айқындалды.

5. Теңдеулерде пайдаланылған деректердің уақытша да, айқаспалы да динамикасы тіркелген. Уақыт динамикасын белгілеу модельдің 2013 жылдан бастап 2025 жылға дейінгі жалпы күтпеген өзгерістерді ескеруге мүмкіндік бергені анықталды, ол барлық елдердің инфляция динамикасында көрініс тапты (мысалы, ковидтік күтпеген өзгеріс, шикізат бағасының төмендеуі), ФАО индексі мен жеке бинарлық күтпеген өзгерістерді¹¹ енгізуден әлдеқайда тиімді.

Жылдық инфляция көрсеткішінің айтарлықтай инерциялылығына байланысты теңдеуде оның өзгеруі пайдаланылды, бұл іс жүзінде айнымалының автокорреляциясын толығымен нивелирледі¹². Тоқсандық инфляция көрсеткіші өз кезегінде маусымдылықтан тазартылды¹³.

Регрессияның түпкілікті теңдеулері ОБ теңгерімінің пайыздық өзгеру көрсеткішін пайдалану немесе ОБ теңгерімінің пайыздық алшақтығын бағалау кезінде іс жүзінде ұқсас нәтижелер көрсетті¹⁴ (2-кесте). Инфляция динамикасын түсіндіруде ақша массасының факторы статистикалық тұрғыдан елеусіз болып шықты.

⁹ Деректер Pesaran – CIPS айқаспалы тәуелділігін ескере отырып, бірлі-жарым түбірдің бар-жоғына арналған тест арқылы тексерілді.

¹⁰ Ақша базасының M0 көрсеткіші ОБ теңгерімінің динамикасымен қатты байланыста болды (корреляция жекелеген елдер үшін 80-99% шегінде болды), сондықтан негізгі фактор ретінде тек ОБ теңгерімінің көрсеткіштерін қалдыру шешілді. Оның үстіне, ДЕАКС шеңберіндегі эмиссия іс жүзінде әрқашан нақты осы ОБ теңгерімінде тікелей көрініс табады.

¹¹ Жалған айнымалы COVID және әлемдік азық-түлік бағасының индексімен жеке қосу уақыт динамикасын белгілеу опциясын өшіруді талап етті және модельдер нәтижелерін нашарлатты (R^2 елеулі түрде төмендетті). Нақты алғанда, тіркелген уақыт әсері бар модель инфляция динамикасына жалпы күтпеген өзгерістердің әсерін әлдеқайда жақсы әсер етеді.

¹² Darbin-Watson тесті 1,8-ді құрады, бұл 2-ге жақын (автокорреляцияның толық болмауы).

¹³ Seasonal-Trend decomposition using Loess әдісін пайдалана отырып.

¹⁴ Елдер топтарының деңгейінде қорытындыларда және одан әрі талдауда β коэффициенттердің неғұрлым жеңіл түсіндірілуіне байланысты ОБ теңгерімінің пайыздық өзгеруі ғана пайдаланылатын болады.

2-кесте

Инфляцияның жекелеген факторларын бағалау нәтижелері

Жылдық инфляцияның өзгеруі	β коэф.	t-stat.	Тоқсандық инфляция (маусымдық түзетілген)	β коэф.	t-stat.
Айырбастау бағамының өзгеруі	0,046	7,70	Айырбастау бағамының өзгеруі	0,028	6,22
ОБ теңгерімінің өзгеруі (-1)	0,014	3,99	ОБ теңгерімінің өзгеруі (-1)	0,011	3,91
ОБ мөлшерлемесінің өзгеруі (-4)	-0,33	-9,12			
C	-0.0004	-1,39	C	0,008	42,52
R2	32%		R2	44%	
Жылдық инфляцияның өзгеруі	β коэф.	t-stat.	Тоқсандық инфляция (маусымдық түзетілген)	β коэф.	t-stat.
Айырбастау бағамының өзгеруі	0,046	7,34	Айырбастау бағамының өзгеруі	0,03	6,80
ОБ теңгерімінің алшақтығы (-1)	0,004	2,00	ОБ теңгерімінің өзгеруі (-1)	0,011	8,35
ОБ мөлшерлемесінің өзгеруі (-4)	-0,33	-9,24			
C	-0.0003	-2,03	C	0,008	36,84
R2	32%		R2	45%	

Дереккөзі: авторлардың есептеуі

Күтілетін нәтижелер жылдық инфляция динамикасы орталық банктің теңгеріміндегі айырбастау бағамының өзгеруіне және ауысуына байланысты екенін көрсетеді. Екі фактор да бағаның өсуімен орнықты оң статистикалық байланысын көрсетеді. ОБ теңгерімінің 10%-ға өсуі инфляцияның жеделдеуіне алып келеді¹⁵. 1 жылғы аралықпен негізгі мөлшерлеменің өзгеруі инфляцияның төмендеуіне әкеледі, бұл ақша-кредит жағдайларын қатаңдатуға бағаның жылдық өсуінің болжамды реакциясын көрсетеді. Модель инфляцияның 32% вариациясын түсіндіреді, бұл теңдеуде ескерілмеген басқа факторлардың бар екенін білдіреді.

Тоқсандық инфляцияның ОБ айырбастау бағамымен және теңгерімімен байланысы да сақталуда және деректерде тұрақты көрінеді, бұл осы макроқорсеткіштердің неғұрлым қысқа аралықтарға ықпалын растайды¹⁶. Мысалы, ОБ теңгерімінің 10%-ға өсуі тоқсандық инфляцияның 0,11 пайыздық тармаққа өсуімен қатар жүреді. Тоқсандық инфляцияға арналған теңдеу жылдық инфляциямен салыстырғанда вариацияның үлкен үлесін түсіндіреді ($R^2=44\%$), бұл бағаның қысқа мерзімді динамикасының енгізілген айнымалы және жалпы уақытша күтпеген өзгерістеріне неғұрлым айқын тәуелділігін көрсетеді.

3-кесте

Дамыған және дамушы елдердегі инфляцияның жекелеген факторларын бағалау нәтижелері

Жылдық инфляцияның өзгеруі (дамыған елдер)	β коэф.	t-stat.	Жылдық инфляцияның өзгеруі (дамушы елдер)	β коэф.	t-stat.
Айырбастау бағамының өзгеруі	0,027	2,87	Айырбастау бағамының өзгеруі	0,052	5,47
ОБ теңгерімінің өзгеруі (-1)	0,0001	0,037	ОБ теңгерімінің өзгеруі (-1)	0,034	3,46
ОБ мөлшерлемесінің өзгеруі (-5)	-0,22	-2,29	ОБ мөлшерлемесінің өзгеруі (-4)	-0,33	-7,94
C	0,0002	0,84	C	-0,001	-4,26
R2	48%		R2	31%	

Дереккөзі: авторлардың есептеуі

¹⁵ Себебі тәуелді айнымалы ретінде жылдық инфляцияның өзі емес, оның өзгеруі алынған.

¹⁶ Әртүрлі аралықпен негізгі мөлшерлеменің айнымалы өзгерісі оң коэффициентті көрсетті, бұл ақша-кредит саясатының реактивтік сипаты салдарынан мөлшерлеме мен инфляция қозғалысы бағытының қысқа мерзімді сәйкес келуін көрсетеді. Мұндай белгі мөлшерлеменің әсерін себеп ретінде түсіндіруге мүмкіндік бермейтіндіктен және ұзақ мерзімді қисынға қайшы келетіндіктен, айнымалысы алынып тасталды.

Елдердің бөлінген кіші топтары үшін (дамыған және дамушы) инфляцияның жылдық динамикасының түпкілікті теңдеулерін алуға мүмкіндік туды (3-кесте). Тоқсандық инфляция үшін айырбастау бағамын қоспағанда, барлық таңдалған факторлар статистикалық тұрғыдан елеусіз болып шықты. Бұл көрсеткіштің жекелеген елдердегі бағаның күрт өзгеруіне әсер етуіне байланысты.

Дамыған елдердің панельдік регрессиясының нәтижелері, күтілгендей, визуалды картинамен (17-сурет) келісті: орталық банк теңгерімінің өзгеруінің (немесе теңгерімнің алшақтығының) инфляцияға әсері анықталған жоқ, бұл қаралып отырған шағын іріктемедегі инфляцияның болжамы ретінде осы көрсеткіштің төмен тиімділігі туралы куәландырады. Бұл ретте детерминация коэффициентінің айтарлықтай жоғары мәні ($R^2=48\%$) қалған факторлар (айырбастау бағамы, ОБ мөлшерлемесінің өзгеруі) және тіркелген уақытша әсерлер (баға өсуінің жалпы күтпеген өзгерістері) инфляция динамикасын жеткілікті дәрежеде түсіндіретінін куәландырады.

Дамушы экономиканы шағын іріктемеде орталық банк теңгерімінің өзгеруі инфляцияға оң және елеулі әсер етеді, бұл ОБ тарапынан эмиссиялық қаржыландыру баға қысымының өсуіне алып келетінін білдіреді. Айырбастау бағамының өзгеруі жылдық инфляцияға күшті оң және статистикалық елеулі әсер етеді деп күтілуде. Орталық банктің түйінді мөлшерлемесінің өзгеруі бағалардың өсуін тежеуде ақша-кредит саясатын қатаңдатудың тиімділігін көрсете отырып, 1 жылғы аралықпен инфляцияға теріс және едәуір елеулі әсер етеді¹⁷. Бұл ретте дамыған елдер бойынша нәтижелерге қарағанда алынған теңдеу енгізілген айнымалылардың қалыпты болжамды күшін көрсете отырып, инфляция вариациясының шамамен үштен бір бөлігін түсіндіреді. Бұл неғұрлым жиі бағаның күрт өзгеруіне, бірізділігі аз АКС-ға және таңдап алынған дамушы елдер арасындағы күшті құрылымдық айырмашылықтарға байланысты болуы мүмкін.

Жалпы алғанда, елдердің таңдалған топтарында бағаның өсуіне сыртқы және монетарлық күтпеген өзгерістердің трансмиссиясы ерекшеленетінін атап өтуге болады. Дамушы елдер айырбастау бағамының инфляцияға өзгеруінен едәуір жоғары әсерін және орталық банк теңгерімінің кеңеюіне күшті әсерін көрсетеді. Бұл қаржы нарықтарының жеткіліксіз тереңдігі, көбінесе неғұрлым жоғары долларлану және инфляциялық күтулер туындаған күтпеген өзгерістерге жауап ретінде инфляцияның айқын үдеуіне алып келетін экономикалық теориямен толық үйлеседі. Іс жүзінде бұл дамушы елдер үшін валюталық күтпеген өзгерістерден қорғауды нығайту және қаржы нарықтарын дамыту шаралары аса маңызды екенін білдіреді. Дамыған елдер үшін ОБ мөлшерлемесінің уақтылы реакциясы бағаны тұрақтандырудың негізі болып қала береді.

5. Difference-in-Differences әдісімен COVID-19 кезеңінде ДЕАКС-тің инфляцияға әсерін талдау

Орталық банктің теңгерімі дәстүрлі емес ақша-кредит саясатын (ДЕАКС) қолданудың индикаторы бола алады, өйткені сандық жұмсарту бағдарламалары мен ұқсас шаралар, әдетте, реттеуші теңгеріміндегі активтерді кеңейтумен қатар жүреді. Алайда, теңгерімді жалғыз прокси-көрсеткіш ретінде пайдалану толық емес болып табылады: активтердің өсуі ДЕАКС-пен байланысты емес себептер бойынша (валюталық интервенциялар, резервтер құрылымының өзгеруі және т.б.) болуы мүмкін, ал өзгерістер ауқымы мен жылдамдығы елдер арасында айтарлықтай ерекшеленеді.

Осыған байланысты жұмыста Difference-in-Differences (DiD) әдісі қолданылды [59]. Бұл әдіс медицина, білім беру, әлеуметтану және экономикалық саясат саласында жиі қолданылады және араласуға дейінгі (препараттың әрекеті, реформалар, саясат және т.б.) және одан кейінгі іріктемелердегі көрсеткіштерді салыстыру болып табылады.

¹⁷ β коэффициентке (-0,33) сәйкес ОБ мөлшерлемесінің инфляцияға ықпалы дамыған елдерге қарағанда жоғары болды (β коэффициенті -0,22 тең), дамушы елдердегі инфляцияның неғұрлым жоғары деңгейі мен құбылмалылығын түсіндіруге болады.

Осы жұмыс шеңберінде BIS [4] зерттеуі негізінде DiD әдісінің ерекше нұсқамасы, ОБ сайттарынан алынған ресми ақпарат, сондай-ақ іріктемедегі активтерді сатып алу көлемі және кредиттік бағдарламалар туралы деректер¹⁸ үшін ДЕАКС бағдарламаларын жариялаған және жүргізген елдер сәйкестендірілді (4-кесте). Іс жүзінде шара қолдану фактісі мен көлемі ескерілді. Мұндай тәсіл көбінесе жағдайды нивелирлеу арқылы ОБ теңгерімінің динамикасы монетарлық ынталандырумен байланысты болмаған кезде (резервтерді толықтыру, активтерді қайта бағалау және т.б.) немесе ОБ-та пандемияға дейін 2020 жылдан кейінгі өсу динамикасы айқын байқалмайтын «үдемелі» теңгерім болған кезде (мысалы, Жапонияның ОБ-да) ДЕАКС-тің жарияланған және мақсатты бағытталған шараларының әсерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

4-кесте

Активтерді ауқымды сатып алуды және кредиттік бағдарламаларды жүргізген/жүргізбеген елдер

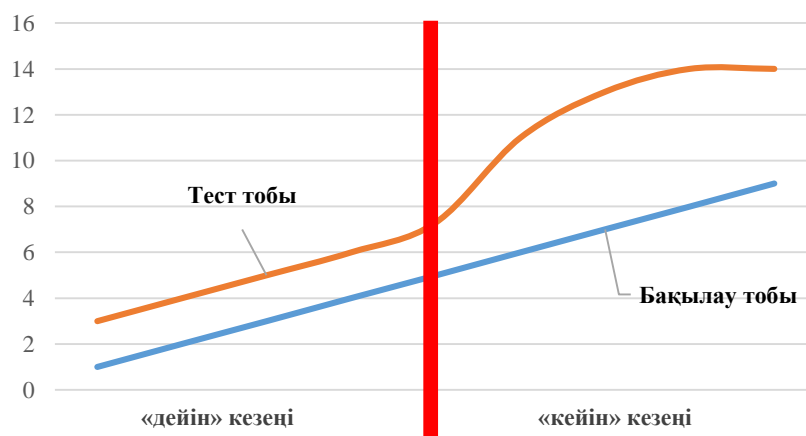
Орталық банктері 2020 жылдан кейін активтерді ауқымды сатып алу және/немесе кредиттік бағдарламалар туралы жарияламаған елдер (бақылау тобы)	Орталық банктері 2020 жылдан кейін активтерді және/немесе кредиттік бағдарламаларды ауқымды сатып алуды жариялаған және жүргізген елдер (тестілік топ)
Сингапур, Чехия, Дания, Норвегия, Исландия, Швейцария, Корея ¹⁹ , Хорватия, Бразилия, Мексика, Ресей, Колумбия, Малайзия, ОАР, Тайланд, Грузия, Уругвай, Қырғызстан, Өзірбайжан, Перу, Армения, Марокко, Румыния, БАӘ, Қытай	Польша, Аустралия, Израиль, Жаңа Зеландия, Канада, Ұлыбритания, Швеция, АҚШ, ЕО, Филиппин, Қазақстан, Чили, Индонезия, Үндістан, Мажарстан, Жапония

Дереккөзі: авторлар жасаған

DiD тәсілінің негізгі қисыны ДЕАКС шаралары болмағанда елдердің екі тобындағы инфляция трендтері (тестілік және бақылау) параллель болып қалады деген болжам ғана болып табылады (19-сурет). Бұл болжам инфляция динамикасындағы ауытқуды нақты осы ДЕАКС шараларын іске қосқаннан кейін өзге де сыртқы күтпеген өзгерістердің салдары емес, жүргізілген саясаттың нәтижесі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

19-сурет

DiD талдауының күтілетін нәтижесінің схемасы

Дереккөзі: авторлар жасаған

¹⁸ «IMF database»-тен іріктемедегі көптеген елдер бойынша деректер алынды.

¹⁹ Кореяның ОБ 2020 жылы ДЕАКС шараларын жүргізді, алайда ауқымы кең болмады. Мексика, Колумбия, Тайланд ОБ үшін де солай болды.

DiD талдауы үшін «дейін» (шаралар қабылдау) және «кейін» кезеңінің салыстырмалылығын қамтамасыз ету маңызды. Осыған байланысты ұзақтығы жағынан тең уақыт аралықтары алынды. Мысалы, ДЕАКС қолданғанға дейін 5 жыл және одан кейін 5 жыл.

Модельді құру үшін тестілік топ – 2020²⁰ жылдан бастап активтерді сатып алу бағдарламаларын және кредиттік бағдарламаларды іске асырған елдер, бақылау тобы – 2020 жылдан бастап ДЕАКС құралдарын ауқымды пайдалану жайлы жарияламаған елдер бөлінді.

Талдаудың жалпы кезеңі 2015 жылдан 2024 жылға дейінгі аралықтағы тоқсандық деректерді қамтиды. Тоғысқан сәті – 2020 жылғы 2-тоқсан, ол кезде бақылау тобының көптеген елдері ДЕАКС шараларын ауқымды қолдана бастады. Осылайша, 2020 жылға дейінгі дағдарысқа дейінгі және 2020 жылдан кейінгі дағдарыстан кейінгі кезең «таза» салыстыру үшін таңдалды.

Тәуелді айнымалы ретінде инфляция динамикасы пайдаланылды. Негізгі регрессорлар мыналар болды:

- сандық жеңілдеу бағдарламаларын жүргізген елдерге арналған 1 мәнін қабылдайтын жалған UMP ауыспалы (2020 жылдан бастап) және керісінше жағдайда 0;
- COVID-19 басталғаннан кейінгі кезең үшін 1-ге тең жалған Post айнымалысы (2020-2024) және пандемияға дейінгі кезең үшін 0 (2015-2019);
- $UMP*Post$ өзара іс-қимылының ауыспалы мәні, инфляцияға ДЕАКС-тың «таза әсерін» көрсететін коэффициент.

Барлық тендеулерде қосымша бақылау айнымалылары ескерілді: ОБ пайыздық мөлшерлемесінің динамикасы, айырбас бағамының өзгеруі және жылдық инфляцияның артта қалуы. Осы ауыспалылардың болуы ақша-кредит саясатының өзге де факторларының әсерінен туындайтын бағалардың ығысу тәуекелін едәуір төмендетуге мүмкіндік береді.

Мүдденің негізгі параметрі $UMP*Post$ өзара әрекеттесуіндегі коэффициент болып табылады. Егер ол оң және статистикалық тұрғыдан маңызды болса, бұл ДЕАКС қолданған елдерде инфляция дағдарыстан кейінгі кезеңде бақылау тобындағы серпінмен салыстырғанда күшті өскенін білдіреді, бұл осы өсуді сандық төмендеу бағдарламаларын іске асырудың әсері ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Теріс, нөлге жақын немесе статистикалық елеусіз коэффициент зерттелетін іріктемеде ДЕАКС қолдану мен инфляция арасында нақты байланыстың жоқтығын көрсететін болады.

Нәтижелердің тұрақтылығын арттыру және экономикалық дамудағы құрылымдық айырмашылықтарды есепке алу үшін екі нұсқада DiD-талдау жүргізілді:

1) дамыған және дамушы экономикаларды қоса алғанда, барлық елдердің біріккен іріктемесі. Бұл ДЕАКС инфляцияға әсерінің жалпы көрінісін жаһандық деңгейде алуға мүмкіндік берді;

2) дамыған және дамушы елдер үшін бөлек іріктеме. Мұндай тәсіл ДЕАКС ықпалындағы айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді, бірақ бақылаулар санының айтарлықтай төмендеуінен зардап шегеді.

Талдаудың екі нұсқасын салыстыру QE әсерінің біртекті еместігін толық түсінуге мүмкіндік береді және елдердің топтары арасындағы маңызды айырмашылықтарды жасыра алатын нәтижелердің орташа болуын болдырмауға мүмкіндік береді.

Айта кету керек, DiD әдісі өзінің танымалдығы мен интуитивтілігіне қарамастан бірқатар шектеулерге ие. Олардың ішіндегі ең бастысы параллель трендтер туралы болжам: егер 2020 жылға дейін тестілік және бақылау топтарындағы инфляция динамикасы айтарлықтай өзгеше болса, онда нәтижелерді түсіндіру бұрмалануы мүмкін. Сонымен қатар, QE эффектісі уақыттың артта қалуымен көрінуі мүмкін, бұл әрдайым стандартты DiD талдауының бөлігі ретінде көрінбейді. Сонымен қатар екі ел тобына да әсер ететін, бірақ

²⁰ Тест тобы ДЕАКС-тың ауқымды шараларын іске асыру туралы хабарлаған елдерден тұрады. Бұл ретте бұл міндетті түрде ҚБ тенгерімі ең көп өсетін елдер емес.

эрқашан дұрыс есепке алынбайтын жаһандық факторлардың (мысалы, мұнай бағасының динамикасы немесе АҚШ ФРЖ шешімдері) әсер ету ықтималдығы қалады.

Жалпы алғанда, DiD талдауының теңдеуі мынадай:

$$Y_{it} = \beta(UMP_i * Post_t) + \gamma_k X_{k,it} + \delta_i + \mu_t + \varepsilon_{it},$$

мұнда:

- Y_{it} – i елдегі жылдық инфляция t уақыт сәтінде;
- UMP_i – 2020 жылы ДЕАКС өткізу басталған ел үшін индикатор (1 – ДЕАКС жарияланған топ үшін, 0 – бақылау үшін);
- $Post_t$ – пост-тиімділік индикаторы (1 – 2020 жылғы екінші тоқсаннан бастап, 0 – дейін);
- $UMP_i * Post_t$ – β коэффициенті ықпал ету әсері болып табылатын өзара іс-қимыл (DiD бағалау);
- $X_{k,it}$ – қосымша коварианттар²¹ комбинациясы;
- δ_i – бекітілген тоғыспалы (елдік) әсерлер;
- μ_t – тіркелген уақыт әсерлері;
- ε_{it} – кездейсоқ қате.

Нәтижелері 5-кестеде берілген, онда салыстыру кезеңдері, β коэффициенттері және t -статистикасының мәні көрсетілген.

5-кесте

Елдердің барлық іріктемесі бойынша DiD талдау нәтижелері

«Дейін» кезеңі	«Кейін» кезеңі	β коэф.	t-stat.
2015-2019 жж.	2020-2024 жж.	0,875	18,96
2016-2019 жж.	2020-2023 жж.	0,882	12,08
2017-2019 жж.	2020-2022 жж.	0,913	6,27
2018-2019 жж.	2020-2021 жж.	0,797	7,23

Дереккөзі: авторлардың есептеуі

β коэффициенттердің мәні 0,8-0,9 шегінде өзгереді. Бұл ДЕАКС жүргізген елдерде инфляция бақылау тобына қарағанда орташа алғанда 0,8-0,9 п.т. жоғары болғанын білдіреді²². Бұл бағаның жылдық өсу динамикасының инерциясын, монетарлық саясаттың, айырбас бағамының, сыртқы күйзелістердің әсерін ескере отырып, ДЕАКС шараларының инфляцияға нақты таза әсері.

Барлық жағдайларда $\beta UMP * Post$ коэффициенті оң және жоғары мәнді болып табылады: t -статистика, бақылаулар санының қысқаруы салдарынан төмендеуіне қарамастан, қажетті шекті деңгейден едәуір асып түседі.

Ковидтен кейінгі интервал ұзындығын таңдау кезінде әсер іс жүзінде өзгермейді. Бұл ДЕАКС шараларынан инфляцияға әсері біркелкі және ұзақ болғанын көрсетеді.

Дамушы және дамыған елдер іріктемелерінің инфляциясы үшін DiD нәтижелерін талдау әсердің айқын гетерогендігін²³ көрсетеді (6, 7-кестелер).

²¹ Ковариантты жүргізу бағалау дисперсиясын азайтады және негізгі фактормен байланысты емес тәуелді айнымалының қосымша өзгерістерін жояды. Бұл ретте сызықтық регрессиядан айырмашылығы, олар негізгі $UMP * Post$ айнымалысының әсер ету дәрежесін өзгертпейді. Іс жүзінде DiD жеке қиылысу әсерлерін жақсырақ тазартуға және дәл осы факторға назар аударуға мүмкіндік береді.

²² Айта кету керек, бақылау тобында активтерді сатып алудың ауқымды шаралары мен кредиттік бағдарламалар туралы жарияламаған елдер бар. Бұл ретте осы елдерде 2020 жылдан кейін де әртүрлі себептерге байланысты (мысалы, Қырғызстанда монетарлық алтынды сатып алу салдарынан) Орталық банк теңгерімінің көрсеткіші жоғары қарқынмен өсуі мүмкін.

²³ Басқаша айтқанда, DiD талдауы кезінде ДЕАКС инфляцияға ықпалы барлық елдер үшін бірдей емес, экономиканың түріне, таңдалған талдау кезеңіне және байқаулар санына байланысты болды.

6-кесте

Дамушы елдердің іріктемесін DiD талдау нәтижелері

«Дейін» кезеңі	«Кейін» кезеңі	β коэф.	t-stat.
2015-2019 жж.	2020-2024 жж.	0,515	36,20
2016-2019 жж.	2020-2023 жж.	0,531	29,17
2017-2019 жж.	2020-2022 жж.	0,629	15,27
2018-2019 жж.	2020-2021 жж.	0,795	20,02

7-кесте

Дамыған елдердің іріктемесін DiD талдау нәтижелері

«Дейін» кезеңі	«Кейін» кезеңі	β коэф.	t-stat.
2015-2019 жж.	2020-2024 жж.	0,855	13,12
2016-2019 жж.	2020-2023 жж.	0,863	10,30
2017-2019 жж.	2020-2022 жж.	0,967	7,67
2018-2019 жж.	2020-2021 жж.	0,693	3,63

Дереккөзі: авторлардың есептеулері

Дамушы елдер үшін β коэффициенттері таңдалған «дейін» және «кейін» кезеңдеріне байланысты 0,5-тен 0,8-ге дейін ауытқиды, бұл ретте t-статистикасы айтарлықтай жоғары, статистикалық әсері маңызды. Бұл ДЕАКС қолдану дамушы экономикаларды іріктеуде инфляцияға қалыпты, бірақ орнықты әсер ететінін куәландырады. Бұл ретте тиімділік талдаудың неғұрлым қысқа кезеңдерінде күшейеді (мысалы, 2018-2019 жж., 2020-2021 жж.).

Дамыған елдер үшін тиімділігі біршама жоғары: β 0,7-ден 1,0-ге дейін құбылады. Ықтимал себептер – неғұрлым ауқымды шаралар, экономиканың сыртқы күтпеген өзгерістерге төзімділігі²⁴ және дамушы экономикада ДЕАКС әсері бағамдық құбылмалылықпен, ынталандыру көлемінің шектелуімен және сыртқы бағаның күтпеген өзгерістерінің маңыздылығымен ішінара өтелуі мүмкін болған кезде, ковидке дейінгі кезеңде инфляцияның неғұрлым төмен деңгейі²⁵.

Алайда дамыған елдер бойынша есептеулер нәтижелерінде соңғы кезеңдер үшін t-статистиканың төмендеуі байқалады, бұл деректер дисперсиясының өсуін немесе байқаулар санының едәуір төмендеуі салдарынан бағалаудың төмен дәлдігін көрсетуі мүмкін. Дамыған экономикада инфляцияның ДЕАКС-ға реакциясы анағұрлым айқын, бірақ талдау кезеңін таңдауға әсері бар.

Жалпы, жүргізілген DiD-талдау нәтижелері дәстүрлі емес ақша-кредит саясатының бинарлық метрикасының инфляцияға әсері статистикалық тұрғыдан маңызды болып табылатынын көрсетеді. Дамушы экономикада ДЕАКС әсері қалыпты және тұрақты ретінде көрінеді, бұл инфляцияның саясатты жұмсарту жөніндегі шараларға дәйекті реакциясын көрсетеді. Дамыған елдерде әсер айтарлықтай үлкен, бірақ жекелеген кезеңдерде бағалау дәлдігінің төмендеуімен қатар жүреді, байқау саны төмендеген кезінде бұл деректердің үлкен сезімталдығын көрсетеді.

6. Қорытынды

Зерттеудің теориялық блогы ақша-кредит саясатының негізгі бағыттары мен іс-қимыл тетіктерін айқындай отырып, олардың дәстүрлі емес шараларының негізгі нысандарын жүйелеуге және жіктеуге мүмкіндік берді. Жекелеген елдердің тәжірибесіне

²⁴ Бәлкім, ДЕАКС қолданбаған дамыған елдерде инфляция ДЕАКС қолданылған елдерге қарағанда едәуір төмен болып қала береді. Дамушы экономикада сыртқы күйзелістер бағаның мөлшерлес өсуіне әкеледі, демек, бақылау және тест тобындағы инфляция айырмашылығы төмен болуы мүмкін.

²⁵ Бәлкім, ДЕАКС қолданбаған дамыған елдерде инфляция ДЕАКС қолданылған елдерге қарағанда едәуір төмен болып қала береді. Дамушы экономикаларда сыртқы күйзелістер бағаның мөлшерлес өсуіне әкеледі, демек, бақылау және тест тобындағы инфляция айырмашылығы төмен болуы мүмкін.

шолу ДЕАКС-ны қолдану елдерде ауқымы бойынша да, ұзақтығы бойынша да айтарлықтай түрленетінін көрсетті. Дамушы экономикада, FG қоспағанда, мұндай шаралар негізінен өткір стресс кезеңдерінде пайдаланылады және қаржы нарығын тұрақтандыруға қызмет етеді. Дамыған елдерде ДЕАКС құралдардың әртүрлілігімен ерекшеленетін неғұрлым ұзақ және құрылымдалған дәстүрді қалыптастырды. Бұл пайыздық арнаның тиімділігі төмендеуінің тұрақты эпизодтарын және ақша-кредит саясаты қаражатының стандартты жиынтығы шегінен шығатын операциялар арқылы ұзақ мерзімді мөлшерлемелер мен күтулерге ықпал ету қажеттілігін көрсетеді.

Теориялық және елді талдауды синтездеу ДЕАКС баланс пен орталықтандырылған табиғатын көрсетеді: орталық банктің іс жүзінде кез келген елеулі араласуы – валюталық интервенциядан бастап активтерді сатып алуға және мақсатты қайта қаржыландыруға дейін – оның активтері мен пассивтерінің құрылымында көрініс табады. Бұл орталық банктің балансын қолданылатын шаралардың маңызды индикаторларының біріне айналдырады және елдер арасындағы ДЕАКС ықпалын салыстыруға мүмкіндік береді.

Жүргізілген эмпирикалық талдау 41 елдің іріктемесі арасында ДЕАКС шараларының инфляцияға әсер ету дәрежесін бағалауға мүмкіндік берді. Панельдік регрессия нәтижелері ОБ теңгеріміндегі өзгерістердің (немесе теңгерімдегі пайыздық алшақтықтың) инфляциямен (жылдық, сол сияқты тоқсандық) тұрақты оң байланысы бар екенін көрсетті. Эмиссиялық қаржыландыру едәуір баға қысымын көрсететін дамушы елдердегі инфляцияға ОБ теңгерімін кеңейтудің әсері ерекше байқалады. Бұл ретте дамыған елдерде инфляциялық процестердің динамикасына ОБ теңгерімінің әсерін анықтау мүмкін болмады. Алайда нәтижелер елдердің екі тобындағы инфляцияны түсіндіруде айырбастау бағамы мен негізгі мөлшерлеменің өзгеруі сияқты басқа да факторлардың жоғары тиімділігін көрсетті.

Айырмашылықтар әдісін қолдану (DiD) ДЕАКС индикаторы ретінде ОБ теңгерімінің кемшіліктерін ішінара реттеп, панельдік регрессия нәтижелерін толықтыруға мүмкіндік берді. Бұл әдістің нәтижелері ДЕАКС шаралары айқын гетерогенділікке қарамастан, дамушы елдерде де, сондай-ақ дамыған елдерде²⁶ де инфляцияға ықпал еткенін көрсетті. Дамыған елдерде ДАКС ықпалы талдау кезеңін таңдауға әсерлі болды, бұл бақылаулардың аз санымен және салыстырылатын кезеңдердің тарылуы кезінде деректер дисперсиясының ұлғаюымен байланысты.

Жүргізілген зерттеуді негізге ала отырып, дамыған экономикада, әдетте, тұрақты төмендетілген инфляция (ОБ мақсатынан төмен), тұрақты инфляциялық күтулер, трансмиссияның пайыздық арнасының іс жүзінде сарқылуы (ZLB жетістіктері) және баға тұрақтылығының басымдығына қатысты реттеушіге жоғары сенім жағдайында ДЕАКС ынталандыру шаралары (активтерді ауқымды сатып алу және кредиттік бағдарламалар) қолданылды деген қорытынды жасауға болады. Бұл ретте COVID-19 пандемиясына байланысты дағдарыс кезінде бағаның жоғары өсуі дамыған елдер де ынталандыру шараларын шамадан тыс белсенді қолданумен байланысты инфляцияға қарсы тәуекелдерден сақтандырылмағанын көрсетті.

Дамушы елдерде осындай ДЕАКС шараларын қолдану көбінесе орынсыз және бірқатар тәуекелдермен ұштасқан. Есептен шықпаған пайыздық арна (ОБ мөлшерлемесі ZLB-ден едәуір жоғары) және түбегейлі емес инфляциялық күтулер кезінде активтерді ауқымды сатып алу және кредиттік бағдарламалар ОБ мөлшерлемесінің трансмиссиясын едәуір төмендетеді, монетарлық саясат сигналдарын азайтып, экономикадағы инфляцияға қарсы қысымды іс жүзінде күшейтеді. Әлсіз институционалдық тұрақтандыру²⁷ мен бағамдық және фискалдық күйзелістерге жоғары сезімталдық кезінде мұндай шараларды нарық баға тұрақтылығының басымдығынан бас тарту және жасырын фискалдық

²⁶ Алынған елдер іріктемесі шеңберінде.

²⁷ Күшті институционалдық тұрақтандыруға ОБ тәуелсіздігін, реттеуші әрекеттерінің тарихи болжамдылығы мен ашықтығын, қаржы нарығындағы тұрақты институционалдық ортаны және т.б. жатқызуға болады.

үстемдіктің нысаны ретінде қабылдауы мүмкін. Нәтижесінде, ДЕАКС стандартты АКС-ты шектеуді өтемейді, ал инфляцияның, пайыздық мөлшерлемелердің және айырбас бағамының құбылмалылығын арттыра отырып, сондай-ақ реттеушінің реакциясына қатысты белгісіздікті ұлғайта отырып, макроэкономикалық теңгерімсіздікті шиеленістіреді.

Осы себептен, ДЕАКС шараларының пайыздық саясаттың дәстүрлі тетіктері толық таусылғаннан кейін ғана енгізілуі және ОБ-ға сенімнің артуымен, қаржылық тұрақтылықтың нығаюымен, экономиканың сыртқы күйзелістерге осалдығының төмендеуімен және инфляциялық күтулердің бекітілуімен қатар жүруі маңызды.

Әдебиет

1. Cecioni M., Ferrero G., & Secchi A. (2011). Unconventional monetary policy in theory and in practice. Bank of Italy occasional paper, 102, 1-18.
2. Borio C (1997), "The implementation of monetary policy in industrial countries: a survey", BIS Economic Papers, no 47.
3. Borio C., Zabai A. Unconventional monetary policies: a re-appraisal //Research handbook on central banking. – Edward Elgar Publishing, 2018. – С. 398-444.
4. Cantú C, Cavallino P., De Fiore F.& Yetman J. A global database on central banks' monetary responses to Covid-19//BIS WP, no 934, 4-6
5. Churm, Rohan, Michael Joyce, George Kapetanios, and Konstantinos Theodoridis. 2018. "Unconventional Monetary Policies and the Macroeconomy: The Impact of the UK's QE2 and Funding for Lending Scheme." The Quarterly Review of Economics and Finance, October.
6. Laine, O.M. and Nelimarkka, J., 2023. Targeted longer-term refinancing operations decreased overall credit costs and boosted economic growth.
7. Churm, R., Radia, A., Leake, J., Srinivasan, S. and Whisker, R., 2012. The funding for lending scheme.
8. Bernanke, Ben S. 2009. "The Crisis and the Policy Response." The Stamp Lecture, London School of Economics, January 13.
9. Bank of Canada, 2009, Monetary Policy Report, April 2009 (Ottawa).
10. Bernanke, B. S. (2020). The new tools of monetary policy. American Economic Association, Presidential Address, January 4.
11. Bauer, M. D., & Rudebusch, G. D. (2018). The signaling channel for Federal Reserve bond purchases. 36th issue (September 2014) of the International Journal of Central Banking.
12. Bhattarai, S., & Neely, C. (2016). A survey of the empirical literature on US unconventional monetary policy. Federal Reserve Bank of St. Louis, Research Division.
13. Feroli, Michael, David Greenlaw, Peter Hooper, Frederic S. Mishkin, and Amir Sufi. 2017. "Language After Liftoff: Fed Communication Away from the Zero Lower Bound." Research in Economics, Special issue on Macroeconomics, 71 (3): 452–90.
14. Filardo, A.J. and Hofmann, B., 2014. Forward guidance at the zero lower bound. BIS Quarterly Review March.
15. Woodford, M (2012): "Methods of policy accommodation at the interest-rate lower bound", Proceedings – Economic Policy Symposium – Jackson Hole, pp 185–288.
16. Campbell, Jeffrey R., Charles L. Evans, Jonas DM Fisher, and Alejandro Justiniano. 2012. "Macroeconomic effects of Federal Reserve forward guidance." Brookings Papers on Economic Activity 2012 (1): 1-80.
17. Bech, M. L., & Malkhozov, A. (2016). How have central banks implemented negative policy rates? BIS Quarterly Review March.
18. Arteta, C., Kose, M.A., Stocker, M. and Taskin, T., 2016. Negative interest rate policies: Sources and implications.
19. Heider, F., Saidi, F., & Schepens, G. (2021). Banks and negative interest rates. Annual Review of Financial Economics, 13(1), 201-218.

20. Kowalewski P., Shirai S. “History of Bank of Japan’s more than two decades of unconventional monetary easing with special emphasis on the frameworks pursued in the last 10 years”.
21. Aoki, K. and Ueda, K., 2025. Survey of the effects of unconventional monetary policy in Japan. *The Japanese Economic Review*, pp.1-33.
22. Westelius, N., 2020. Twenty years of unconventional monetary policies: lessons and way forward for the Bank of Japan.
23. Haba, S., Izawa, K., Kishaba, Y., Takahashi, Y. and Yoneyama, S., 2025. Measuring Policy Effects since the Introduction of Quantitative and Qualitative Monetary Easing (QQE): An Analysis Using the Macroeconomic Model Q-JEM (No. 25-E-2). Bank of Japan.
24. Yu E. “Did Quantitative Easing Work”, Federal Reserve Bank of Philadelphia Research Department, 2016.
25. Dzyublyuk O. Unconventional Measures of Monetary Policy: Experience of the Federal Reserve System of the United States. – 2017.
26. Fischer, S., 2021. Comparing the Monetary Policy Responses of Major Central Banks to the Great Financial Crisis and the COVID-19 Pandemic (pp. 2022-01). Working Paper. MA, USA: MIT Management Sloan School, Cambridge.
27. Trifonova, S. and Kolev, S., 2021. Impact of The Fed's Unconventional Monetary Policy on The US Financial Market. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 9(3), pp.145-158.
28. Tenreyro, S. and Wazzi, M., 2025. Unconventional Policy Tools at the Fed: Lessons from Theory and Practice.
29. Haas, J., Neely, C.J. and Emmons, W.R., 2020. Responses of international central banks to the COVID-19 crisis. FRB of St. Louis Working Paper No. Forthcoming.
30. ECB, «Impact of the two three-year longer-term refinancing operations», *Monthly Bulletin*, March 2012.
31. ECB, Technical features of Outright Monetary Transactions, press release, 6 September 2012.
32. ECB, Consolidated financial statement of the Eurosystem as at 29 July 2022
33. ECB, Monetary policy decisions: June 2014, September 2019.
34. ECB, *TLTRO III and bank lending conditions*, *ECB Economic Bulletin*, Issue 6/2021.
35. ECB, *Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP) announcement*, March 2020.
36. ICMA, ECB PEPP and APP purchases bi-monthly data – November 2021.
37. CaixaBank Research, «Balance sheets: the not-so-visible normalisation of monetary policy», 2024.
38. ECB, Consolidated financial statement of the Eurosystem as at 27 December 2024
39. Chung, Hee Chun. The Bank of Korea’s Policy Response to the Global Financial Crisis. *BIS Papers* No. 54, 2011.
40. Federal Reserve Board. Temporary U.S. dollar liquidity arrangements (swap lines). Press release, March 19, 2020.
41. Bank of Korea. BOK to Launch Corporate Bond-Backed Lending Facility. Press release, April 16, 2020.
42. Engbith, Lily S. South Korea: Corporate Liquidity Support Organization. *Journal of Financial Crises*, Vol. 4, 2022
43. Bank of Korea. Annual Report 2020 (Bank of Korea’s Conduct of Its Business). BOK, 2021.
44. BIS. The Monetary-Fiscal Policy Nexus in the Wake of the Pandemic. *BIS Papers* No. 122, March 2022.
45. Carney M., Jenkins P., Duguay P., Longworth D., Murray J., Lane T, July 2009. *Monetary Policy Report*. Bank of Canada.
46. Fernandes, J. and Mueller, M., 2023. A review of the Bank of Canada's support of key financial markets during the COVID-19 crisis.

-
47. Bank of Canada, 2024. Review of the Bank of Canada's Exceptional Policy Actions During the Pandemic.
 48. Banco Central de Chile, Financial Stability Report, November 2009.
 49. BIS, Central bank asset purchases in response to the Covid-19 crisis, CGFS Papers No.68, 2021.
 50. Banco Central de Chile, Monetary Policy Report, September 2021.
 51. ČNB, The Czech National Bank's Exchange Rate Commitment, 2013.
 52. BIS, Unconventional Monetary Policies in Emerging Europe, 2015.
 53. ČNB, Exit from the Exchange Rate Commitment, 2017.
 54. IMF, Czech Republic: Selected Issues 2022.
 55. K. Hertel et al., «The impact on the Polish economy of the Structural Open Market Operations programme conducted by NBP», NBP Working Paper №343.
 56. NBP, Annual Report 2023.
 57. Годовой отчет НБРК за 2018 год.
 58. НБРК, Стратегия денежно-кредитной политики до 2030 года, 2021.
 59. A. Baker, Difference-in-Differences Designs: A Practitioner's Guide, 2025
 60. Azizova, C., Witmer, J. and Zhang, X., 2024. Assessing the Impact of the Bank of Canada's Government Bond Purchases (No. 2024-5). Bank of Canada.

Қазақстанда экономиканы көміртексіздендіру және ESG стандарттарына өту аясындағы әділ көшу (Just Transition)

А. Б. Абдуллаева – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Монетарлық операциялар департаменті зейнетақы активтерімен дилингтік операциялар басқармасының бас маманы-дилері

А. М. Әбенова – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Монетарлық операциялар департаменті зейнетақы активтерімен дилингтік операциялар басқармасының жетекші маманы-дилері

Зерттеу Қазақстанда халықаралық тәжірибеге сүйене отырып және оны ұлттық әлеуметтік-экономикалық және институционалдық жағдайларға бейімдеу мүмкіндігімен «әділ көшу» тұжырымдамасын талдауға арналған. ESG (Environmental, Social, Governance) қағидаттарына негізделген инклюзивті климаттық стратегияларды әзірлеу және практикалық тұрғыдан іске асыру барысында мемлекет пен корпоративтік сектордың рөліне ерекше назар аударылады.

Осы еңбекте Қазақстанда олардың қолданылуын анықтау мақсатында Германия, Польша, Испания, Чили, Қытай және Бельгия сияқты елдердің сәтті шыққан халықаралық тәжірибелері қарастырылады. Сонымен қатар, зерттеуге Орталық Азия елдерінің тәжірибесін талдау кіреді, бұл өңірлік тәсілдерді салыстыруға және көміртексіздендіру процесінде жалпы қиындықтар мен мүмкіндіктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу теориялық талдаумен ғана шектелмейді, онда төмен көміртекті дамуға көшу аясында Қазақстанның ұлттық климаттық саясаты үшін қолданылатын нақты іске асыру тетіктері ұсынылады.

Негізгі сөздер: әділ көшу ESG, көміртексіздендіру, орнықты даму, энергетикалық әділеттілік, төмен көміртекті экономика, жаңартылатын энергия көздері.

JEL-жіктеу: Q5, Q54, Q55, Q56.

1. Кіріспе

«Әділ көшу» (Just Transition, JT) – бұл жұмысшылардың, жергілікті қауымдастықтардың мүдделерін және қоршаған ортаны ескере отырып, орнықты экономикаға көшуді қамтамасыз етуге бағытталған тұжырымдама. JT-нің негізгі идеясы – төмен көміртекті даму моделіне теңгерімді көшу қажеттілігі, мұнда жоғары көміртекті салаларға тәуелді аймақтар мен халық үшін әлеуметтік және экономикалық салдар барынша азайтылады.

«Әділ көшудің» негізгі идеясы – өндірістің орнықты түрлеріне көшу барысында инклюзивтілік пен тепе-теңдікті қамтамасыз ету. Бұған экономикадағы өзгерістерден зардап шеккен жұмысшылар мен қоғамдастықтарды қолдау, қайта даярлауды қамтамасыз ету және көміртегі аз секторларда жана жұмыс орындарын жасау мүмкіндіктерін беру кіреді.

«Әділ көшу» ұғымы 1970-1980 жылдары АҚШ-та пайда болды, ол кезде кәсіподақтар мен белсенділер әділ көшуді жақтап, өнеркәсіп индустриясының құлдырау жағдайында және денсаулыққа, қоршаған орта мен қоғамдастыққа залал келтіруге байланысты экологиялық қауіпті кәсіпорындарды жабу кезінде жұмысшыларды қорғауға, қайта даярлауға және әлеуметтік тұрғыдан қолдауға бар күшін салды.

JT климаттың өзгеруіне, жұмыспен қамтуға және тұрақты дамуға байланысты мәселелерді кешенді шешу қажеттілігін көрсетеді. Оны жүзеге асыру прогресті бағалаудың әмбебап негізі ретінде қызмет ететін БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) тікелей сәйкес келеді. Осылайша, әділ көшуді климаттық саясаттың құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар климаттың өзгеруіне қарсы күрес (ТДМ 13), қолжетімді әрі таза энергия

(ТДМ 7), тиімді жұмыс және экономикалық өсу (ТДМ 8) және теңсіздікті азайту (ТДМ 10) сияқты үлкен мақсаттарға қол жеткізу құралы ретінде де қарастыруға болады.

Сонымен қатар, JT орнықты дамудың экологиялық және әлеуметтік өлшемдерін бір уақытта қарастыруға мүмкіндік береді. Оны ойдағыдай ендіру парниктік газдардың шығарындыларын азайту, жаңа «жасыл» жұмыс орындарын құру және халықтың неғұрлым осал санаттарының мүдделерін қорғау міндеттерін бір уақытта шешуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты JT жаһандық климаттық күн тәртібі мен жергілікті әлеуметтік-экономикалық басымдықтар арасындағы маңызды байланыстырушы болады.

Әділ көшудің мәні Қазақстан мен Орталық Азия елдері үшін аса маңызды болды, мұнда көміртексіздендіру процесінде үлкен қиындықтар туындайды. Олардың ішінде дәстүрлі салалардағы жұмыс орындарының қысқаруы, әлеуметтік теңсіздіктің артуы және энергетикалық жүйені түбегейлі қайта құру қажеттілігі кездеседі.

Халықаралық есеп беру стандарттары мен инвестициялық өлшемшарттардың өзгеруіне байланысты халықтың осал топтарын қорғауды және ұзақ мерзімді орнықтылықты қамтамасыз ету мүмкіндігі бар ұлттық энергетикалық көшу модельдеріне қажеттілік артады. Алайда, қазіргі уақытта Қазақстанда энергетика жүйесіндегі елеулі өзгерістердің кешенді тәсілі жоқ, ал қолданыстағы бастамалар мемлекет, корпоративтік сектор және жергілікті қоғамдастықтар ынтымақтастығының әлеуетін толық көлемде пайдаланбайды. Жоғарыда айтылғандардың барлығы осы зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

2. Әдебиетке шолу

Әділ көшу тұжырымдамасы экологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік әділеттілік міндеттерін біріктіру қажеттілігіне жауап ретінде қалыптасты. Бұл термин 1980 жылдарда АҚШ кәсіподақтарының қызметіне байланысты пайда болды, олар табиғатты қорғауды реттеу қатаңдаған кезде жұмыспен қамтуды қорғауды талап етті. Уақыт өте келе бұл идея еңбек қатынастары аясынан шығып, Рио+20 конференциясын (2012) және Париж келісімін (2015) қоса алғанда, климат туралы халықаралық келіссөздердің негізгі көзіне айналды. БҰҰ Даму бағдарламасындағы (UNDP, 2020) баяндамада теңсіздікті барынша азайту және халықтың ең осал топтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін әділ көшу климаттық шараларды әлеуметтік саясатпен біріктіруі тиіс екендігі атап көрсетілді.

Әділ көшудің тұжырымдамалық негіздері жетекші халықаралық ұйымдардың құжаттарында кеңейіп, институционалдық тұрғыдан бекітілді. Атап айтқанда, Халықаралық еңбек ұйымы әділ көшуді климаттық трансформация жағдайында тиімді еңбекпен қамтамасыз етудің негізгі элементі ретінде қарастырып, әлеуметтік диалогтың, еңбек нарығындағы белсенді саясаттың, қайта даярлау бағдарламаларының және құрылымдық өзгерістерден зардап шеккен жұмысшылар мен өңірлерді атаулы қолдаудың қажеттілігін атап көрсетеді.

Халықаралық энергетикалық агенттік көміртегі бейтараптығына қол жеткізу сценарийлері (Net Zero Emissions) шеңберінде энергетикалық көшудің жекелеген аймақтар мен әлеуметтік топтарға асимметриялық әсер ету тәуекелдеріне, сондай-ақ әлеуметтік және өңірлік аспектілерді ұлттық көміртексіздендіру стратегияларына біріктіру маңыздылығына назар аударады (IEA, 2025).

Заманауи талдамалық тәсілдер JT өлшеу және бақылау қажеттілігіне баса назар аударады. 2023 жылы Еуропалық Одақ әдіснама ұсынды, онда көшу әлеуметтік, экономикалық және экологиялық индикаторлар арқылы бағаланады. Бұл құрал тәжірибе жүзінде іске асыруға бағытталған және көшу шараларын өңірлердің ерекшеліктеріне қарай бейімдеуге мүмкіндік береді, бұл оның жалпы тұжырымдамалық жүйелерден ерекшелігі болып табылады. Мұндай мониторинг жүйелерін енгізу ресурстарға тәуелді экономикалар үшін аса маңызды, мұнда жұмыс орындарының қысқаруынан болатын әлеуметтік тәуекелдер реформалардың тұрақтылығына нұқсан келтіруі мүмкін.

Бұл саладағы қаржы институттары мен инновациялардың да әлеуеті маңызды. Just Transition Finance Lab қаржы жүйесі экологиялық және климаттық мақсаттар ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік салдар да ескерілетін болса, әділ көшуді іске асырудың негізгі

тетігі бола алатынын атап көрсетеді (Just Transition Finance Lab, 2025). Олардың тәсілі инвестициялық шешімдерге әлеуметтік тәуекелдерді, мүмкіндіктерді және қоғаммен диалогты міндетті түрде енгізе отырып, жасыл және орнықты қаржыландыру ұғымдарын кеңейтеді.

Зерттеулерде экономикасы көмірсутектер экспортына сүйенетін елдерге ерекше назар аударылады. Hasan, Heffron, Mohtadi және Urpelainen (2024) «petrostates» деп аталатын JT перспективаларын зерттейді. Авторлар бұл экономикалардағы қиындықтар әртараптандырылған құрылымы бар елдерден ерекшеленетінін атап көрсетті: мемлекеттік бюджеттердің мұнай мен газға тәуелділігі, институционалдық инерция және үй шаруашылықтарының әлеуметтік осалдығы маңызды факторлар болып табылады. JT-ді сәтті іске асыру үшін экономиканы әртараптандыру, институционалдық реформалар және халықты шешім қабылдау процестеріне тарту қажет.

Stockholm Environment Institute (2022) технологиялық инновацияларға ғана негізделген энергетикалық көшудің әділеттілікке кепілдік бермейтінін атап көрсетеді. Реформалар нәтижесінде жұмысынан айырылғандар үшін пайданы ашық бөлу тетіктері, адам құқықтарын қорғау және балама күнкөріс жағдайларын қолдау бағдарламалары қажет. Бұл рәсімдік, бөлу және қалпына келтіру әділеттілігі қағидаттарын энергетикалық көшу жобаларына біріктірудің маңыздылығын көрсетеді.

JT тәжірибелік тұрғыдан іске асырылуын ұлттық әріптестік деңгейінде байқауға болады. Vanheulekom (2023) халықаралық демеушілердің қолдауымен іске қосылған Оңтүстік Африканың Just Energy Transition Partnership (JETP) бастамасын талдайды. Бұл жағдайда энергетикалық трансформацияны қаржыландыру көмір өнеркәсібі саласындағы қызметкерлерді әлеуметтік қорғау және қайта даярлау бағдарламаларымен қатар болды. Мұндай кешенді тәсіл қаржы құралдары мен әлеуметтік шараларды біріктірудің маңыздылығын көрсете отырып, әлеуметтік тәуекелдерді азайтуға және реформаларға деген сенімді арттыруға мүмкіндік берді.

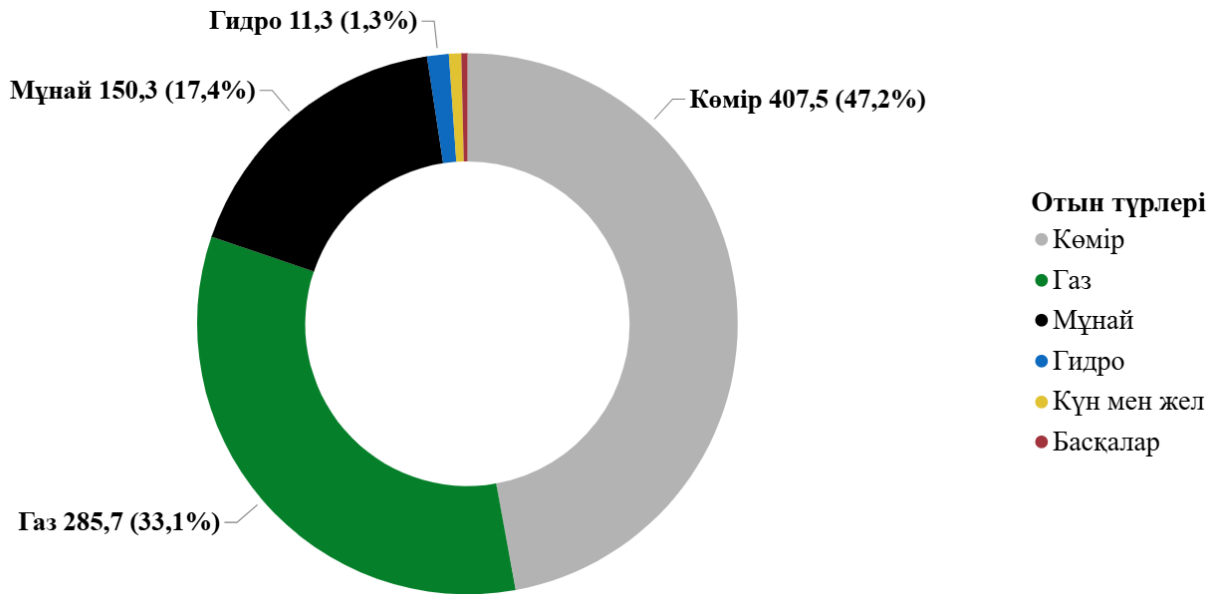
Қорыта келгенде, бұл тәсілдер тек климаттық шараларды ғана емес, сонымен қатар әсіресе Қазақстан мен Орталық Азия елдері сияқты экономикасы ресурсқа тәуелді елдерде институционалдық реформаларды, мониторинг жүйелерін және қоғамдастықтардың белсенді қатысуын талап ететін кешенді трансформация ретінде әділ көшудің бейнесін қалыптастырады.

3.1. Қазақстан: энергетикалық тәуелділік және әділ көшу қиындықтары

Жаһандық климаттық міндеттемелерге, сол сияқты қазба отынынан бас тартудың әлеуметтік-экономикалық салдарын барынша азайту қажеттілігінде байланысты әділ энергетикалық көшу Қазақстан үшін өзекті бола түсуде. 2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығына қол жеткізу мақсатына және энергетика секторын жаңғыртуға бағытталған қадамдарға қарамастан, қазіргі іс-әрекетті одан әрі жүйелі дамытуды талап етеді, өйткені бұл кезеңде олар фрагменттік сипатқа ие болып, әлеуметтік әділеттілік, инклюзивтілік және орнықтылық қағидаттарын ішінара ғана көрсетеді.

Ел экономикасы ресурстарға өте тәуелді болып қалады және бұл JT-ді іске асыруда ерекше қиындықтар туындатады. Қазақстанның Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2024 жылы энергияны алғаш тұтынудың 47%-дан астамы көмір генерациясына тиесілі болды, бұл – 407,5 млрд кВт*сағ (1-сурет), бұл көмірді елдегі энергия тұтынудың ең ірі көзіне айналдырады. Аталған салада негізінен Қарағанды және Павлодар облыстарының көп бейінді өңірлерінде шамамен 32 мың адам жұмыс істейді. Жұмыспен қамтудың бұлай шоғырлануы жергілікті экономиканың осалдығын арттырады: ілеспе қолдау шаралары болмаса көмір генерациясы күрт қысқарып, жұмыссыздық пен қоғамдық алаңдаушылықтың өсуіне алып келуі мүмкін.

2024 жылы Қазақстанда энергияны алғаш тұтыну, млрд кВт * сағ

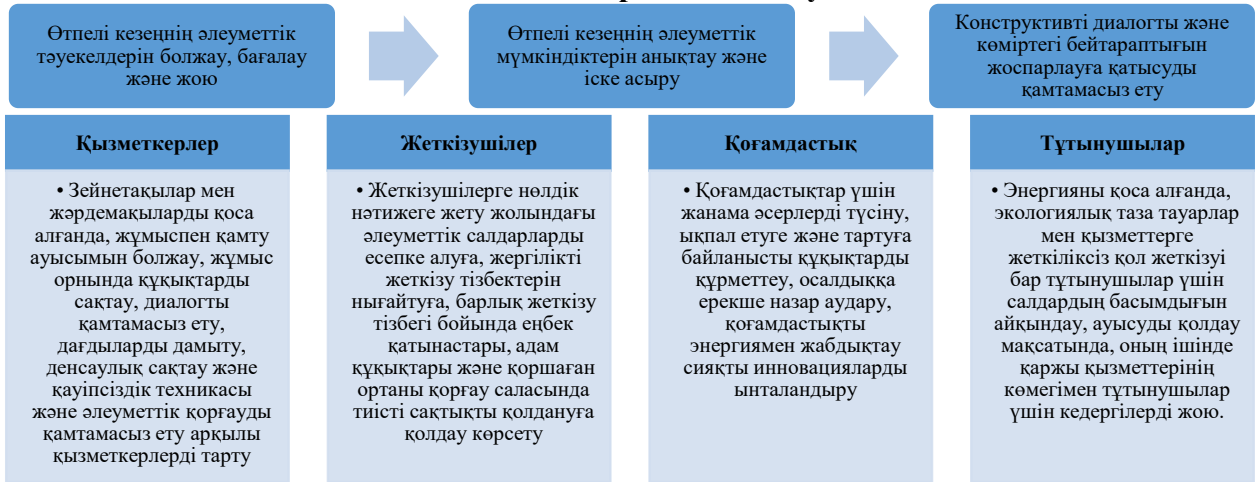
Дереккөзі: stat.gov.kz

Осыған байланысты экологиялық мақсаттарды осал топтарды қорғауға бағытталған әлеуметтік және экономикалық шаралармен біріктіру JT ұлттық стратегиясының негізгі элементіне айналады. UNDP (2020) атап өткендей, әділ көшу көміртегі салдарын азайтуды ғана емес, сонымен қатар лайықты жұмыс орындарын құруды, әлеуметтік кепілдіктерді сақтауды және жергілікті экономиканы қолдауды қамтиды. Қазақстан үшін бұл мемлекеттік бастамаларды, корпоративтік бағдарламаларды және жергілікті қоғамдастықтардың қатысуын біріктіретін кешенді стратегияның қажеттілігін білдіреді.

Институционалдық кедергілер күрделі сынақ болып қалады. Насап және бірлескен авторлар (2024) мұнай мен газға тәуелді елдерде орталықтандырылған басқару құрылымдары және нашар нормативтік-құқықтық базасы салдарынан көшу күрделі екенін және оның саясаттың икемділігін төмендететінін атап өтті. SEI (2022) де осыған ұқсас тұжырымдар жасап, бұл пайданы бөлудің ашық процедуралары болмаса, бағдарламалардың ресми болып қалу қаупінің бар екенін атап көрсетеді. Еуропалық Одақ (2023) осы шектеулерді еңсеру және іс-әрекеттің келісімділігін арттыру үшін жүйелік мониторинг құралдарын ұсынады. Қазақстан үшін бұл ведомствоаралық үйлестіруді күшейтуді, өңірлік қолдау орталықтарын құруды және айқын есептілік тетіктерін енгізуді білдіруі мүмкін. Қаржылық құрамдауыштарының да маңызы артуда. Just Transition Finance Lab әлеуметтік өлшемшарттарды банктер мен инвесторлардың шешімдеріне біріктіру қажеттілігін атап көрсетеді (2 және 3-суреттер). Қазақстанда мұндай тәсіл шығарындыларды біртіндеп азайта отырып, көмір өнеркәсібі станцияларын жаңғыртуды қаржыландыруда, жаңартылатын энергия көздерін (ЖЭК) дамытуда және «Жасыл» жұмыс орындарын құратын қызмет көрсету саласын қолдауда көрініс табуы мүмкін.

2-сурет

ЖТ қаржыландыру басымдықтары және оларды мүдделі тараптардың негізгі топтарына қолдану

Дереккөзі: justtransitionfinance.org

3-сурет

ЖТ үшін қаржы жүйесін түрлендіруге Finance Lab тәсілі

Дереккөзі: justtransitionfinance.org

Прогресті мониторингтеу және бағалау – ЖТ-дің тағы бір негізгі элементі. Еуропалық әдіснама (EU, 2023) динамиканы бақылауға және шараларды түзетуге мүмкіндік беретін индикаторлар ретінде бөлу, рәсімдік және қалпына келтіру әділдігін атайды. Қазақстанда бұл көмір өндіретін өңірлеріндегі жұмыспен қамтуды, қайта даярланған қызметкерлердің санын, қоғамдастықтардың тартылу деңгейін және әлеуметтік кепілдіктердің сақталуын қадағалаудан көрініс табуы мүмкін.

Бұл ретте ұлттық стратегия мәдени-институционалдық ерекшеліктерді ескеруге тиіс. Jayasuriya (2024) «жоғарыдан төмен» модельдерінде жергілікті тәжірибелерді сирек ескеріледі және халықтың сенімін төмендетеді деп атады. Stark (2023) әмбебап шешімдер контекстке бейімделмей сирек тиімді болады деп толықтырады. Қазақстан үшін бұл әсіресе жергілікті жағдайды елемеуден реформалардың заңдылығына нұқсан келуі мүмкін болатын көмір өндіретін өңірлерде маңызды.

Бірқатар бастамалар ЖТ интеграциясына алғашқы қадамдарды көрсетіп отыр. Мәселен, Agora Energiewende және Qazaq Green (2024) зерттеулері ЖЭК-ті қатар дамытып,

желілерді жаңғыртумен көмір қуаттарын біртіндеп жабу стратегиясын ұсынады. Басқа Agora (2024) зерттеуінің деректері бойынша жел және күн генерациясының үлесі 2030 жылға қарай 15-20%-ға жетуі мүмкін. 2025 жылы Қарағанды облысындағы қуаты 50 МВт жел электр станциясын қоса алғанда, жалпы белгіленген қуаты шамамен 503 МВт жаңартылатын энергетиканың тоғыз объектісі пайдалануға берілді. Олардың құрамына жиынтық қуаты 387 МВт болатын бес жел электр станциясы, 90 МВт болатын үш күн электр станциясы және қуаты 26 МВт болатын бір су электр станциясы кірді. Аталған жобаларды іске асыру елдің алты облысын: Қарағанды, Ұлытау, Ақтөбе, Жетісу, Қызылорда және Маңғыстау облыстарын қамтыды, бұл энергетикалық теңгерімдегі ЖЭК үлесін арттыруға және өңірлік энергетикалық инфрақұрылымды нығайтуға ықпал етеді (Astana Times, 2026).

Қазақстанда JT аясында әлеуметтік әділеттілікке ерекше назар аударылуға тиіс. UNDP (2020) атап өткендей, басты мәселе жаңа жұмыс орындарын ашу ғана емес, осал топтарды – әйелдерді, жастарды, біліктілігі төмен қызметкерлерді қорғау болып табылады. Көшу бағдарламалары оқуға, әлеуметтік төлемдерге және шешімдер қабылдау процестеріне тең қол жеткізуді қамтамасыз етуге тиіс. Бұл саясатқа деген сенімді қалыптастырады және қоғамдық алаңдаушылық тәуекелдерін төмендетеді.

Төменде Қазақстандағы қазіргі ахуалға PESTLE талдауы (Political, Economic, Social, Technological, Legal, Environmental – саяси, экономикалық, әлеуметтік, технологиялық, құқықтық және экологиялық факторлар) берілген.

1-кесте

PESTLE талдау

Фактор	Негізгі аспектілер
Саяси	<ul style="list-style-type: none"> • Күшті орталықтандырылған билік: Президент К.Ж. Тоқаев 2060 жылға қарай климат мақсаттары мен көміртегі бейтараптығы бағытын ашық қолдайды • Көмір өндірілетін өңірлердің (Қарағанды, Павлодар облыстары) стратегиялық маңызы бар, бұл көшуді саяси тұрғыдан тәуелді етеді • Аймақтық және жергілікті деңгейдегі ықтимал қарсылық. Сондықтан көмір саласы жұмыспен қамту мен табысқа айтарлықтай әсер ететін өңірлерде кең ауқымды түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет. • Саясат пен техникалық жәрдемдесуді әзірлеу үшін халықаралық қолдаудан (ЕО, GIZ, БҰҰДБ) тәуелділік
Экономикалық	<ul style="list-style-type: none"> • Экономиканың қазба отынға елеулі тәуелділігі: көмір, мұнай және газ ЖІӨ мен экспорттың елеулі үлесін құрайды • Көмір өнеркәсібі мен энергетика негізгі өңірлерде жұмыс орындарын қамтамасыз етеді, бұл әртараптандыруды қиындатады • Кадрларды қайта даярлаудың ауқымды бағдарламалары, ЖЭК-ке инвестициялар мен әлеуметтік кепілдіктер үшін шектеулі бюджеттік мүмкіндіктер • Әсіресе 2026 жылдан бастап ЕО-да көміртегі шекаралық салығын енгізуді ескере отырып (CBAM, Carbon Border Adjustment Mechanism), «жасыл» инвестицияларды тарту әлеуеті
Әлеуметтік	<ul style="list-style-type: none"> • Көмір өндірілетін аймақтарда жұмыс орындарын жоғалту, халықтың көші-қоны және жергілікті экономиканың құлдырауы салдарынан қоғамдық алаңдаушылық тәуекелі • Мүдделі тараптардың: кәсіподақтардың, жергілікті биліктің, жастардың және осал топтардың қатысуымен инклюзивті жоспарлау қажеттілігі

	<ul style="list-style-type: none"> • Қоғамдық консультациялар мен диалог тетіктерін ұйымдастыру үшін әлсіз институционалдық база • Көмір және энергетика салаларындағы гендерлік теңсіздік жаңа мүмкіндіктерді әділ бөлуді қиындатуы мүмкін
Технологиялық	<ul style="list-style-type: none"> • ЖЭК енгізудің төмен деңгейі (ГЭС, шағын ЖЭК жобалары басым), бірақ таза технологияларға қызығушылықтың артуы • Көмір генерациясының ескірген инфрақұрылымын жаңғыртуды немесе қайта бейіндеуді талап етеді • Ауылдық және моноқалаларда цифрлық инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы баламалы экономикалық перспективаларды шектейді • Халықаралық әріптестердің қатысуымен ғылыми зерттеулер мен инновацияларға, «жасыл» дағдыларды дамытуға және технологиялар трансфертіне инвестициялар қажет
Құқықтық	<ul style="list-style-type: none"> • ҚР Экологиялық кодексінде «жасыл» реттеу туралы ережелер қамтылған, бірақ онда көмірден бас тартудың міндетті мерзімі қамтылмаған • Энергетикалық заңнама бұрынғысынша қазба отынын қолдауға бағдарланған; субсидиялар мен тарифтік саясат реформалары қажет • Нормативтік-құқықтық базаның әлсіздігі және мемлекеттік органдар функцияларының қайталануы салдарынан реттеу мен үйлестіруді одан әрі жетілдіру үшін әлеует бар • Өтпелі кезеңде қызметкерлердің еңбек және әлеуметтік кепілдіктерін (қайта даярлау, өтемақылар және т.б.) заңнамалық тұрғыдан бекіту маңызды
Экологиялық	<ul style="list-style-type: none"> • Көмір өндірілетін аймақтарда ауа жоғары деңгейде ластанған; қоғамдық денсаулық пен экологиялық әділдік мәселелерін шешудің маңыздылығы • Көмірден бірте-бірте бас тарту және ЖЭК дамыту есебінен парник газдары шығарындыларын едәуір азайту әлеуеті • Климат өзгерістеріне (құрғақшылық, су тасқыны) осалдық төмен көміртекті экономикаға көшу қажеттілігін күшейтеді

Дереккөзі: авторлардың жеке бейімдеуі.

Қазақстанның әділ көшу тұрғысындағы ESG бастамалары. Қазақстанда ESG-күн тәртібі арқылы әділ көшу қағидаттарын ілгерілету үшін институционалдық және практикалық база біртіндеп қалыптасуда. Бұл бастамалар гендерлік теңдікті, білім беру мен кадрларды қайта даярлауды, жасыл қаржыландыруды, орнықты даму стратегиясын, сондай-ақ мемлекеттік және халықаралық міндеттемелерді қамтиды.

Басымдықтардың бірі гендерлік интеграция болып табылады. 2023 жылы БҰҰДБ Qazaq Green-мен бірлесіп әйелдердің жаңартылатын энергетикаға және шешім қабылдау процестеріне қатысуын кеңейтуге бағытталған Women for Just Transition желісін құруға бастама жасады (Astana Times, 2023). БҰҰДБ зерттеуіне сәйкес (2023) әйелдерге энергетика секторындағы басқарушылық позициялардың 16%-ы және техникалық позициялардың 19%-ы ғана тиесілі. Көмір өндіру өнеркәсібінде олардың үлесі шамамен 22%-ды, мұнай-газ саласында - 18%-ды, ал жаңартылатын энергетика секторында - шамамен 30%-ды құрайды. Электр энергетикасындағы әйелдердің жартысынан астамы (53%) біліктілігі жоқ лауазымдарда жұмыс істейді. Бұл деректер гендерлік теңдікті кеңейтуге және әйелдерді әділ көшу процестеріне тартуға бағытталған бағдарламалардың қажеттілігін көрсетеді.

Жасыл қаржыландыруға да айтарлықтай көңіл бөлінуде. 2022 жылы бизнес, мемлекет және инвесторлар диалогы алаңына айналған Ұлттық ESG-клубы құрылды

(Qazaq Green, 2022). Сонымен қатар AIFC Green Finance Centre жасыл облигацияларды қоса, орнықты қаржыландыру құралдарын ілгерілетеді, бұл ЖЭК жобаларына инвестициялар тартуды және энергия тиімділігін қамтамасыз етеді.

Қаржы секторында орнықтылық қағидаттарының стратегиялық ықпалдасуы өскені байқалады. Қазақстанның Даму Банкі Sustainable Fitch-тен ESG-рейтингін алды, бұл есептілік стандарттары артқанын және корпоративтік басқару практикасына орнықтылық қағидаттарын енгізуге ұмтылысты білдіреді (Sustainable Fitch, 2023).

Мемлекеттік стратегиялар мен халықаралық міндеттемелер де маңызды бағыт болып қалуда. Қазақстан 2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығына қол жеткізу стратегиясын бекітіп, шығарындыларға арналған квоталар саудасының ұлттық жүйесін (ETS, Emissions Trading System) реформалауды жалғастыруда, мұны халықаралық есептер растап отыр (UNCTAD, 2022). COP28 еліміз Метан шығарындыларын 30%-ға қысқартудың жаһандық меморандумына (Directorate-General for Energy, 2023) қосылды. COP29 Президент Тоқаев болжамды климаттық қаржыландыру мен көміртегі бейтараптығына қол жеткізудің негізгі шарттары ретінде озық технологияларға қол жеткізу қажеттілігін тағы да атап өтті (UNFCCC, 2023).

Осылайша, Қазақстанның ESG-бастамалары әділ көшу қағидаттарын біртіндеп институционалдық бекітуді білдіреді. Олар әлеуметтік өлшемдерді (гендерлік интеграция), экономикалық құралдарды (жасыл қаржыландыру және банктердің стратегиялары) және ұлттық және халықаралық күн тәртібі шеңберінде ұзақ мерзімді климаттық міндеттемелерді біріктіреді.

Қазақстандағы корпоративтік және квазимемлекеттік бастамалар. Квазимемлекеттік компаниялардың жоғары шоғырлануы Қазақстанның энергетикалық секторының маңызды ерекшелігі, олар қомақты қаржылық және институционалдық ресурстарды иелене отырып, әділ көшу процесіне жүйелі ықпал етуге қабілетті. Олардың стратегиялық инвестициялары мен басқару шешімдері арқылы ESG-тәсілдерін интеграциялау және экономиканың көміртегі ізін төмендету үшін базалық алғышарттар қалыптастырылады.

Ең көрнекті мысалдардың бірі «ҚазМұнайГаз» АҚ (ҚМГ) ұлттық мұнай-газ компаниясы болып табылады. Бекітілген Low-Carbon Development 2022-2031 бағдарламасы шеңберінде ҚМГ 2031 жылға қарай парник газдары шығарындыларын 15%-ға қысқарту және 2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығына кезең-кезеңмен қозғалу мақсатын қойды. Компания метан шығарындыларын мониторингтеуге және қысқартуға бағытталған Мұнай-газ саласындағы метан серіктестігі (OGMP) 2.0 халықаралық бастамасына да қосылды, бұл оның үздік әлемдік тәжірибені ұстануға ұмтылысын білдіреді. Бұдан басқа, ҚМГ қуаты кемінде 300 МВт болатын ЖЭК саласындағы жобаларды іске асыру жөніндегі жоспарлары туралы жариялады, бұл «жасыл» технологияларға (KazMunayGas, 2023) практикалық инвестициялар жасауға көшуді растайды.

Қазақстанның ірі электр энергетикалық компаниясы «Самұрық-Энерго» АҚ маңызды рөл атқарады. Оның орнықты даму стратегиясында технологиялық жаңғырту сияқты энергетикалық көшудің әлеуметтік өлшемі де қамтылады. Компания әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуды және өңірлік бастамаларды қолдауды қоса алғанда, жергілікті қоғамдастықтармен өзара іс-қимыл бағдарламаларына белсенді инвестициялауда. Мәселен, 2024 жылы Самұрық-Энерго су тасқынынан зардап шеккендерге шамамен 800 млн теңге көлемінде қаржылық көмек көрсетті және қайырымдылық марафонын қаржыландырды, бұл әлеуметтік жауапкершілікті корпоративтік стратегияға (Samruk-Energy, 2024) біріктірудің маңыздылығын білдіреді. Бұл шаралар компания мен халық арасындағы сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Көміртекті көп қажет ететін энергетикалық инфрақұрылымды жаңғырту жобалары ерекше орын алады. 2023 жылы «Самұрық-Қазына» ҰӘҚ» АҚ және Азия даму банкінің қолдауымен Алматы ЖЭО-2-ні көмір отынынан табиғи газға ауыстыру бағдарламасын іске асыру басталды. Бұл қадам тек мегаполистегі шығарындыларды азайтуға және ауа сапасын

жақсартуға ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің әлеуметтік әсері жоғары ауқымды әділ өтпелі жобаларды қалай жүзеге асыра алатынына үлгі бола алады.

Мұнай тасымалдауға жауапты «ҚазТрансОйл» АҚ компаниясының қызметі де назар аударарлық. Оның тәжірибесінде жергілікті экологиялық тәуекелдерді азайтуға басымдық берілген: құбырлар бойындағы ластанған аумақтарды қалпына келтіру жобалары жүргізілуде, булануды азайтуға арналған технологиялық шаралар луде (мысалы, шығарындыларды 80%-ға дейін төмендететін резервуарларға понтондар орнату). Осылайша, 2024 жылдың қорытындысы бойынша, атмосфераға ластаушы заттардың жалпы шығарындылары 2023 жылмен салыстырғанда 6,9%-ға (2019 жылдан бастап 38,75%-ға) азайды, бұл объектілерді жаңғырту және энергия үнемдейтін технологияларды (KazTransOil, 2025) ендіру арқасында мүмкін болды. Сонымен қатар: акциялар өткізу, ағаш отырғызу, қалдықтарды бөлек жинау жүйесін енгізу (KazTransOil, 2025) сияқты қызметкерлер мен жергілікті қауымдастықтарды экологиялық ағарту бастамалары жүзеге асырылуда. Маңғыстау мұнай құбыры басқармасы Өзен-Жетібай-Ақтау мұнай құбыры бойындағы 1,4 га тарихи ластанған аумақтарды қалпына келтірді. Бұл қадамдар JT қағидаттары тек көміртексiздендiруге бағытталған стратегиялық жобаларға ғана емес, сонымен қатар компаниялардың күнделікті операциялық қызметіне де енгізілуі мүмкін екенін көрсетеді. Осылайша, Қазақстандағы корпоративтік және квазимемлекеттік бастамалар әділ өтпелі кезеңге жүйелі көзқарастың біртіндеп қалыптасуын көрсетеді. Ол көміртексiздендiрудiң ұзақ мерзімді стратегияларын, халықаралық климаттық бастамаларға қатысуды, энергетикалық инфрақұрылымды жаңғыртуды және қауымдастықтарды әлеуметтік қолдауды біріктіру арқылы көрініс табады, бұл жиынтықта инклюзивті және тұрақты климаттық саясаттың негізін қалыптастырады.

БҰҰ-ның тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) Қазақстанда іске асыру. Қазақстан БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарын әділетті энергетикалық көшу міндеттерімен байланыстыра отырып, оларды ұлттық әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясына біртіндеп интеграциялап жатыр. Бұл саладағы үйлестіруді БҰҰ ТДМ үйлестіру кеңесі және ведомстволарлық жұмыс топтары қамтамасыз етеді, бұл жаһандық мақсаттарды ұлттық контекстке (United Nations, 2022) бейімдеуге ұмтылысты көрсетеді. JT концепциясымен тікелей байланысты энергетикалық және климаттық аспектілерге ерекше назар аударылады. БҰҰДБ (UNDP, 2023) және БҰҰ ЕЭК (UNECE & REN21, 2022) мәліметтері бойынша Қазақстан үшін басым бағыттар қолжетімді және таза энергия (ТДМ-7), климаттың өзгеруімен күрес (ТДМ-13) және құрлық экожүйелерін сақтау (ТДМ-15) болып қала береді. Бұл мақсаттар көміртексiздендiру және қазба отынына тәуелділікті азайту міндеттеріне сәйкес келеді, ол әділетті көшудің өзегі болып табылады.

Қазақстан сондай-ақ өңірлік тетіктердің бастамашысы болып табылады. Президент Тоқаевтың ұсынысы бойынша БҰҰ Бас Ассамблеясы 2022 жылы Алматыда Орталық Азия мен Ауғанстандағы ынтымақтастықты үйлестіруге арналған ТДМ бойынша өңірлік орталық (Government of Kazakhstan, 2025) құруды қолдады. Бұл қадам Қазақстанның тұрақты даму мәселелерінде, оның ішінде JT саласында өңірлік хаб болуға деген амбициясын көрсетеді.

Ел ішінде әділ өтпелі кезең мәселелері ECOJER конгрестері сияқты платформаларда талқыланады, онда көміртегі аз даму перспективалары, жасыл қаржыландыру және еңбек нарығының трансформациясы (UNDP, 2024) қарастырылады. Халықаралық ұйымдардың, соның ішінде БҰҰДБ-ның PAGE бағдарламасы, Partnership for Action on Green Economy (PAGE, 2021) бастамаларын қолдауы ұлттық климаттық саясатта экологиялық және әлеуметтік өлшемдерді біріктіруге мүмкіндік береді.

Осылайша, Қазақстанның тәжірибесі ТДМ-ға қол жеткізу тек жаһандық міндет қана емес, сонымен қатар ұлттық және өңірлік деңгейлерде JT-ны институционализациялаудың практикалық құралы екенін көрсетеді.

3.2. Орталық Азия (Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан) және Әзірбайжан елдеріндегі әділ өтпелі кезең бастамалары

Қырғызстан. Қырғызстанда әділ энергетикалық өтпелі кезең Министрлер кабинеті жанындағы Жасыл энергетика қорын құру арқылы институционалдық қолдауға ие болды.

Бұл қадам жаңартылатын энергетика саласындағы жобаларды қаржыландыру, энергия үнемдеу технологияларын енгізу және әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту үшін формальды-құқықтық негізді қамтамасыз етіп, институционалдық деңгейде көшуді бекітті. Қырғыз Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы қаулысы мемлекетке жасыл бастамаларды қолдауды жүйелеуге және энергетикалық трансформацияға осал топтарды тартуға басымдық беруге мүмкіндік берді (Green Energy Fund of the Kyrgyz Republic, 2023). Оған қосымша 2025 жылы жаңартылатын энергия көздерінен өндірілген электр энергиясын кепілдендірілген сатып алу туралы ереже бекітілді. Бұл қадам сектордың инвестициялық тартымдылығын арттыру және инвесторлар үшін кірістің болжамдылығын қамтамасыз ету мақсатында жасалды. Халықаралық ынтымақтастықтың әділ көшу қағидаттарын жүзеге асырудағы өсіп келе жатқан рөлін көрсететін маңызды мысал ретінде Жасыл энергетика қоры мен Росатом арасындағы болашақ 100 МВт қуаттылығы бар жел паркінен энергияны кепілдендірілген сатып алу туралы келісімді (Central Asia Climate Portal, 2025; AtomMedia, 2025) атап өтуге болады.

Халықаралық донорлар әділ өтпелі кезеңнің гендерлік аспектісіне назар аударады. Осылайша, SECCA өңірлік жобасы аясында ұлттық гендерлік бағалау жүргізілді, ал Қырғызстанның Энергетика министрлігі әйелдердің құқықтарын ескеруді, таза энергияға тең қолжетімділікті және энергетикалық секторда жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін кеңейтуді қамтамасыз ететін Гендерлік комитет құрды (FSR, 2023). Сонымен қатар, ЕҚЫҰ және SolarSprag жобалары Bulan Institute-мен бірлесіп, құзыреттілікті дамыту мен әлеуметтік инклюзивтілікті ұштастыра отырып, мамандарды, оның ішінде әйелдер мен жастарды күн панельдерін орнатуға және техникалық қызмет көрсетуге үйретеді (Bulan Institute, 2023).

Шағын және орта кәсіпорындарға (ШОК) әділ өтпелі кезеңнің негізгі элементі ретінде аса назар аударылады. USAID және Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкінің (АІВ) бағдарламалары жасыл технологияларды ілгерілетуге және әйел-кәсіпкерлердің климаттық қаржыландыруға (АІВ, 2023; USAID, 2023) қолжетімділігін дамытуға бағытталған. Сонымен қатар, EBRD, үкімет және Ұлттық стратегиялық зерттеулер институтының бірлескен бастамалары жасыл технологиялар саласындағы салықтық жеңілдіктер мен преференциялар туралы бизнестің хабардарлығын арттыру қажеттілігін анықтады, бұл институционалдық қолдау мен кәсіпкерлік сектормен диалогтың маңыздылығын көрсетеді (Akchabar, 2023).

Осылайша, Қырғызстанның тәжірибесі инклюзивті тетіктерді институционализациялау, осал топтарды қолдау, гендерлік теңдікке басымдық беру және шағын және орта бизнесті көміртегі аз даму үдерісіне интеграциялау арқылы әділ энергетикалық өтпелі кезеңнің элементтерін енгізеді. Бұл Қырғызстанды энергетикалық реформалардың әлеуметтік өлшемі халықаралық серіктестердің ықпалымен біртіндеп нығайтын ел ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Өзбекстан. Өзбекстан Ұлттық деңгейде анықталатын үлестердің (Nationally Determined Contributions NDC 3.0) үшінші нұсқасын дайындау бойынша белсенді жұмыс істеуде, оның аясында Париж келісіміне сәйкес қабылданған климаттық мақсаттарды күшейту әлеуметтік әділеттілік, гендерлік теңдік және экологиялық тұрақтылық қағидаттарын интеграциялаумен ұштастырылады. БҰҰДБ және Экология министрлігінің қолдауымен жүзеге асырылып жатқан Supporting Uzbekistan in the Development of NDC 3.0 жобасы мемлекеттік органдардың әлеуетін арттыру, институционалдық өзара іс-қимылды жақсарту және азаматтық ұйымдар мен осал топтардың климаттық саясатты қалыптастыру процесіне инклюзивті қатысуын қамтамасыз ету бойынша іс-шараларды қамтиды (Daryo, 2024).

Бұл бағыттағы негізгі бастамалардың бірі – Promoting Just Energy Transition in Uzbekistan бағдарламасы. Ол нормативтік және институционалдық базаны нығайтуға,

энергия өндіру мен тұтынудағы кедергілерді жоюға және NDC 3.0 шеңберінде JT қағидаттарын интеграциялауға бағытталған. Бағдарлама аясында 60-70 техникалық мамандар мен шамамен 30 басқарушыны дайындау және тарту, сондай-ақ осал топтармен қоғамдық консультациялар өткізу көзделген (Joint SDG Fund, 2024a).

Екінші маңызды элемент — Accelerating Decent Jobs and Social Protection for a Just Transition to Formality бағдарламасы. Бұл бастама жұмыс орындары мен кәсіпорындарды институционализациялау арқылы бейресми жұмыспен қамту деңгейін төмендетуге бағытталған. Сонымен қатар, бұрын осындай жүйелерден шығарылған халық санаттарын әлеуметтік қорғау тетіктерін кеңейту көзделген, бұл ретте әйелдерді, жастарды және халықтың осал топтарын тартуға ерекше назар аударылады. Бағдарлама шамамен 720 мың аз қамтылған азаматтарды қамтуға және лайықты жұмыспен қамту мен әлеуметтік әділеттілік жағдайларын жасауға арналған (Joint SDG Fund, 2024b).

Осылайша, бағдарламалар кешені NDC 3.0-ді дайындаумен қатар климаттық міндеттемелерді әлеуметтік инклюзия, еңбекті қорғау және орнықты экономикалық даму міндеттерімен біріктіре отырып, Өзбекстанда әділетті көшуге тұтас көзқарасты қалыптастырады.

Тәжікстан. Айтарлықтай гидроэнергетикалық ресурстарға ие Тәжікстан өзінің энергия теңгерімінде негізінен гидроэлектр станцияларына сүйенеді: Азия даму банкінің (ADB, 2023) есептеріне сәйкес генерацияның шамамен 90 – 93%-ы гидроэнергиямен қамтамасыз етіледі. Мұндай құрылым электр энергиясы өндірісінің көміртегі шығарындыларын төмендетеді, бірақ бір мезгілде елді су ресурстарының ауытқуына және климаттың өзгеруіне әлсіз етеді.

2025 жылғы маусымда Душанбеде Энергетика министрлігі мен UNESCAP әзірлеген *Roadmap for Sustainable Development Goal 7* жобасы іске қосылды, ол энергия тиімділігін арттыру, ескірген жылыту және тамақ дайындау жүйелерін жаңарту, сондай-ақ ЖЭК-тің қатысуымен энергетикалық көздерді әртараптандыру бойынша ұсынымдарды қамтиды.

Сонымен қатар жастарды дайындауға да және «жасыл дағдыларды» қалыптастыруға да назар аударылады. Осылайша, UNICEF пен Дүниежүзілік банк ұйымдастырған Investing for the Future форумында жасыл жұмыс орындарын қолдау және төмен көміртекті экономикаға көшу үшін адам капиталын дамыту қажеттігі атап өтілді (UNICEF, 2023).

Осылайша, Тәжікстан халықаралық әріптестер қолдайтын бастамалар мен жобалар арқылы көрінетін әділетті энергетикалық көшу бағытында алғашқы нақты қадамдарды жасап жатыр. SECCA, OSCE/CAREC іс-шаралары, Дүниежүзілік банктің CCDR есебі және UNICEF күш-жігері мемлекеттің орнықты даму мақсаттарын әлеуметтік өлшеммен, яғни жастарды, әйелдерді, жергілікті қоғамдастықтарды тартумен, климаттық және энергетикалық тәуекелдерді жұмсартумен ұштастыру ниетін көрсетеді.

Әзербайжан. Әзербайжан соңғы жылдары жаңартылатын энергетика саласындағы ауқымды жобаларды іске асыруды жандандырды, бұл келешекте энергетикалық көшуге негіз қалыптастырады. Осылайша, COP29 шеңберінде АПВ және Masdar арасында екі Banka Solar (315 МВт) мен Bilasuvur Solar (445 МВт) күн электр станциясын салуға арналған келісімшартқа қол қойылды, бұл өңірдегі ірі жеке жобалардың біріне айналды (АПВ, 2024). Бұрын осыған ұқсас бастамаларға OPEC Fund және EBRD қолдауымен 240 МВт Khizi-Absheron жел паркін іске қосу және Шығыс Зангезур өңірінде ЖЭК-инфрақұрылымға 200 гектардан астам жер бөлінген күн генерациясын дамыту жобалары (OPEC Fund, 2023; Caspian News, 2024) кірді.

Сонымен қатар «жасыл» қуатты дамытудың жоғары қарқынына және климаттық қаржыландыру құралдарын құруға, оның ішінде Ұлттық жасыл қорды құру жоспарларына қарамастан, Әзербайжандағы JT институционалдық құрамдас бөлігі әзірге толық болмай тұр. Атап айтқанда, дәстүрлі энергетикамен айналысатын жұмысшыларды әлеуметтік бейімдеудің кешенді тетіктері, сондай-ақ халықтың осал топтарын қайта даярлау және тарту жөніндегі бағдарламалар жоқ. Энергия тиімділігі мәселелері бойынша UNICEF-пен ынтымақтастық және «жасыл» технология саласындағы ШОБ-ты қаржыландыруға арналған AccessBank бағдарламалары сияқты бастамалар әлеуметтік әділеттілік

қағидаттарын интеграциялау үшін алғышарттар жасайды, бірақ әзірге әділ көшудің біртұтас моделін құрған жоқ (UNECE, 2024; AccessBank, 2024).

Осылайша, Әзербайжан жаңартылатын энергетика мен климаттық қаржыландыру әлеуетін арттыруда ілгерілеп жатыр, бірақ Әзербайжанның әділ көшу тәсілі көшудің әлеуметтік аспектілеріне қарағанда инфрақұрылымдық және инвестициялық жобаларға көбірек бағытталған.

3.3. Көмірден бас тарту саясатын іске асыру тәжірибесі: табыс пен қиындықтың мысалдары

Бұл бөлімде көмірді пайдалануды біртіндеп азайту саясатын жүзеге асырған елдердің тәжірибелері және оларға осы процесті жүзеге асыруға мүмкіндік берген тәсілдер, сондай-ақ олар тап болған қиындықтар қарастырылады. Іріктемеге электр энергиясын өндіруде көмірдің әртүрлі үлесін пайдаланатын, жоғарыдан (Польша) салыстырмалы түрде ең төменге (Испания) дейін дамыған және дамушы елдер кірді. Барлық елдер көмірден (Германия, Польша, Чили) толық бас тарту мерзімдерін жариялады не мұндай мерзімдерді белгілеуді қарастырып жатыр (Испания).

Германия. Көмір Германия үшін ұзақ уақыт бойы негізгі энергия көзі болды, XIX ғасырдың соңынан бастап елдің индустриалды дамуын қамтамасыз етті. Елде қоңыр (лигнит) және тас көмірдің едәуір қоры бар, алайда, тас көмір өндірісі 1960 жылдардан бастап геологиялық қиындықтар мен бәсекеге қабілеттіліктің жоғалуына байланысты төмендей бастады. 1968 жылы Батыс Германияның шахталарының көпшілігі Ruhrkohle AG (кейінірек RAG) консорциумына біріктірілді, бұл ретте мемлекет компаниялардың борыштық міндеттемелерін өз мойнына алды, бұл шахталардың жабылуын орталықтан басқаруға және жұмыстан босатылған жұмысшыларға қолдау көрсетуге мүмкіндік берді. Жұмысшыларды әлеуметтік қорғау заңнамалық деңгейде бекітілді.

2007 жылы Солтүстік Рейн-Вестфалия және Саар жер үкіметі, IG BCE кәсіподағы және RAG жұмысшыларды қайта даярлау шараларын, экологиялық және өнеркәсіптік қауіпсіздік шараларын қаржыландыруды және көмір өңірлерінде білім беруді, ғылымды және мәдени бастамаларды қолдауды ескере отырып, 2018 жылға дейін көмір өндіруді толығымен тоқтатуға келісті. 2018 жылы тәуелсіз «Көмір комиссиясы» құрылды, ол көмір өндіруден біртіндеп бас тарту және кадрларды қайта даярлау бағдарламаларын қоса алғанда, жұмысшылар мен өңірлер үшін әділ көшуді қамтамасыз ету жоспарын дайындады. Комиссияның ұсыныстарында 44 ГВт көмір қуатын болжамды 69-93 миллиард еуро шығынмен шығару көзделді.

2020 жылы көмір өндіруден кезең-кезеңмен бас тарту, 2038 жылға қарай толық тоқтату туралы заң қабылданды (2030 жылға дейін жеделдетуі мүмкін). Қоңыр көмір өндіруді төмендету операторлар мен мемлекет арасында келісіледі, ал тас көмір станцияларын шығару өтемақы аукциондары арқылы жүзеге асырылады. Көмір өңірлерін құрылымдық дамыту туралы заңда өңірлер мен әлеуметтік осал муниципалитеттерге қаржылық қолдау, сондай-ақ жұмысшыларға ерте зейнетке шығу қарастырылған.

Жобаны жүзеге асыру Бранденбургтегі Tesla зауытын, Губендегі Rock Tech Lithium литий зауытын және Шварцхайдтағы BASF батарея материалдарын өндіруді қоса алғанда, ірі инвестициялармен қатар жүреді. Рур облысында экономиканың көмір өнеркәсібінен туризмге, білімге және «жасыл» энергетикаға көшуі байқалады; Königshovener Höhe жел паркі қалпына келтірілген шахтада салынған. 2018 жылдан бастап тас көмірді өндіру толығымен тоқтатылды, ол АҚШ, Аустралия, Колумбия және ОАР-дан әкелінеді, ал көмір станцияларын шығару жоспар бойынша жалғасуда, жалпы қуаты 4,4 ГВт болатын 15 блок 2024 жылдың көктемінде шығарылды.

Көмірден бас тартудың институционалды түрде құрылған және әлеуметтік бағдарланған сипатына қарамастан, неміс тәжірибесі әділ көшудің бірқатар тұрақты мәселелерін анықтады. Трансформацияның жоғары құны негізгі қиындық болып қала берді: 69-93 миллиард еуро бағалау шығыны ұзақ мерзімді фискалдық жүктемені тудырады және федералды бюджет, жер және салық төлеушілер арасында шығынды бөлу туралы

қоғамдық пікірталастарды күшейтеді. Өңірлердегі әсерлердің біркелкі болмауы қосымша проблема болды: Рур облысы мен Бранденбургтегі экономикалық әртараптандыру біркелкі дамымады, ал «жасыл» секторларда жаңа жұмыс орындарын құру көмір өнеркәсібінде табыс пен біліктілік деңгейі бойынша тұрақты жұмыспен қамтудың жоғалуын әрдайым өтей бермейді. 2022 жылдан кейін күшейген энергетикалық қауіпсіздік тәуекелдері, электр энергиясы бағасының өсуі және көмір станцияларының жұмысын уақытша ұзарту қажеттілігі де көмірден бас тартудың ұзақ мерзімді жоспарларының сыртқы күтпеген өзгерістерге осал екенін көрсетті, бұл қоғамның әділ көшуді қабылдауын қиындатады (WRI, 2021).

Испания. Испания көмір саласын қайта құрылымдау бағдарламаларының кешенін жүзеге асырды, оның ішінде рентабельді емес шахталарды жабу, жұмысшыларды қолдау, шахталарды қалпына келтіру, жаңа және қолданыстағы кәсіпорындарды дамыту және инфрақұрылымға инвестиция салу бар. ЕО талаптарына жауап ретінде 2018 жылдың соңына дейін көмір шахталарын жабу жоспары бекітілді, бұл Аустрия, Леон, Паленсия және Теруэльде өндірістің азаюына әкелді. 2019 жылы 7/2021 климат және энергетикалық көшу туралы заң, Ұлттық интеграцияланған энергетикалық және климаттық жоспар (PNIEC) және Әділ көшу стратегиясы (ETJ) кіретін энергетика және климат туралы стратегиялық негіздемелік құжат қабылданды.

2020 жылы Экологиялық ауысу министрлігінің жанынан көмір өңірлері үшін 2019-2027 жылдарға арналған шұғыл жоспарды іске асыратын Әділ көшу институты құрылды. Бағдарламада жұмыстан босатылған жұмысшыларға өтемақы төлеу, жұмыспен қамтуды қолдау, сондай-ақ қайта оқыту, жұмысқа орналастыру және жаңа жобаларды іске асыруды қоса алғанда, бизнеспен және кәсіподақтармен әділ көшу туралы келісімдер жасасу көзделген. Институт тәуекелге ұшырайтын жұмысшылардың дерекқорын құрады, жеке қолдау, кәсіптік бағдарлау және «жасыл» кәсіптерге оқытуды, әсіресе әйелдерді оқытуды қамтамасыз етеді. Қосымша грант беру арқылы бизнесті қолдау іске қосылды: 279 жобаға 39,8 млн еуро субсидия берілді, бұл 345 млн еуро инвестиция жұмылдырды және 1,2 мыңнан астам жұмыс орнын құруға мүмкіндік берді. Энергетикалық компаниялар да өздерінің стратегияларын жүзеге асырып жатыр: EDP жасыл сутегі өндіру орталықтарын құрды, ал Iberdrola Астурияда күн панельдерінің өндірісін ашты және 350 МВт Велильяда күн станцияларын салды.

Нәтижесінде 2018 жылға қарай Испанияда көмір өндіру іс жүзінде тоқтады, ал 2019 жылдан бастап ЖЭС жаппай жабыла бастады: 10,6 ГВт белгіленген қуаттың көп бөлігі қазірдің өзінде жабық (**EURACOAL**, 2020).

Польша. 1990 жылдардың басынан бастап Польшаның көмір өнеркәсібі терең өзгеріске ұшырады. 1998-2002 жылдары «Кеншілерге арналған әлеуметтік пакет» (MSP) бағдарламасы жүзеге асырылды, ол жұмысшылардың мерзімінен бұрын ерікті түрде зейнетке шығуына, жұмыстан шығуына байланысты жәрдемақы алуына, мамандығын өзгертуге және әлеуметтік қосымша ақы алуына ықпал етті. Қатысушылар кемінде бес жыл тәжірибесі бар жерасты жұмысшылары және жер үсті инфрақұрылымы қызметкерлерінің бір бөлігі болды. Бағдарламаға жалақының 75%-ы төленетін кеншілер демалысы, 24 жалақыдан тұратын жұмыстан шығу жәрдемақысы, жұмысқа орналасу бойынша жәрдемақы және қайта даярлау курстары кірді, жалпы шығын Үкіметтің, Дүниежүзілік банктің және салалық компаниялардың қаржыландыруымен 2,4 миллиард АҚШ долларды құрады.

2000 жылы рентабельді емес шахталарды жою, аумақтарды қалпына келтіру және жұмысшыларды әлеуметтік қолдау үшін шахталарды қайта құрылымдау компаниясы (SRK) құрылды. 2010 жылдан бастап SRK ЕО нормалары бойынша жұмыс істейді және 2,8 млрд АҚШ долларынан астам субсидия алды. 2012-2018 жылдары бұрынғы кеншілер тегін көмір немесе оның баламасын алды, ал 2017 жылдан бастап – 3 мың АҚШ доллары көлемінде біржолғы өтемақы алды, бұған бюджеттен 700 миллион доллардан астам қаражат жұмсалды.

2023 жылға қарай үй шаруашылықтарының газ бен жылу сорғыларына ауысуына байланысты көмір өндірісінің үлесі 61%-ға дейін төмендеді. 2020 жылы үкімет кәсіподақтармен 2049 жылға дейін көмір өндіруден толық бас тарту туралы әлеуметтік келісімге қол қойды, бұл жұмыс орындарының сақталуына және әлеуметтік қолдауға, соның ішінде кеншілер демалысы мен жұмыстан шығуға байланысты жәрдемақыға кепілдік берді. 2021 жылы жұмыс орындарын сақтау, мерзімінен бұрын демалысқа шығу, 31 мың АҚШ долларына дейін төлемдер және жұмысшыларды қайта даярлау шараларымен, сондай-ақ көмір-химия технологияларына 4,1 млрд АҚШ долларынан астам инвестиция салумен саланы трансформациялау жөніндегі әлеуметтік жоспар қабылданды.

2022 жылы Ұлттық энергетикалық қауіпсіздік агенттігін (NABE) құруды көздейтін электр энергетикасы мен лигниттік саланы трансформациялау туралы келісім жасалды, ол лигнит пен тас көмірдегі ЖЭС-ті (генерацияның 55%-на дейін), сондай-ақ заңнамалық деңгейде бекітілген әлеуметтік кепілдіктер пакетін басқарады.

Трансформация нәтижелері шығынды кәсіпорындардағы жұмыспен қамтуды қысқарту, жеңілдіктер мен әлеуметтік төлемдерді ұсыну және кәсіподақтармен серіктестікті қамтиды. Қайта маманданудың аз болуы, жұмыстан босатылған жұмысшылардың жаңа қызмет түрлеріне аз баруы және жоғары бюджеттік шығыс проблема болып қала берді. Дегенмен, RES Training Centre арқылы жұмысшылардың ЖЭК секторына мансаптық ауысуы бойынша ZE PAK (Польшаның ең ірі энергетикалық компаниясы) бағдарламасы сияқты табысты мысалдар бар, онда 70-тен астам жұмысшы күн панельдерін орнату бойынша біліктілік алды.

Поляктардың әділ көшу тәжірибесі ауқымды әлеуметтік шаралар мен тұрақты құрылымдық мәселелердің үйлесімімен сипатталады. Әлеуметтік пакеттерге, мерзімінен бұрын зейнетақы және өтемақыларға айтарлықтай шығынға қарамастан, қайта даярлау тиімділігі шектеулі болып қалды және жұмыстан босатылған жұмысшылардың едәуір бөлігі экономиканың жаңа секторларына кіре алмады.

Өңірлердің көмір саласына тәуелділігі сақталуда, ал электр энергетикасындағы көмір үлесі ЕО-дағы ең жоғарылардың бірі болып қалуда, бұл құрылымдық әртараптандырудың баяу қарқынын көрсетеді. Жоғары бюджеттік жүктеме де елеулі сын-қатер болып табылады: жиынтық субсидиялар мен өтемақылар миллиард доллармен өлшенеді, бұл ретте көмірден бас тарту мерзімін 2049 жылға дейін ұзарту жеделдетілген трансформацияға ынталандыруды төмендетеді. Қосымша белгісіздік, бір жағынан, көшудің басқарылуын қамтамасыз ететін, ал екінші жағынан – көмір генерациясын консервациялайтын және қаржылық пен экологиялық тәуекелдерді мемлекетке ауыстыратын NABE құрумен институционалдық модельді тудырады (OECD, 2025).

Чили. 2018 жылғы қаңтарда Чили Энергетика министрлігі көмір ЖЭС негізгі иелерімен ерікті келісімге қол қойды: AES Gener, Colbún, Enel және Engie – жаңа көмір станцияларын салудан бас тартуды және қолданыстағы қуаттарды кезең-кезеңмен шығаруды іске қосуды бекіткен. Қорытындының техникалық, экологиялық, әлеуметтік және экономикалық салдарларын талдау үшін ведомстволық жұмыс бірлестігі құрылды. 2018 жылғы маусымнан бастап 2019 жылғы қаңтарға дейін энергетиканы декарбонизациялау тобы үкіметтік емес ұйымдардың, жергілікті қоғамдастықтардың, ғылыми мекемелердің, билік органдарының және халықаралық ұйымдардың қатысуымен энергия жүйесі мен өңірлерге көмірден бас тартудың әсерін бағалауды жүргізді.

Нәтижесінде, Энергетика министрлігімен көміртегін ұстап тұру жүйесі жоқ жаңа көмір станцияларын салуға тыйым салуды, 2040 жылға қарай көмірден толық бас тартуды, 2024 жылға қарай жалпы қуаты 1 ГВт 8 блокты жабуды және әрбір 5 жыл сайын жоспарды тұрақты қайта қарауды көздейтін келісімдер жасалды. Көмір блоктары да стратегиялық резерв ретінде 5 жылға сақталады. 2019 жылғы маусымда қуаттарды шығару және қайта бейіндеу бойынша 2020 жылғы жоспарда бекітілген барлық 28 блокты кезең-кезеңмен шығару жарияланды.

2021 жылғы желтоқсанда Чили кәсіподақтардың, жергілікті қоғамдастықтардың, министрліктердің және халықаралық ұйымдардың қатысуымен әзірленген Әділ

энергетикалық көшу стратегиясын ұсынды. Стратегия 4 бағытқа сүйенеді: адамдар, экономикалық және экологиялық даму, басқару және қоғамның қатысуы және 8 бастама мен 32 шараны қамтиды. 2022 жылы ол лайықты жұмыс орындары мен экологиялық әділдікке баса назар аудара отырып, «әділ әлеуметтік-экологиялық көшу» тұжырымдамасына дейін кеңейтілді.

Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік заңға сәйкес, Чили 2050 жылға қарай көміртегі бейтараптығына қол жеткізуге міндеттенеді: 2030 жылға қарай ЖЭК-тен электр энергиясының 80%-ын қамтамасыз ету, ал 2050 жылға қарай толығымен көміртексіз генерацияға көшу. 2019 жылы қуаты 5,5 ГВт 28 блок жұмыс істеді, олардың негізгі иелері Enel, AES Andes және Engie болып табылады. Бүгінгі күні 71% қуат жабылды, 20 блок (4,1 ГВт) қалып отыр, оның 5-і қайта бейімделеді. 2020 жылы елімізде көмір өндіру толығымен тоқтатылды, барлық тұтынылатын көмір импортқа шығарылады (OECD, 2024).

Бельгия. Бельгия Еуропалық одақтың алғашқы елдерінің бірі болды Бельгия Еуропалық одақтың көмір генерациясынан бас тартқан алғашқы елдерінің бірі болды: соңғы көмір ЖЭО 2016 жылы жабылды. Жабу кезінде елдің энергия теңгеріміндегі көмірдің үлесі 5%-дан аз болды, ал көмір электр станцияларының белгіленген қуаты 1 ГВт-тан аспады, бұл көшудің әлеуметтік-экономикалық салдарының ауқымын айтарлықтай төмендетті. Көмірге тәуелділігі жоғары елдерге қарағанда, Бельгияда көмір генерациясынан бас тарту ауқымды әлеуметтік күйзелістермен қатар жүрмеді, бұл көбінесе көшудің соңғы кезеңіндегі көмірдің шектеулі рөлімен, дамыған әлеуметтік қорғау жүйесімен және мемлекеттің құрылымдық өзгерістерді басқарудағы белсенді рөлімен түсіндіріледі.

Декарбонизация саясаты әлеуметтік-экономикалық күн тәртібімен интеграцияланған климаттық және энергетикалық көшудің неғұрлым кең стратегиясы шеңберінде іске асырылды. Еуропалық институттардың бағалауы бойынша елдегі үй шаруашылықтарының шамамен 10%-ын қамтитын әлеуметтік теңсіздікті, аумақтық сәйкессіздікті және энергетикалық тапшылық тәуекелдерін болдырмауға елеулі назар аударылды. 2022-2023 жылдары Бельгияда ғылыми қоғамдастық, билік органдары, кәсіподақтар және азаматтық қоғам өкілдерін біріктірген, сондай-ақ 2050 жылға қарай климаттық бейтараптыққа қол жеткізу үшін қағидаттар мен шаралар топтамасын әзірлеген Әділ көшу жөніндегі жоғары комитет (High Committee for a Just Transition) құру арқылы әділ көшу тұжырымдамасы институционалдандырылды.

Әділ көшу шеңберінде негізгі бағыттар климаттық және әлеуметтік саясатты интеграциялау, мүдделі тараптардың шешім қабылдауға қатысуы, халықтың осал топтары мен қызметкерлерді қорғау, сондай-ақ көп деңгейлі басқару тетіктерін дамыту болды. Көшу шығасыларын қайта бөлуге, климаттық саясаттың кері әсерлерін төмендетуге және декарбонизация пайдаларына әділ қол жеткізуді қамтамасыз етуге ерекше назар аударылады. Қосымша қаржылық қолдауды ЕО саясатының құралдары қамтамасыз етеді, атап айтқанда, біріктіру саясаты мен Бельгияның әділ көшу тетіктері шеңберінде энергетика мен өнеркәсіптегі құрылымдық өзгерістерден туындаған әлеуметтік бейімделу, дағдыларды дамыту және өңірлерді қолдау шараларына шамамен 183 млн еуро бағытталды.

Көмір генерациясынан ерте және ресми түрде табысты бас тартқанына қарамастан, Бельгиялық тәжірибе бірқатар тұрақты проблемаларды анықтайды. Стратегиялық құжаттарда энергия бағасының өсуі мен халықтың осал топтарының энергетикалық тапшылығының күшеюін қоса алғанда, климаттық саясаттың кері әлеуметтік-экономикалық әсерлерінің тәуекелі атап көрсетіледі. Тіпті дамыған әлеуметтік қорғау жүйесінде климаттық және әлеуметтік мақсаттарды ықпалдастыру қолдау шаралары мен өтемақы тетіктерін ұдайы түзетуді талап етеді. Федералдық деңгей мен өңірлер арасында өкілеттіктерді бөлуге байланысты басқаруды институционалдық фрагменттеу, сондай-ақ «жасыл» жұмыс орындарының сапасы мен тұрақтылығы бөлігінде ұзақ мерзімді әсерлердің белгісіздігі қосымша сын болып қалып отыр, бұл мемлекеттің белсенді және үйлестіруші рөлін талап етеді (High Committee for a Just Transition, 2023).

Қытай. Қытай әлемдегі ең ірі көмір өндіруші және тұтынушы болып қалуда: электр энергиясын өндірудің 50%-дан астамы және энергия жүйесінің белгіленген қуатының 60%-ға жуығы көмірдің үлесіне тиесілі, бұл энергетиканың осы отынға терең құрылымдық тәуелділігін көрсетеді. Жаңартылатын дереккөздердің өсуіне қарамастан, Қытай көмір инфрақұрылымын белсенді пайдалануды жалғастыруда және таяу жылдары көмір өндірісін едәуір деңгейде, оның ішінде энергетикалық қауіпсіздікті және желінің тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін жаңа әрі жаңғыртылатын қуат көздері есебінен қолдауды жоспарлауда.

2000 жылдардың басынан бастап Бейжің 10 мыңнан астам ұсақ және ескірген көмір шахталарын жапты, бұл ірі провинцияларда (Шаньси, Ішкі Моңғолия, Шэньси, Синьцзян) өндірістің шоғырлануын едәуір арттырды. Бұл құбылыс қалалар мен өңірлер үшін әлеуметтік-экономикалық салдармен сүйемелденді, онда көмір өнеркәсібі дәстүрлі түрде ЖӨӨ-нің, салықтық түсімдердің және жұмыспен қамтудың едәуір үлесін қамтамасыз етті (мәселен, Шаньси провинциясында өнеркәсіптік қосылған құнның 50%-ға дейін және 900 мыңға жуық жұмыс орны көмірмен байланысты). Көмір секторын қысқартудың әлеуметтік салдарын жеңілдету үшін мемлекет пен өңірлік билік қайта оқыту, жұмыс күшін қайта бағыттау және жұмыспен қамтуды ынталандыру бағдарламаларын іске асырады. Мәселен, Халықаралық энергетикалық агенттіктің бағалауынша, Қытай үкіметі жұмысшыларды оқытуға шамамен 1,4 млрд еуро, ал Шаньси провинциясы қайта біліктілікті, ерте зейнетақыны және жаңа жұмыс орындарын құруды қолдауға шамамен 0,3 млрд еуро бөлді, соның арқасында жұмыстан босатылған қызметкерлердің едәуір бөлігі басқа секторларда жұмыспен қамтылды.

Қытай тәжірибесі энергетикалық тәуелділік және демографиялық ірі көмір секторы жағдайында әділ көшудің күрделілігін атап көрсетеді: шахталарды жабумен бір мезгілде энергетикалық қауіпсіздікті қолдау және көмір есебінен экономикалық даму сақталады, бұл декарбонизация, әлеуметтік тәуекелдер мен институционалдық басымдықтар арасындағы қарама-қайшы серпінді құрады (IEA, 2023).

АҚШ. АҚШ мысалында климаттық және экологиялық саясаттың әлсіреу тәжірибесі көрсетіледі. Құрама Штаттарда көмірден бас тартудың нақты саясаты көміртегі схемалары бар еуропалық елдерге ұқсас федералдық деңгейде орталықтандырылған түрде іске асырылмаған, бірақ ел кері бағытта – негізгі климаттық шараларды бөлшектеу және көмір секторын реттеуді әлсірету сияқты маңызды кейске айналды. Президент Барак Обаманың әкімшілігі климаттың өзгеруіне қарсы күрес аясында 2015-2016 жылдары көмір ЖЭС-ін жабу және ЖЭК-ті дамыту есебінен 2030 жылға қарай энергетикалық сектордағы CO₂ шығарындыларын 32%-ға қысқартуға бағытталған «Таза энергетикалық жоспар» (Clean Power Plan) бастамасын көтерді. Алайда 2017 жылдан бастап, әсіресе Дональд Трамп 2025 жылы Ақ үйге оралғаннан кейін, Американың климаттық саясаты айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, қазба отынды қайта реттеу мен қолдауға баса назар аудара бастады. Алғашқы күндері президент Д.Трамп АҚШ-тың климат жөніндегі Париж келісімінен және бірқатар халықаралық міндеттемелерден шығуы туралы атқарушы жарлыққа қол қойды, бұл АҚШ-тың осы келісімнен шығуының екінші жолы болды. АҚШ-тың Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі әкімшілігі (EPA) Трамптың басшылығымен Clean Power Plan-дың негізгі элементтерін кері қайтару немесе алып тастау бастамасын көтерді, бұл электр станцияларынан көмірқышқыл газын шығаруға федералдық шектеулерді алып тастайды және улы қалдықтарды бақылауға қойылатын талаптарды жеңілдетеді. Жаңа нормалар енгізілгенге дейін қолданыста болған неғұрлым қатаң стандарттарды сақтау үшін шамамен 70 көмір электр станциясы мен басқа да өнеркәсіптік объектілерге реттеуші жеңілдіктер беру туралы жарлықтарға қол қойылды (Harvard University Center for the Environment, 2017).

Мұндай жағдай көмір индустриясын және басқа да көмірсутекті көп қажет ететін секторларды қалпына келтіру мен қорғау әрекеті ретінде сипатталады, бірақ ол сондай-ақ шығарындылардың ұлғаю және ауа сапасының нашарлау тәуекелдерін көрсететін экологиялық қоғамдастықтар тарапынан реттеуші тұрақсыздық пен сын тудырды. Бұл жағдай климаттық саясаттағы кері бағамның үлгісі болып табылады және тіпті ірі

экономикалардың да ұзақ мерзімді климаттық міндеттемелерді қысқа мерзімді саяси басымдықтармен келісуде қиындықтарға тап болуы мүмкін екенін көрсетеді (AP News, 2025).

3.4. Қазақстанның моноқалалары жағдайларына әділ көшудің халықаралық практикаларын бейімдеу

Қазақстандық моноқалалардың даму ерекшеліктерін практикалық талдау контексінде экономикалық мамандануының аясы тар аумақтарды қолдаудың халықаралық тәжірибесін ескеру маңызды. Шетелдік бастамаларды зерделеу жергілікті жағдайларға бейімделуі және экономиканы әртараптандыруға, кәсіпкерлікті дамытуға және қалалардың тұрақтылығын арттыруға ықпал етуі мүмкін заңдылықтар мен тиімді құралдарды анықтауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, мынадай халықаралық бағдарламалар мен практикалар неғұрлым релевантты болып қала береді:

1. Экономиканы әртараптандыру және шағын және орта бизнесті қолдау бағдарламалары. Еуропалық қайта құру және даму банкінің Ресей мен Шығыс Еуропадағы моноқалаларды дамыту жөніндегі бағдарламасы мысал бола алады, ол бір кәсіпорынға экономикалық тәуелділік жағдайында кәсіпкерлікті ынталандыруға және жаңа жұмыс орындарын құруға бағытталған.

2. Орнықты даму және «жасыл» трансформация қағидаттарын интеграциялау. Халықаралық тәжірибе анағұрлым экологиялық таза технологияларға көшу қалалардың экономикалық базасын жаңғыртуға ықпал ететінін көрсетеді. Осылайша, Еуропалық Одақтың «Just Transition Mechanism» бастамасы көмір және басқа да көмірсутекті көп қажет ететін өнеркәсіптерге тәуелді өңірлерді тұрақты экономикаға көшу кезінде қолдайды.

3. Моноқалалардың халықаралық желілері шеңберіндегі ынтымақтастық. Мысалы, Дүниежүзілік банк ТМД және Шығыс Еуропа елдерінде моноқалалар арасында тәжірибе алмасу және білім шоғырландыру жобаларын іске асырады, бұл жергілікті экономикалық дамудың табысты практикаларын бейімдеуге мүмкіндік береді.

4. Халықаралық грант бағдарламалары арқылы инвестициялар тарту және адам капиталын дамыту. ЮНЕСКО мен БҰҰ-ның шағын қалалар мен өнеркәсіптік тәуелді аумақтарды қолдау бағдарламалары жергілікті мамандардың біліктілігін арттыру үшін гранттар мен оқытуды ұсынады, бұл әлеуметтік және экономикалық осалдықты төмендетуге ықпал етеді.

4. Қазақстанда әділ энергетикалық көшу бойынша ұсынымдар

Төменде Қазақстан контексінде әділ энергетикалық көшуді қамтамасыз ету үшін жинақталған және құрылымдалған ұсынымдар берілген.

1. Әлеуметтік әділеттілікке баса назар аудара отырып, әділ көшудің ұлттық стратегиясын әзірлеу. Тұрақты және әлеуметтік бағдарланған энергетикалық көшуді қамтамасыз ету үшін Қазақстанға климаттық және әлеуметтік мақсаттарды біріктіретін кешенді ұлттық стратегия қажет. Нақты қадамдар мынадай болуы тиіс: 2030 жылға қарай көміртекті көп қажет ететін секторлардағы жұмыспен қамтуды қысқарту және кемінде 30 мың «жасыл» жұмыс орындарын құру бойынша нақты белгіленген мақсаттармен «Қазақстан Республикасының әділ көшуінің ұлттық стратегиясын» әзірлеу және бекіту; Көміртекті көп қажет ететін секторларда қызметкерлерді қайта даярлау бағдарламаларын қаржыландыруға, жаңғыртылатын энергетика саласында ШОК-ты субсидиялауға және өндіруші өңірлерде әлеуметтік инфрақұрылымды қолдауға бағытталған Ұлттық экономика министрлігінің басқаруымен әділ көшудің ұлттық қорын құру. Жұмыспен қамтуды әртараптандыруды және кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру үшін өндіруші өнеркәсіп басым өңірлерде жастарға арналған нысаналы грант бағдарламаларын ендіру қажет.

2. Институционалдық үйлестіруді күшейту және процестердің ашықтығын қамтамасыз ету. Стратегияны тиімді іске асыру көшуді басқарудың институционалдық тетігін құруды талап етеді. Бұл үшін Энергетика министрлігінің, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің, Экология және табиғи ресурстар министрлігінің, Ұлттық

экономика министрлігінің, сондай-ақ өндіруші өңірлер әкімдіктері мен кәсіподақтар өкілдерінің қатысуымен Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанынан Әділетті көшу жөніндегі ведомствоаралық кеңес құру орынды. Өңірлік деңгейде 2027 жылға дейін қайта біліктілік бағдарламаларын іске асыруға, еңбек нарықтарының мониторингіне және білім беру мекемелерімен үйлестіруге жауап беретін әділ көшу орталықтарын (мысалы, Қарағанды, Павлодар және Екібастұзда) ашу керек. Бөлу (үй шаруашылықтарының кірістері, жұмыспен қамту), рәсімдік (жұмыс топтарындағы жергілікті қоғамдастық өкілдерінің үлесі, жария онлайн есептер) және қалпына келтіру әділдігі (өтемақы және әлеуметтік қолдау) көрсеткіштерін қамтитын ашық деректер негізінде әлеуметтік және экологиялық көрсеткіштерді мониторингтеудің цифрлық жүйесін ендіру қажет. Әділ көшу туралы жыл сайынғы есептерді жариялау Үкіметтің қаулысымен бекітілуі тиіс.

3. Жергілікті қоғамдастықтарды шешім қабылдау процестеріне белсенді тарту. Реформалардың заңдылығы мен тиімділігін арттыру үшін көшудің барлық кезеңдеріне халықтың қатысуын қамтамасыз ету қажет. Декарбонизация процесі қозғаған әрбір өңірде азаматтық қоғам, кәсіподақтар мен бизнес өкілдерін қамтитын әкімдіктер жанынан энергетикалық көшу мәселелері жөнінде жұмыс топтарын құру керек. Сонымен қатар нәтижелері жұмыспен қамту мен әлеуметтік бейімделудің өңірлік бағдарламаларын қалыптастыру кезінде ескерілетін тұрақты қоғамдық тыңдаулар мен консультациялар өткізу қажет. Қайта біліктілік бағдарламалары жергілікті оқу орындарымен және жұмыспен қамту орталықтарымен бірлесіп, еңбек нарығының қажеттіліктеріне және қызметкерлерді даярлау деңгейіне сәйкес келуі үшін әзірленуі тиіс.

4. Әлеуметтік өлшемшарттарды қаржы құралдары мен инвестициялық жобаларға ықпалдастыру. Экономикалық және әлеуметтік мүдделерді теңгерімдеу мақсатында мемлекеттік және жеке қаржы институттары инвестициялық жобаларды бағалау кезінде әлеуметтік аспектілерді ескеруі тиіс. Қаржы министрлігі мемлекеттік «жасыл» облигацияларды шығару кезінде ESG әлеуметтік өлшемдерін есепке алу әдіснамасын ендіруі, сондай-ақ әлеуметтік тиімділігі расталған жобаларды іске асыратын жеке инвесторлар үшін жеңілдіктер қарастыруы тиіс. Халықаралық қаржы ұйымдары (ЕҚДБ, Дүниежүзілік банк, АДБ) әлеуметтік стандарттарды орындау шартымен өнеркәсіптік өңірлердегі инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыру үшін тартылуы мүмкін. Жобалардың халықтың жұмыспен қамтылуына және өмір сүру сапасына әсерін тәуелсіз бағалау жүйесін әзірлеу, сондай-ақ әлеуметтік есептілік талаптарын енгізу қажет.

Осылайша, Қазақстанда әділ энергетикалық көшу саясатын іске асыру ұлттық стратегияны қабылдаудан және мамандандырылған институттарды құрудан бастап қаржыландырудың ашық тетіктерін енгізуге және халықтың белсенді қатысуына дейін дәйекті қадамдар кешенін талап етеді (4-сурет). Бұл шаралар декарбонизацияға байланысты әлеуметтік тәуекелдерді барынша азайтуға мүмкіндік береді және жаһандық энергетикалық көшу контекстінде өңірлердің орнықты дамуын қамтамасыз етеді.

Қазақстанда әділ көшу бойынша ұсынымдар

Дереккөзі: авторлардың өз бейімделуі.

5. Қорытынды

Әділ энергетикалық көшу климаттық мақсаттарды осал топтарды қорғаудың әлеуметтік және экономикалық шараларымен үйлестірудің негізгі құралы болып табылады. Халықаралық тәжірибе JT-ді табысты іске асыру институционалдық реформаларды, қаржылық қолдауды, жергілікті қоғамдастықтарды тартуды және өңірдің мәдени-әлеуметтік ерекшеліктерін есепке алуды қамтитын кешенді тәсілді талап ететінін көрсетеді.

Қазақстан контекстінде көмір энергетикасынан төмен көміртекті экономикаға көшу жоғары әлеуметтік және экономикалық осалдықпен қатар жүреді: көмір саласы монотоналық өңірлерде жұмыспен қамтудың едәуір бөлігін қамтамасыз етеді, ал қолдау шараларынсыз өндірудің күрт қысқаруы жұмыссыздықтың өсуіне әкелуі және қоғамдық алаңдаушылықты тудыруы мүмкін.

Көмірден кезең-кезеңмен бас тарту осы процеске қатысы бар барлық тараптардың: мемлекеттік органдардың, энергетикалық және көмір өндіруші компаниялардың, сала қызметкерлерінің, жергілікті қоғамдастықтар мен экологиялық ұйымдардың қатысуын талап етеді. Халықаралық тәжірибе тәуелсіз комиссиялар мен мамандандырылған институттарды құру реформалардың сенімі мен ашықтығын арттыратынын көрсетеді (мысалы, Германиядағы көмір комиссиясы немесе Испаниядағы Әділетті көшу институты). Мұндай тәсіл Қазақстан үшін көшудің теңгерімді және әділ жоспарын әзірлеудің негізгі құралына айналуы мүмкін.

JT стратегиясында көмір саласы қызметкерлерінің тағдырына ерекше назар аударылады. Көмір өндіруді қысқарту және электр станцияларын жабу жұмыс орындарының жоғалуына әкеледі, бірақ жаңартылатын энергетика секторы 15 мыңға дейін жаңа жұмыс орындарын құруға қабілетті, бұл ретте жалақы деңгейі дәстүрлі көмір генерациясына қарағанда жоғары. ЖЭК компоненттерін өндіруде, электр көлігін, энергия тиімді технологияларды дамытуда және болашақта «жасыл» сутек секторында қосымша мүмкіндіктер ашылады. Бұл мүмкіндіктерді іске асыру білім беруге, қайта даярлау бағдарламаларына, әлеуметтік шараларға (мысалы, мерзімінен бұрын зейнетақылар) және мемлекеттің, бизнес пен университеттердің тығыз өзара іс-қимылына инвестицияларды талап етеді.

Көмір өңірлері экономикасын әртараптандыру кем дегенде сыни аспект болып табылады. ЖЭК-ке және электр станцияларын жаңғыртуға инвестициялардан басқа, ластанған аумақтарды өңдеу және қалпына келтіру, қалдықтарды қайта өңдеу, туризмді,

шағын және орта бизнесті дамыту, құрылыс және цифрландыру маңызды. Елдің түрлі өңірлерінде әртараптандыру әрекеттері осы бастамаларды жалғастыру және кеңейту қажеттігін көрсетіп отыр.

Қаржылық және саяси құралдар көмірден кезең-кезеңімен бас тартуды қолдауда негізгі рөл атқарады. Оларға жасыл облигациялар, шығарындыларға квоталарды сату жүйесі (ETS, Emissions Trading System), ең озық қолжетімді технологияларды ендіру және Accelerating Coal Transition бағдарламасы немесе Азия даму банкінің энергетикалық көшу тетігі сияқты халықаралық бастамаларға қатысу жатады. Бұл шаралар жобаларды қаржыландыруды, қызметкерлердің қайта біліктілігін қолдауды қамтамасыз етеді және шығарындыларды азайтуды ынталандырады.

Сонымен қатар, Қазақстанда әділ энергетикалық ауысумен байланысты көптеген бастамалардың болуына қарамастан, қазіргі күш-жігер одан әрі жүйелі дамытуды қажет етеді, өйткені бұл кезеңде олар фрагменттік сипатта болып отыр. Тұтас үйлестірудің және жүйелік тәсілдің болмауы олардың тиімділігін шектейді, ал іске асырылатын шаралардың ауқымы төмен көміртекті дамудың жалпыұлттық траекториясына елеулі әсер ету үшін әлі де тым аз.

Әдебиет

1. UNDP. (2020). Just transition report: Energy and social policies. New York: United Nations Development Programme. Retrieved from: <https://climatepromise.undp.org>
2. International Energy Agency (IEA). (2025). Ensuring a Strong Labour Dimension for Just and Inclusive Energy Transitions. Retrieved from: <https://iea.blob.core.windows.net>
3. European Union. (2023). Just transition measurement approaches. Brussels: European Commission. Retrieved from: <https://just-transition-experts.ec.europa.eu>
4. Just Transition Finance Lab. (no date). Just transition finance. London: Just Transition Finance Lab. Retrieved from: <https://justtransitionfinance.org>
5. Hasan, Q., Heffron, R.J., Mohtadi, S. and Urpelainen, J. (2024). ‘Stepping into the just transition journey: The energy transition in petrostates’. Energy Policy, 172, 113279. Retrieved from: <https://www.researchgate.net>
6. Stockholm Environment Institute (SEI). (2022). Considerations for a just and equitable energy transition. Stockholm: Stockholm Environment Institute. Retrieved from: <https://www.sei.org>
7. Vanheukelom, J. (2023). Two years into South Africa’s Just Energy Transition Partnership: How real is the deal? Maastricht: ECDPM. Retrieved from: <https://ecdpm.org>
8. Agora Energiewende & Qazaq Green. (2024). Enabling a just coal transition in Kazakhstan. Berlin: Agora Energiewende. Retrieved from: <https://www.agora-energiewende.org>
9. Agora Energiewende. (2024). Modernising Kazakhstan’s coal-dependent power sector through renewables. Berlin: Agora Energiewende. Retrieved from: <https://www.agora-energiewende.org>
10. Jayasuriya, U. (2024). ‘Just transitions as relationship-building’. Environmental Politics. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com>
11. Samruk-Kazyna. (2024). Climate impact reduction initiatives. Nur-Sultan: Samruk-Kazyna. Retrieved from: <https://sk.kz>
12. Stark, A. (2023). ‘Just transitions’ meanings: A systematic review’. Society & Natural Resources, 36(9), pp. 1036-1055. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com>
13. The Astana Times (2026). ‘Kazakhstan Expands Renewable Energy Capacity as Clean Generation Reaches 7% in 2025’. The Astana Times, 8 January. Retrieved from: <https://astanatimes.com>
14. UNDP. (2024). Kazakhstan secures €6 million for grid efficiency modernization and energy loss reduction. United Nations Development Programme. Retrieved from: <https://www.undp.org>

15. Astana Times. (2023). 'Kazakhstan launches Women for Just Transition network to promote gender equality in energy'. The Astana Times. Retrieved from: <https://astanatimes.com>
16. UNDP. (2024). The path to equality: overcoming gender barriers in the energy sector of Kazakhstan. United Nations Development Programme. Retrieved from: <https://www.undp.org>
17. Sustainable Fitch. (2023). Development Bank of Kazakhstan assigned ESG rating. Sustainable Fitch. Retrieved from: <https://www.sustainablefitch.com>
18. Directorate-General for Energy. (2023). 2023 Global Methane Pledge Ministerial: decisive action to curb emissions. Retrieved from: <https://energy.ec.europa.eu>
19. UNFCCC. (2023). Statement by President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev at the World Leaders Climate Action Summit, COP29. United Nations Climate Change Conference (UNFCCC). Retrieved from: <https://unfccc.int>
20. UNDP. (2024). Just transition, green economy: IV ECOJER Congress presents solutions. Retrieved from: <https://www.undp.org>
21. KazMunayGas (2023) Low-Carbon Development Programme 2022-2031. Astana: KazMunayGas. Retrieved from: <https://www.kmg.kz>
22. Samruk-Energy (2024) Promotion of socio-economic development. Annual Report 2024. Nur-Sultan: Samruk-Energy. Retrieved from: <https://ar2024.samruk-energy.kz>
23. KazTransOil (2025) АО «КазТрансОйл» сократило выбросы загрязняющих веществ в атмосферу на 6,9% в 2024 году. Retrieved from: <https://kaztransoil.kz>
24. KazTransOil (2023) KazTransOil JSC continues to prove its commitment to ESG principles. Nur-Sultan: KazTransOil. Retrieved from: <https://kaztransoil.kz>
25. United Nations. (2022). Coordination Mechanisms for Sustainable Development Goals in Kazakhstan. New York: United Nations. Retrieved from: <https://www.un.org>
26. UNDP. (2021). Programme for Action on Green Economy (PAGE) in Kazakhstan. Retrieved from: <https://www.un-page.org>
27. UNDP. (2023). UNDP report shows women's rising role in the Kazakhstan renewable energy sector. Retrieved from: <https://www.undp.org>
28. UNECE & REN21. (2022). Renewable energy status report. Retrieved from: <https://www.astrid-online.it>
29. Government of Kazakhstan. (2025). The Initiative of the President of Kazakhstan to Establish a UN Center in Almaty was Unanimously Supported by UN Member States. Retrieved from: <https://www.gov.kz>
30. Joint SDG Fund. (2024a). Promoting Just Energy Transition in Uzbekistan. Retrieved from: <https://www.jointsdgfund.org>
31. Joint SDG Fund. (2024b). Accelerating Decent Jobs and Social Protection for a Just Transition to Formality in Uzbekistan. Retrieved from: <https://www.jointsdgfund.org>
32. Daryo. (2024). UNDP partners with Uzbekistan on \$250,000 project to prepare NDC 3.0 for climate goals. United Nations Development Programme. Retrieved from: <https://daryo.uz>
33. UNDP. (2024). Uzbekistan strengthens climate commitment with second NDC 3.0 coordination workshop. United Nations Development Programme. Retrieved from: <https://www.undp.org>
34. Green Energy Fund of the Kyrgyz Republic. (2023). Фонд зеленой энергетики при Кабинете Министров Кыргызской Республики [Green Energy Fund at the Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic]. Retrieved from: <https://www.greenenergy.gov.kg>
35. Central Asia Climate Portal. (2025, February). The Kyrgyzstan's Cabinet of Ministers approved the regulation on the procedure for the guaranteed purchase of electricity generated by renewable energy facilities. Retrieved from: <https://centralasiacclimateportal.org>
36. AtomMedia. (2025). Rosatom and Green Energy Fund of the Kyrgyz Republic signed guaranteed power purchase agreement. Atom Media. Retrieved from: <https://atommedia.online>
37. Asian Development Bank. (2023). Tajikistan: 2024 Commitments (\$ million). Retrieved from: <https://www.adb.org>

38. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. (2025, June 24). Roadmap for Sustainable Development Goal 7 for Tajikistan officially launched in Dushanbe. Retrieved from: <https://en.avesta.tj>
39. United Nations Children's Fund. (2024, May 13). International Human Capital Forum Empowers Youth in Tajikistan towards Green Skills and Jobs. Retrieved from: <https://www.unicef.org>
40. Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB). (2024). AIIB signs landmark private sector solar PV project in Azerbaijan at COP29 in Baku. Retrieved from: <https://www.aiib.org>
41. OPEC Fund for International Development. (2023). OPEC Fund supports clean energy development in Azerbaijan with US\$50 million loan to ACWA Power. Retrieved from: <https://opecfund.org>
42. Caspian News. (2024). 'Azerbaijan Accelerates Renewable Energy Transition'. Caspian News, 5 November. Retrieved from: <https://caspiannews.com>
43. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2024). Renewable energy in Azerbaijan: current status and development priorities. Retrieved from: <https://unece.org>
44. AccessBank Azerbaijan. (2024). 2024 Annual Environmental & Social Performance and Client Protection Performance Reports Highlights. Retrieved from: <https://www.accessbank.az>
45. World Resources Institute. (2021). Germany's "Coal Commission": Guiding an Inclusive Coal Phase-Out. Retrieved from: <https://www.wri.org>
46. European Association for Coal and Lignite (EURACOAL) (2020) Coal industry across Europe (7th edition): Spain. Available at: <https://euracoal.eu>
47. OECD. (2025). OECD Economic Surveys: Poland 2025 – Managing the green transition. OECD Publishing, Paris. Retrieved from: <https://www.oecd.org>
48. OECD (2024) OECD Environmental Performance Reviews: Chile 2024. Retrieved from: <https://www.oecd.org>
49. High Committee for a Just Transition. (2023). Just Transition in Belgium: Concepts, Issues at Stake, and Policy Levers – Scientific Report. Brussels: High Committee for a Just Transition. Retrieved from: <https://www.justtransition.be>
50. International Energy Agency (IEA). (2023). China's coal and steel capacity cuts and worker re-employment. Retrieved from: <https://www.iea.org/policies>
51. Harvard University Center for the Environment. (2017). Trump Signs Executive Order Unwinding Obama Climate Policies. Retrieved from: <https://www.environment.harvard.edu>
52. AP News. (2025). Trump eases regulations on coal, iron ore and chemicals. Retrieved from: <https://apnews.com>

Қазақстанда кредит беру кезінде астық қолхаттарын кепіл ретінде пайдалану

Г. А. Ойшынова – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеулер және талдама орталығы – Департаментінің бас маман-талдаушысы

О. В. Нурханова – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеулер және талдама орталығы – Департаментінің қаржы нарықтарын зерттеу басқармасының бастығы

Бұл мақалада екінші деңгейдегі банктердің аграрлық секторды кредиттеу кезінде астық қолхаттарын кепіл құралы ретінде пайдалану тәжірибесі қарастырылады. Соңғы жылдары мемлекет тарапынан қаржы нарығын реттеу жағынан, жалпы астық қолхаттары нарығы жағынан да кредиттеу кезінде астық қолхаттарының тартымдылығын арттыруға бағытталған бірқатар шаралар қабылданды. Алайда, осы зерттеу аясында екінші деңгейдегі банктерге жүргізілген пікіртерім көрсеткендей қабылданған шаралар кредиттеу көлеміне айтарлықтай әсер еткен жоқ. Жұмыста банктер астық қолхаттарын кепілге қою арқылы қарыз беруді тежейді деп белгілеген факторлар ұсынылған, сондай-ақ шешілуі астық қолхатын кредиттеу кезінде толыққанды кепіл құралына айналдыруға жағдай жасайтын салалық проблемалық мәселелер зерттелген.

Негізгі сөздер: астық қолхаттары, агроқаржыландыру, нақты кепіл түрлері, астық қолхаттарының кепілі, екінші деңгейдегі банктер, Qoldau цифрлық платформасы.

JEL-жіктеу: Q14, G14, G18

1. Кіріспе

Астық қолхаттары агроқаржыландыру құралдарына жатады, олардың көмегімен аграршылар мен трейдерлер ауыл шаруашылығы өнімін қамтамасыз ету үшін капиталға қол жеткізе алады. Мұндай қаржыландырудың сәтті жұмыс істеуі көптеген факторларға байланысты, оның ішінде заңнамаларды мұқият пысықтау, нарыққа қатысушылар арасындағы өзара іс-қимылдың нақты тетіктерін қалыптастыру, қарыз алушылар мен қаржы ұйымдары мүдделерінің теңгерімін сақтауға байланысты.

Соңғы жылдары мемлекет тарапынан кредиттеу кезінде астық қолхаттарының тартымдылығын арттыруға бағытталған бірқатар шаралар қабылданды: астық қолхаттарын кепілдің нақты түрі ретінде тану үшін нормативтік орта әзірленді, астық қолхаттарын есепке алу жүйесінде цифрландыру деңгейін арттыру бойынша жұмыс жүргізіліп жатыр. Бұл мақалада екінші деңгейдегі банктердің пікіртерімі негізінде Қазақстанда астық қолхаттарын кепілге қою арқылы қаржыландыру тәжірибесін талдау нәтижелері келтірілген.

2. Халықаралық тәжірибе

Астық қолхаты – элеваторға сақтауға тапсырылған астыққа меншік құқығын растайтын бағалы қағаз (қойма куәлігі немесе қолхат). Астық қолхаттары белгіленген талаптарға байланысты кредиттер бойынша кепіл ретінде әрекет ете алады, сондай-ақ есеп айырысу және сауда (сатып алу – сату) құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін – оларды пайдаланып астыққа құқықты оны нақты жеткізбей-ақ беруге болады, осылайша сатуды кейінге қалдыруға және баға тәуекелін басқаруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, электрондық қолхаттар форвардтық және фьючерстік мәмілелер жасау үшін базалық актив ретінде пайдаланылады.

Халықаралық тәжірибеде заңды мәртебесімен, міндеттемелерді қамтамасыз ету тетігімен немесе ағымдағы немесе болашақ егінді мойындау ерекшеліктерімен ерекшеленетін бірнеше қолхат үлгілері бар. Модельдердегі айырмашылықтар елдердің

аграрлық секторының ерекшелігін көрсетеді, бірақ құралдардың мақсаты бір – өтімділікті қамтамасыз ету және нарыққа қатысушылардың тәуекелдерін азайту.

Қолхаттардың көп қолданылатын санаты – аграрлық өнімдердің кез келген түрін қамтитын аграрлық қолхат. Мұндай қолхаттар Латын Америкасы елдерінде, атап айтқанда, астық өндірісі бойынша әлемдік көшбасшылардың бірі Бразилияда кең таралған. Қолхаттардың мәні, сондай-ақ дәнді дақылдардан айырмашылығы – болашақ егінді кепілге қойып ақша алу мүмкіндігі. Бұл ретте тіркеу тетіктері мен өндіріп алу жүйесі мүмкіндігінше қарапайым, бұл құралды фермерлер үшін тартымды етеді. Аграрлық қолхаттар нарығының бразилиялық моделін жекелеген елдер, атап айтқанда Украина мен Сербия зерттеді және сәтті қабылдады, олардың тәжірибесі де ғылыми әдебиетте жазылған.

Астық қолхаттарын (Warehouse Grain Receipts) пайдаланудың ең көп тарихи тәжірибесі бар АҚШ-та қаржы құралы жоғары стандарттар мен элеваторларды лицензиялау және федералды нормалар бойынша астық сапасын стандарттау жүйелерінің арқасында сәтті пайдаланылуда. Канадада астық қолхаттарын пайдаланудың ерекшелігі – қолхаттардың жоғары заңды күші, астықтың толық циклін бақылау жүйесі, сондай-ақ қолхат берілгеннен кейін 24-48 сағат ішінде кредит алу мүмкіндігі.

Ресейде астыққа арналған қойма куәліктері немесе қойма қолхаттарын негізінен орта және ірі агрохолдингтер пайдаланады. Қойма қолхаты қос қолхат және қарапайым қолхат болуы мүмкін. Қос қолхат тауарлық (тауарға меншік құқығын куәландырады) және кепіл (тауарға кепіл құқығын куәландырады) қолхаттардан тұрады, олар бөлек айналысқа түсуі мүмкін. Мысалы, тауарлық қолхат сатып алушыға берілуі мүмкін, ал кепіл қолхат банкте кепілде болады. Қарапайым қойма қолхаты тек сақталған тауарға меншік құқығын растайды.

ЕАЭО елдерінде ауыл шаруашылығы өніміне қойма куәліктерін шығару, айналысқа жіберу және өтеу қағидалары туралы келісім ратификацияланғаннан кейін 2026 жылдан бастап қойма куәліктерін сату арқылы өнімді қашықтан сату мүмкін болады. Келісім нормалары ЕАЭО елдерінде бар қойма инфрақұрылымы туралы мәліметтерге қол жеткізу мүмкіндігін көздейді.

Қойма қолхаттарының кепілімен қаржыландыру дамыған елдерде арнайы органдар құрылды, олардың функцияларына қаржыландырудың барлық циклін іске қосу және қолдау кіреді.

Канада астық комиссиясы (CGC) канаданың астық сапасының стандарттарын белгілеу мен қолдаудан және Канадада астық өңдеуді реттеуден басқа, астық элеваторларына лицензия береді, элеваторлардың белгілі бір стандарттарға, соның ішінде астық қоймасының қолхаттарын беру стандарттарына сәйкестігін қамтамасыз етуге жауапты.

АҚШ Ауыл шаруашылығы министрлігінің (AMS) ауылшаруашылық маркетинг қызметі ұлттық органикалық ауылшаруашылық өнімдерін өндіру, өңдеу және таңбалау стандарттарын әзірлеу, енгізу және басқару, тиеу-түсіру операцияларын тексеру міндеттерінен басқа, қоймалардың астық қоймасының түбіртектерін беру стандарттарын қоса алғанда, белгілі бір стандарттарға сәйкестігін қамтамасыз етуге жауапты.

Үндістанның қойма шаруашылығын дамыту және реттеу басқармасы қоймада сақталатын тауарларға қатысты кепіл беру және оны өндіріп алу процесін реттейді, қоймалар мен қойма қызметкерлеріне қойылатын талаптарды (аккредиттеуді қоса) белгілейді, қоймаларға, аккредиттеу агенттіктеріне және қойма бизнесімен байланысты басқа ұйымдарға аудит жүргізеді, электрондық сақтау жүйесін реттейді және дамытады, қоймада сақтауды реттейді және қойма қызметкерлері қойма бизнесіне қатысты ұсынатын тарифтер мен шарттарды реттейді және т.б.

Астықтың толық циклін қадағалауға байланысты процестерді цифрландыру қолхаттардың жақсы жұмыс істеуіне айтарлықтай үлес қосады.

АҚШ-та астық қоймаларына пайдаланылған және пайдаланылмаған қойма қолхаттарын сақтауға, архивтеуге, қорғауға және бақылауға ресурстарды жұмсамауға мүмкіндік беретін электрондық қойма қолхаттары жүйесі (EWR) енгізілді. Бұл жүйенің

болуы астық қолхатының қағаз көшірмесін сақтау қажеттілігінен босатады. Жүйеде қоймалар қызметінің тарихы кем дегенде алты жыл бойы сақталады. Бірнеше қоймалары бар компаниялар үшін қол жетімділіктің тиісті деңгейі бар белгілі бір қызметкерлерге қойма қолхаттарын рәсімдеу/беру құқығын бере отырып, қойма қолхаттарын орталықтандырылған түрде беру мүмкіндігі қарастырылған. Басқарушы персонал компания берген әрбір электрондық қойма қолхатын көруге және қарауға мүмкіндігі бар. АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша, елде төрт лицензияланған электрондық қойма түбіртектерін жеткізуші бар. Олар өз өнімдерін қоймаларда сақтайтын фермерлерге электрондық қолхат береді. Бұл төрт ұйым тауарларды қабылдауға, соның ішінде таңбалауға, өлшеуге, сақтауға орналастыруға, тауарлардың сапасын бағалауға және қолхаттар беруге жауапты. Фермерлер алынған қойма қолхаттарын банкте кредит алу үшін пайдалана алады, ал олардың қоймада сақталған тауарлары нақты кепіл деп танылады. Қоймалар егжей-тегжейлі аудит үшін шығарылған немесе ұсталған әрбір EWR тарихын бірден көре алады. Сонымен қатар, EWR жүйесі мемлекеттік және федералды реттеушілерге түбіртек туралы ақпаратты, соның ішінде бұрын тек жергілікті тексеру кезінде қол жетімді болған өнім сапасы туралы ақпаратты электронды түрде қарауға мүмкіндік береді, сонымен қатар түбіртек туралы ақпаратты электронды түрде жіберуге мүмкіндік береді, бұл деректерді енгізу уақытын айтарлықтай қысқартады.

3. Әдебиетке шолу

Жалпы астық қолхаттары негізінен қолданбалы кейстер мен институционалдық жағдайлар шеңберінде зерттелетін тәжірибеге бағытталған қаржыландыру құралы болуына байланысты, астық қолхаттарын қаржыландыру кезінде кепіл ретінде пайдалану тақырыбындағы ғылыми мақалалар мен зерттеу жұмыстарының шектелуін белгілеуге болады. Сонымен қатар әр түрлі елдердің сарапшылары астық қолхаттарының маңызды рөлі мен артықшылықтарын фермерлерді қаржыландырудың қосымша көзі ретінде көрсетеді, сондай-ақ осы тетіктің жұмысында ішінара ұқсас проблемалар көрсетіледі.

Jonathan Coulter және G. Onumah (2002) жұмысында қойма қолхаттарының маңыздылығы атап өтілген, олар қаржыландыруға қол жеткізуге мүмкіндік береді және қысқа мерзімді кредит үшін кепіл ретінде пайдаланылуы мүмкін, бұл фермерлерге егін жинағаннан кейін көп ұзамай өз дақылдарын дереу сатуға мәжбүр болмай кредитке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге зерттеу жеке сектордың қатысуын тежеуі мүмкін ауылшаруашылық нарықтарына айнымалы, жүйесіз мемлекеттік араласуға қатысты мәселелерді мойындайды.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының Инвестициялық орталығының (Food and Agriculture Organization, FAO, ФАО) «Өтпелі экономикасы бар елдердің ауыл шаруашылығында қойма куәліктерін кепілге қою арқылы қаржыландыру» баяндамасында авторлар ауылшаруашылық кредит портфелін кеңейтуде банктер үшін басты артықшылық ретінде қойма куәліктерін анықтайды. Бұл ретте орталық банктер үшін қойма куәліктерін кепілге қою арқылы берілетін қарыздарды олардың айналыс жүйесі сенімді жұмыс істеп тұрған кезде бірінші дәрежелі кепілмен қамтамасыз етілген деп қараудың маңыздылығы атап өтіледі. Мұндай жағдайларда коммерциялық банктерге кредиттер бойынша шығын болған жағдайда резервке қоюға қатысты талаптар түзетілуі тиіс.

Дүниежүзілік банк тобының ресми платформасында жеке секторды дамыту туралы блогта астық жинаудан кейінгі бағаларды тұрақтандыру, сәйкес келмейтін қойма үй-жайларының салдарынан шығынды азайту және қаржыландыру көздерін кеңейту сияқты қоймаларды қабылдау жүйелерінің артықшылықтары атап өтілді. Бұл ретте қаржыландырудың осы нысанын іске асыру кезіндегі қиындықтар деп:

- мүдделі тараптар (әсіресе фермерлер) арасында ақпараттың жеткіліксіз болуы;
- кредиттеуді қорғайтын тиісті құқықтық және нормативтік негіздердің болмауы;
- банктердің қойма қолхаттарын қаржыландыру туралы аз білуі;

– тиісті қоймалар мен қоймаларды басқару қызметінің болмауы белгіленді.

«Кенияның қаржы секторын нығайту» Қорының (FSD Kenya, 2024)¹ «Warehouse receipt financing feasibility study» техникалық-экономикалық негіздемесінде озық әлемдік тәжірибеде қойма қолхаттары жүйесінің тиімділігін айқындайтын негізгі факторлар ретінде мыналар айқындалған:

– тауарларды сұрыптау және сақтау үшін қоймаларды кеңінен бөлу – қоймалар неғұрлым көп болса, жүйе мониторингінің құны соғұрлым төмен болады;

– тәртіпті және салымшылар мен қаржыгерлердің арасында сенім тудыратын қоймалардың тәуелсіз және кәсіби операторларының болуы – бұл қаржыгерлерге кредит бойынша кепіл ретінде қойма қолхатына сенуге мүмкіндік береді;

– ұсынылатын қойма қызметтеріне тиісті баға белгілеу – қоймада сақтау үшін төлем тауардың күтілетін нарықтық бағасының өсуін ескере отырып, салымшы үшін экономикалық жағынан ақталуға тиіс;

– қолхаттарды кепіл ретінде пайдалануды қолдайтын құқықтық базаның болуы – қойма қолхатын жасау, ресімдеу және кепіл құқығын қамтамасыз ету процесіндегі айқындылық;

– қоймалардың жұмысын заңға сәйкес қамтамасыз ететін мониторинг пен қадағалаудың барабар жүйесі – қадағалаудың тиімсіз жүйесі кепіл қамтамасыз етуін басқаруға арналған шығынды ұлғайтады.

Астық қолхаттарының кепілдігімен қаржыландыру нарығы неғұрлым жетілген елдерде кейбір авторлар қазіргі проблемаларды жүйелі және неғұрлым ашық шешу үшін алғышарттар жасайтын заманауи технологияларды пайдалануды ұсынады. Атап айтқанда, «Research on warehouse receipt pledge financing based on blockchain technology» мақаласында авторлар блокчейн технологиясына назар аударады. Блокчейн технологиясы негізінде қойма қолхаттарының кепілдігімен қаржыландыру процесін құру үшін блокчейннің таратылған тізілімі, шифрлау технологиясы, консенсус тетігі және смарт-келісімшарттар пайдаланылады, бұл астық қолхаттарының кепілдігімен дәстүрлі қаржыландыруға тән проблемаларды шешуге мүмкіндік береді.

С.М. Ысқақовтың «Қазақстан Республикасындағы астық нарығын заңнамалық реттеу» жұмысында автор астық қолхаттарын кепіл ретінде кеңінен пайдалану үшін бұдан да үлкен инвестициялар тарту мақсатында осы нарықтың ашықтығын арттыру, сондай-ақ осы саладағы алаяқтық пен қылмыс ықтималдығын азайту жолымен қауіпсіздікті қамтамасыз ету, инновациялық тәсілдерді енгізу үшін құқықтық негіз қалыптастыру қажет деген қорытындыға келеді. Мұндай тәсіл отандық ғана емес, сондай-ақ халықаралық қаржы институттары үшін де астық нарығының инвестициялық тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді.

4. Қазақстандағы астық қолхаттары

Қазақстанның заңнамалық ортасында астық қолхаты ұғымы құрал ретінде 2001-2003 жылдары пайда болды, алайда оларды кепіл ретінде іс жүзінде пайдалану кейіннен басталды. «Астық туралы» Қазақстан Республикасының Заңында астық қолхатына – қолхатты ұстаушының астық қабылдау кәсіпорнынан шығару кезінде айқындалған көлемде және сапада астық алуға құқықтарын куәландыратын, құжатсыз борыштық эмиссиялық емес бағалы қағаз түріндегі қоймалық куәлік ретінде анықтама берілген. Кепіл заты ретінде қолхаттарды бөлу алғаш рет 2016 жылы аталған заңға түзетулер енгізу арқылы жүзеге асырылды.

Ауыл шаруашылығы министрлігі Қазақстанда астық нарығына қатысушылардың қызметін үйлестіруді және реттеуді жүзеге асыратын орталық атқарушы орган болып табылады. Астық нарығы саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру облыстың

¹ FSD Kenya – әйелдер мен микро- және шағын кәсіпорындардың қаржылық жағдайы мен мүмкіндіктерін жақсартатын отырып, жасыл және инклюзивті цифрлық экономикаға пайда әкелетін қаржы жүйесін құру мақсаты болатын тәуелсіз қор.

жергілікті атқарушы органының құзыретіне жатады, ол да астық қолхаттарын шығару арқылы қойма қызметін көрсетуді лицензиялайды. 2018 жылы бизнес пен азаматтар үшін, бірінші кезекте ауыл шаруашылығының жекелеген мәселелерін цифрландыру үшін көптеген сервистерді біріктіретін Qoldau цифрлық платформасы іске қосылды.

2023 жылы «Экономиканың нақты секторына кредит беруді кеңейту және халықтың шамадан тыс кредит алуын азайту жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 10 наурыздағы № 140 Жарлығында квазимемлекеттік сектор субъектілерінің кепілдігі болған кезде астық қолхаттарын нақты кепіл ретінде пайдалану мүмкіндігін енгізе отырып, олардың нарығының тиімділігін арттыру қажеттілігі² белгіленді. Нәтижесінде 2023 жылы Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының қаулысымен (бұдан әрі – № 170 қаулы)³ кепілдің нақты түрі ретінде астық қолхаттары нормативтік түрде танылды.

Түзетулерге сәйкес астық қолхаттары бойынша талап ету құқықтары мынадай жағдайларда кепілдің нақты түрлерінен алып тасталады егер:

1) астық қолхаттары бойынша дауыс беретін акциялардың (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) 100%-ы тікелей немесе жанама түрде мемлекетке немесе ұлттық басқарушы холдингке тиесілі заңды тұлғаның кепілдігі болса, не

астық қолхаты бойынша кепіл болып табылатын мүлік (астық) Standard & Poor's рейтингтік агенттігінің «В+»-тен төмен емес рейтингі бар немесе басқа рейтингтік агенттіктердің бірінің осыған ұқсас деңгейдегі рейтингі бар сақтандыру ұйымдарымен жасалған міндеттемелерді сөзсіз және қайтарып алынбайтындай орындау туралы тармақтары бар сақтандыру шартымен немесе шарттары нормативтердің 2-1-тармағында көзделген, сақтандыру шартымен қамтамасыз етілген болса, бұл ретте сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымының сақтандыру шарты бойынша жауапкершілігінің бір бөлігі Standard & Poor's рейтингтік агенттігінің халықаралық шкаласы бойынша «В+»-тен төмен емес рейтингі немесе басқа рейтингтік агенттіктердің бірінің осыған ұқсас деңгейдегі рейтингі бар қайта сақтандыру ұйымына қайта сақтандыруға беріледі;

2) астық қолхатының мерзімі Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 26 маусымдағы № 4-1/573 бұйрығымен бекітілген Астықты сақтау қағидаларында белгіленген астық қолхатын ұстаушыға тиесілі астықты сақтаудың рұқсат етілген шекті мерзімінен аспайды;

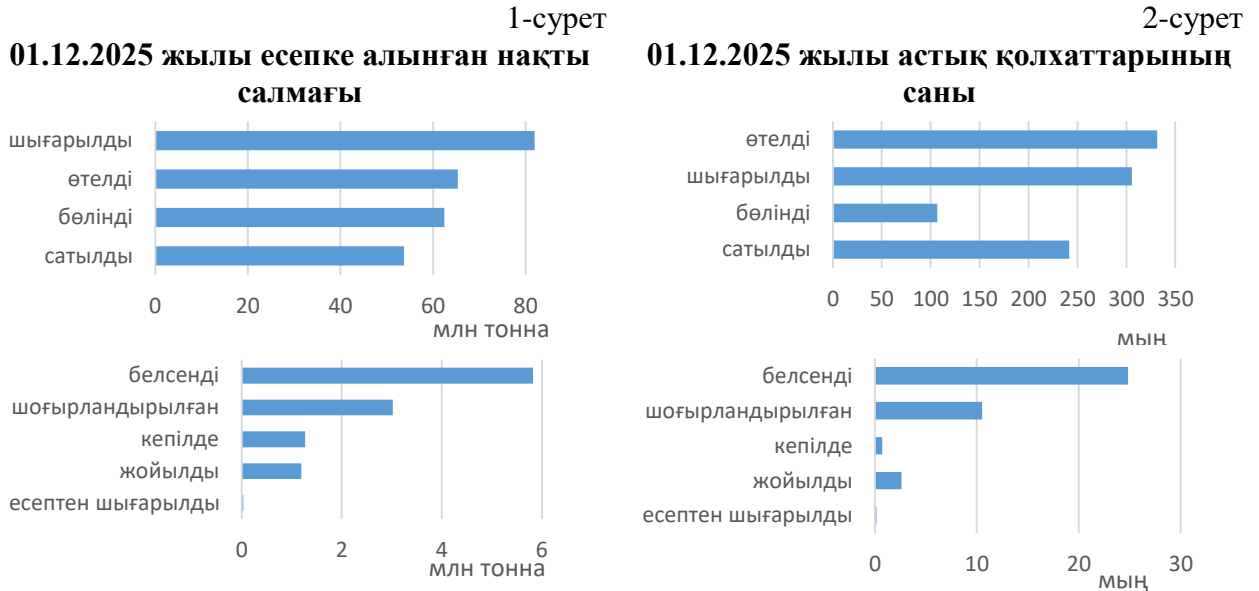
3) астық қолхатын шығарған астық қабылдау кәсіпорны Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 16 сәуірдегі № 4-1/339 бұйрығымен бекітілген Астық қолхаттарын шығара отырып, қойма қызметі бойынша қызметтер көрсету жөніндегі қызметке қойылатын біліктілік талаптарына және оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесіне сәйкес келеді.

Қазақстан аграршылары үшін астық қолхаттарын нақты кепіл ретінде пайдалану мүмкіндігі қаржыландыру алу үшін өтімді проблемаларының бірін шешуге жәрдемдесуі мүмкін. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2025 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша дәнді-дақылдардың (күрішті қоса алғанда) және бұршақ дақылдарының қолда

² Міндеттер: астық қолхаттары айналымының электрондық мониторингінің тиімділігін арттыру және астық сақтау қоймаларында (элеваторлар мен астық қабылдау пункттерінде) астықтың көлемі мен айналымы туралы анық мәліметтерді алу процестерін цифрландыру жолымен астықтың көлемі мен сапасын сақтауды қамтамасыз ету шараларын қабылдау; Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу мен дамыту агенттігімен және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкімен бірлесіп, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің кепілдігімен астық қолхаттарын нақты кепіл санатына енгізуді қамтамасыз етсін.

³ «Қазақстан Республикасының кейбір нормативтік құқықтық актілеріне банк қызметін реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтыру енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының 2023 жылғы 30 желтоқсандағы № 100 қаулысымен «Банктің пруденциялық нормативтерінің және сақталуы міндетті өзге де нормалары мен лимиттерінің нормативтік мәндері мен оларды есептеу әдістемелерін, капиталының мөлшерін және Ашық валюталық позицияны есептеу қағидалары мен оның лимиттерін белгілеу туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2017 жылғы 13 қыркүйектегі № 170 қаулысына өзгерістер енгізілді.

22,1 млн тоннасы болды. Сонымен қатар, Qoldau.kz астық қолхаттарының ақпараттық сервисінің деректеріне сәйкес 2025 жылғы 1 желтоқсанда 5,8 млн тонна есептелген нақты салмағымен қолданыстағы астық қолхаттарының саны 24 822 құрады, астық қоймаларының қазіргі жүктемесі 48,1% болды (1, 2-суреттер). Бұл ретте 1,27 млн тонна кепілде тұр.

Дереккөзі: Qoldau

Qoldau сайтының астық қолхаттары туралы деректердің динамикасына, қатысушылардың (өндірушілер/трейдерлер) құрылымына, кепілдің жай-күйіне, қолхаттардың құнына, астық сапасына және өзге де кеңейтілген деректерге қатысты шектеу қоюына байланысты осы нарықтың дамуы немесе тұралауы туралы қорытынды жасау қиын. Бұл ретте жалпы астық қолхаттарының кепілдігімен кредиттеу әлеуетін белгілеуге болады.

5. Пікіртерім нәтижелері

Астық қолхаттары кепілдігімен кредиттеудегі қазіргі жағдайды анықтау және осы бағыттың перспективалары туралы түсінікті қалыптастыру үшін 2025 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша екінші деңгейдегі банктерге пікіртерім жүргізілді. Пікіртерім 7 сұрақтан тұрды және бизнесті кредиттеумен айналысатын барлық екінші деңгейдегі банктерге (19 банк) жіберілді. Астық қолхаттарының кепілімен кредиттер туралы мәліметтерді толтыру үшін сауалнама мен кестені қоса бере отырып, ресми сұрату жіберу арқылы ақпарат жиналды. Пікіртерімге қатысу ерікті сипатта болды. Жауаптарды барлық 19 банк ұсынды (респонденттердің жауап беру деңгейі 100%). Сонымен қатар банктердің бір бөлігі (19-дан 9-ы) кредиттеу практикасының болмауына немесе кепілдің осы түріне кредиттеу бойынша жоспарлардың болмауына байланысты позицияларды ашпай-ақ жауап берді, бұл жекелеген мәселелер бойынша ақпарат шектеулі түрде ашылғанын білдіруі мүмкін.

Сауалнамада еркін түсіндіруді көздемейтін стандартталған сұрақтар болды, бұл респонденттер арасында алынған деректерді салыстыру мүмкіндігін қамтамасыз етті. Ұсынылған мәліметтерді верификациялау, оның ішінде сыртқы дереккөздерден алынған деректерді ескере отырып жүзеге асырылды.

Респонденттердің толық қамтылуына қарамастан, пікіртерім нәтижелері бірқатар шектеулерді ескере отырып түсіндірілуі тиіс. Атап айтқанда, қатысудың ерікті сипаты жауаптардың толықтығы мен егжей-тегжейлігіне әсер етуі мүмкін. Сонымен бірге, алынған нәтижелер қаралып отырған мәселелер бойынша банк секторының шоғырландырылған ұстанымын көрсетеді және ағымдағы тәжірибе туралы жалпы идеяны қалыптастыру үшін

пайдаланылуы мүмкін, бірақ жекелеген аспектілер бойынша қосымша талдау қажеттілігін де жоққа шығармайды.

№ 1 мәселе. Қаржы ұйымы астық қолхаттарын кепілге қою арқылы кредит беруді жүзеге асыра ма/асырды ма? № 2 мәселе. Қаржы ұйымының бұдан әрі астық қолхаттарын кепілге қою арқылы қарыз беру жөніндегі жоспарлары. Пікіртерімге қатысқан банктердің ішінен 12 банк бұрын қаржыландыруды жүзеге асырмаған және қазіргі уақытта астық қолхаттарын кепілге қою арқылы кредит бермейді, олардың арасында 1 банк себеп ретінде ауыл шаруашылығы саласындағы орташа тәуекел дәрежесін көрсетті. Қалған 7 банктің ішінде тек 4 банктің кредиттік портфелінде астық қолхаттарын кепілге қою арқылы берілген кредиттер бойынша қалдықтары бар, 3 банктің 2017 жылға дейін кредиттеу тәжірибесі болған.

Пікіртерімге қатысқан банктердің арасында 6 банк қана астық қолхаттарын кепілге қою арқылы қаржыландыруға ниетті, оның ішінде 2 банк жалпы шарттармен қаржыландыруды жоспарлап отырғанын атап өтті; 10 банк жауап беруден бас тартты. 4 банк «жоқ» деп жауап берді, олардың бірі кредиттеу бойынша жоспарларының болмауының себебі ретінде астық қолхаттарын қолдан жасауға байланысты қылмыстық істі ескере отырып, жағымсыз жағдайлардың болғанын көрсетті.

Пікіртерімге жұмыс істейтін банктер ғана қатысқандықтан, төменде келтірілген астық қолхаттарын кепілге қою арқылы кредиттеу көлемін бағалау өткен кезеңдердегі бүкіл динамиканы түгел көрсетпеуі мүмкін. Пікіртерім шеңберінде ұсынылған деректерге сәйкес 2025 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша астық қолхаттарын кепілге қою арқылы берілген қарыздар бойынша негізгі борыш қалдығы 55,3 млрд теңгені құрады, оның 65%-ы 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар борышқа жатады (1-кесте). Бұл ретте № 170 қаулыға сәйкес астық қолхаттары кепілдің қатты түрі ретінде танылған қарыздар банктердің портфелінде жоқ.

1-кесте

2025 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша астық қолхаттарын кепілге қою арқылы берілген қарыздар бойынша қалдықтар

Көрсеткіш	Кредиттер саны	Негізгі борыш қалдығы, млн теңге
Астық қолхаттары кепіл ретінде пайдаланылатын қарыздар	99	55 303
оның ішінде 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар	19	36 144

Дереккөзі: Пікіртерімге қатысқан екінші деңгейдегі банктер

Жұмыс істеп тұрған банктердің астық қолхаттарын кепілге қою арқылы қарыз беру көлемінің өсуі 2012, 2016, сондай-ақ 2020-2023 жылдары байқалды (3-сурет). 2012 және 2016 жылдарда белсенділіктің артуы құралды жетілдіруге және астық қолхаттарына деген сенімді арттыруға бағытталған заңнамалық ортадағы өзгерістерге байланысты болуы мүмкін. 2012 жылы астық қолхатын жасау және өтеу тәртібін, астық қабылдау кәсіпорындарына қойылатын талаптарды айқындайтын электрондық астық қолхаттары жүйесін пайдалану⁴ нормалары бекітілді. 2016 жылы түзетулер қабылданды, оған сәйкес астық қолхатының қағаздағы нысаны электрондық нысанға ауыстырылды, сондай-ақ элеваторлардағы астықты есепке алу автоматтандырылды⁵. Сонымен қатар, қазіргі уақытта

⁴ «Электрондық астық қолхаттары жүйесін пайдалану қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 1 ақпандағы № 185 қаулысы

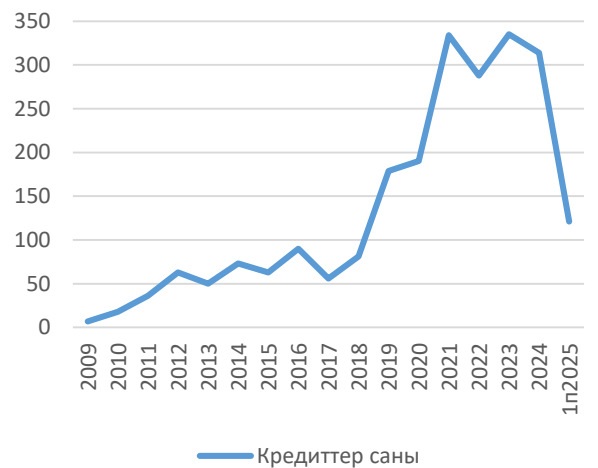
⁵ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне астық нарығын реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2016 жылғы 9 сәуір № 502-V Қазақстан Республикасының заңы.

жұмыс істемейтін банктер туралы ақпараттың болмауына байланысты астық қолхаттары кепілге қойылатын портфельдің траекториясы бүкіл динамиканы толық көрсетпеуі мүмкін.

3-сурет
Жұмыс істеп тұрған банктердің астық қолхаттарын кепілге қою арқылы беруі

4-сурет
Астық қолхаттарын кепілге қою арқылы жұмыс істеп тұрған банктер берген кредиттер

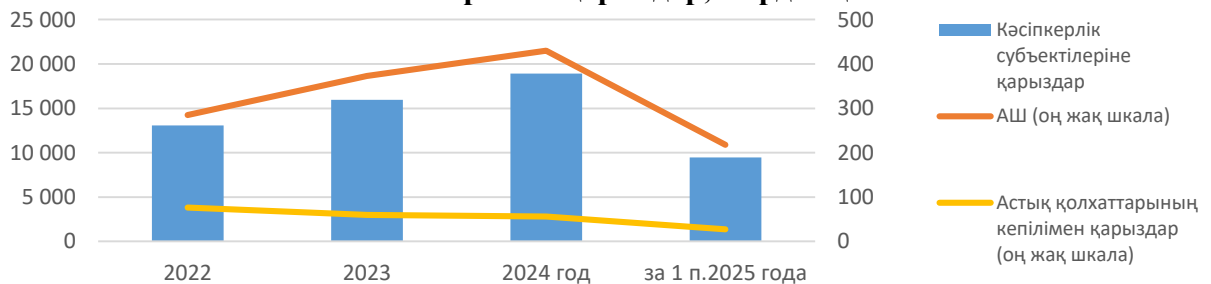
Дереккөзі: пікіртерімге қатысқан екінші деңгейдегі банктер

2018 жылға дейінгі астық қолхаттарын кепілге қою арқылы кредиттер беру динамикасы көбінесе шағын кредиттердің орташа мөлшерінің ұлғаюы бойынша айқындалды, бұл үлкен мәмілелерге өтуді көрсетеді. 2018 жылдан кейін жағдай өзгеріп, жиынтық көлемнің өсуі, ең алдымен, кредиттердің көлемі емес, санының ұлғаюы арқылы қамтамасыз етілді (4-сурет).

2018 жылдан кейін астық қолхаттарын кепілге қою арқылы берілетін қарыздардың орташа мөлшері тұрақты түрде төмен деңгейде тұр, бұл кредиторлардың консервативтік тәсілінің сақталуын және кредиттеудің осы бағытына қызығушылықтың төмен деңгейін көрсетеді.

Жалпы екінші деңгейдегі банктер ауыл шаруашылығы кәсіпкерлігінің субъектілеріне берген қарыздар портфелінің несиелендірілген үлесі салыстырмалы түрде аз және ол жалпы несиелендірілген портфеліне де, ауыл шаруашылығындағы кредиттер құрылымына да айтарлықтай әсер етпейді. Қарастырылып отырған барлық кезеңдегі үлесі елеусіз, бұл аграрлық секторды банктік қаржыландыру жүйесіне осы құралды тартудың әлсіздігін көрсетеді. Бұл жағдай түсінікті, өйткені нарықта квазимемлекеттік сектор жүзеге асыратын қаржыландырудың балама арнасы бар (5-сурет).

Берілген қарыздар, млрд теңге

Дереккөзі: ҚРҰБ, банктерге жүргізілген пікіртерім

№ 3 мәселе. Астық қолхаттары кепіл болатын қаржы өнімдері. 6 банк кепілдің осы түріне арналған арнайы қаржы өнімдерінің жоқ екенін және қаржыландырудың жалпы шарттармен жүзеге асырылғанын/жүзеге асырылатынын атап көрсетті. Қалған 13 банк несие портфелінде астық қолхаттарын кепілге қою арқылы берілетін кредиттердің болмауына байланысты ақпарат ұсынған жоқ.

№ 4 мәселе. Астық қолхатына қойылатын талаптар. Банктер қолхаттың өзіне де, заң талаптарына сәйкес келмейтін астық қабылдау кәсіпорнына да қойылатын талаптарды атап өтті. Жалпы банктер астық қолхаттарының өтімділігі төмен қамтамасыз ету немесе қосымша кепіл ретінде қабылданатынын атап көрсетті.

Астық қабылдау кәсіпорнына қойылатын талаптар:

- астық қолхатын шығарған астық қабылдау кәсіпорны (АҚК) астық қолхаттары бойынша міндеттемелерге кепілдік беру жүйесінің қатысушысы болуға не қолхат ұстаушылар алдындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыруға тиіс;
- АҚК-да банк үшін астық қолхаттары ақпараттық жүйесінің веб-порталында жарияланатын астық қоймаларына сенім рейтингі жеткілікті болуы тиіс;
- Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің астық қолхаттарын ұстаушылардың мемлекеттік электрондық тізілімінде банктің кепіл құқығын тіркеу⁶.

Құжаттардың болуына қойылатын талаптар:

- астықты сақтау фактісін куәландыратын АҚК құжаты;
- сапа паспорты / астық сәйкестігі сертификаты;
- өсімдік шаруашылығы өнімдерін сақтауға және міндетті сақтандыруға шарт жасау.

Жеке банк баға бюллетеньдері негізінде астық қолхаттарының құны туралы қорытынды алу арқылы кепіл мүлкіне нақты тексеру жүргізбестен ай сайынғы негізде астық қолхаттарының мониторингін көрсетеді.

№ 5 мәселе. Қарыздың осы түрлері үшін қаржыландырудың негізгі көздері. Банктердің жауаптарына сәйкес меншікті және тартылған қаражат, оның ішінде бизнесті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде қаржыландыру көздері бола алады.

№ 6 мәселе. Астық қолхаттарын кепілдікпен қарыз беруді тежейтін факторлар, қаржыландыруды дамыту жөніндегі ұсыныстар. Астық қолхаттарының кепілдігімен қарыз беруді тежейтін факторлар ретінде банктер:

- салалық: дәнді дақылдың әлсіз ішкі нарығы, шектеулі экспорт және логистикалық проблемалар, астық бағасының құбылмалылығы, дәнді дақылды сақтау және есепке алу сапасына, әсіресе, жекеменшік АҚК-де сенімсіздікті;
- заңды: қарыз алушы дефолт болған жағдайда кредиторларды жеткіліксіз құқықтық қорғау (қолхат бойынша астықты өндіріп алудың нақты тетіктері жоқ), электрондық қолхаттардың реттелмеуі және оларды соттарда құқықтық тануды;
- техникалық: Qoldau сайтында астық қолхаттарын тіркеудегі проблемалар, агросекторда цифрландырудың жетіспеушілігін белгіленген.

Сұралған банктердің бірі тежеуші фактор ретінде астық қолхаттарын кепілге қойып қаржыландыруға арналған өтінімдердің жоқтығын атап өтті. Астық қолхаттарын кепілге қою арқылы кредиттік ресурстарды ұсыну тарапынан факторлардан басқа, сұраныс тарапынан, яғни кәсіпкерлердің өздеріне шектеулер бар, бұл да зерделеуді талап етеді.

Банктердің бірі ұсынған қаржыландыруды дамыту жөніндегі ұсыныстар:

1) реттеуші орта: астық қолхаттарын ұстаудың неғұрлым нақты ережелерін және кепілді өндіріп алу тәртібін қоса алғанда, заңнаманы жетілдіру, кредитордың құқықтарын қорғау тетігін енгізу;

2) салық заңнамасы: осы құралмен жұмыс істейтін банктер үшін салықтық жеңілдіктер немесе жеңілдіктер жасау;

⁶ www.qoldau.kz

3) қаржылық ынталандыру: астық қолхаттарына кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялауды қоса алғанда, мемлекеттік қолдау бағдарламаларын әзірлеу;

4) техникалық жақсартулар: қолхаттарды онлайн-есепке ала отырып, барлық қатысушылар (элеваторлар, банктер, фермерлер) үшін бірыңғай цифрлық платформаны ендіру.

№ 7 мәселе. Астық қолхаттарының анық кепіл ретінде мәртебесін анықтаған нормативтік орта өзгергеннен кейін кредит беру жағдайы өзгерді ме? Банктердің кредит беру көлемі мен шарттарында өзгерістер анықталған жоқ.

6. Проблемалар

Норма шығармашылық және реттеушілік бастамаларға қарамастан, нарықты талдауды және банктердің жауаптарын ескере отырып, банк секторы тарапынан да, әлеуетті қарыз алушылар тарапынан да астық қолхаттарын кепілге қойып қаржыландыруға қызығушылықтың әлсіздігі туралы қорытынды жасауға болады. Бәлкім, бұл астық қолхаттары нарығында жүргізілген өзгерістермен қамтылмаған не толық көлемде шешілмеген кепілдікті қамтамасыз етудің осы түрін пайдалану әлеуетін шектейтін проблемалық мәселелердің болуына байланысты шығар. Қабылданатын шаралардың тиімділігіне мониторинг жүргізу және саланы одан әрі дамыту стратегиясын қалыптастыру мақсатында нәтижелерді ашық түрде жариялай отырып, тұрақты талдау жүргізу мақсатқа лайықты.

Банктер көрсеткен агроөнеркәсіптік кешен саласындағы проблемалық мәселелерге қосымша мынадай сын-қатерлерді белгілеуге болады.

Бір банктің жауабынан алынған ақпаратты қоса алғанда, астық қолхаттарын қолдану бойынша соңғы жылдардағы тәжірибе жұмыс құралының тетігі айқын емес. Атап айтқанда, дәнді дақылмен қамтамасыз етілмеген астық қолхаттарын шығару, астық қабылдау пункттеріне қабылданатын дәнді дақылдың тоннасы мен сапасы көрсеткіштерінің жоғарылауы орын алды. Ашық дереккөздерде 2017 жылдың өзінде Қазақстанның бірнеше облысының элеваторларында 7 млн тоннаға жуық астық жетіспеушілігі анықталғаны атап өтілген.

Жалған астық қолхаттарын кепілдікпен қамтамасыз етудің, сондай-ақ астықпен қамтамасыз етілмеген астық қолхаттарымен мәмілелердің анықталған жағдайлары аз емес. Соңғы жағдайлар алаяқтық фактілерінің алдын алуға арналған заңнамалық түзетулер мен электрондық астық қолхаттарын қолданысқа енгізгеннен кейін орын алды. Мұндай жағдай элеваторлар мен АҚК жұмысын тексерудің ішкі/сыртқы аудитінің жеткіліксіздігінен немесе тексерудің әзірленген тетіктерінің жоқтығынан туындайды.

Жоғарыда көрсетілген проблеманы шешу үшін құрылған астық қолхаттарының электрондық жүйесінің жетілдірілмеуі оларды толыққанды енгізу және тарату үшін тағы бір кедергі болып табылады. 2016 жылдың ортасында фермерлер өндірісінің шығындарын азайту, нарықтың ашықтығын қамтамасыз ету, осы салада бұрын бақылаушы органдар анықтаған бұзушылықтарды болдырмау мақсатында электрондық форматта астық қолхаттарын шығару және оның айналысы заңнамалық деңгейде⁷ бекітілді. Бұл үшін тіркейтін ақпараттық жүйенің ақпараттық және интерактивті қызметтерін алу үшін бірыңғай қол жеткізу нүктесі болып табылатын Qoldau.kz платформасы әзірленіп, пайдалануға берілді. Платформа пайдаланушыларға электрондық астық қолхаттары мен астық қоймалары туралы ақпарат беруге арналған. Сонымен қатар платформа жергілікті жерлерде астық нарығын реттеу саласындағы бақылау функцияларын жүзеге асыратын субъектілер ретінде жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметкерлері үшін қоймалардағы нақты астықтың саны мен сапасын нақты уақытта бақылауға мүмкіндік беруге тиіс. Жарияланған деректер арасында анықталған сәйкессіздіктерді ескере отырып,

⁷ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне астық нарығын реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңы.

осы платформаның қазіргі уақытта жоғарыда көрсетілген функцияларды қаншалықты жабатынына және астық қоймаларының толық көрінісін беретініне қатысты сұрақтар бар.

Ақпараттың болмауы немесе толық емес/дәйексіз ақпарат алаяқтық схемалардың таралуына және тұтастай алғанда электрондық астық қолхаттары жүйесіне сенімнің жоғалуына алып келуі мүмкін.

Есепке алу мен басқарудың цифрлық құралдарының жоқтығынан АҚК қызметтерді ұсынуда ашықтық пен жеделдіктің жеткіліксіздігі проблемасына Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі астық қабылдау кәсіпорындарының астықты сақтау қызметтері нарығындағы 2024 жылғы бәсекелестіктің жай-күйін талдау қорытындылары⁸ бойынша өз қорытындысында да көрсетті. Мемлекеттік орган дәнді дақылдарды есепке алу және астық көлемі мен сапасына мониторинг жүргізу үшін АҚК сандық жүйесін енгізуді, сондай-ақ тең қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, көрсетілетін қызметтерге өтім беру жүйесін автоматтандыруды ұсынды (кезектілік жүйесі). Бұдан басқа, есепте АҚК қызметіндегі негізгі кедергілер ретінде АҚК-ны лицензиялаудың жоқтығы, кемсітушілік тарифтері және АҚК қызметтеріне қол жеткізуді шектеу, Qoldau порталы қызметтерінің жоғары құны, АҚК-ның ұлғайған қуаттағы АҚК үшін субсидиялауға қол жеткізуді шектеу белгіленген.

Астық қоймалары туралы деректерді талдау белсенді 190 АҚК-ның тек 42 астық қолхаттарын беру/шығару арқылы қойма қызметі қызметтерін көрсетуге лицензиясы бар екенін көрсетті (1-қосымша). Бұдан басқа, жекелеген АҚК-де қағаз астық қолхаттары әлі де бар, бұл ретте электрондық қолхаттарды ендірудің мақсаты АҚК-де астық қозғалысы мониторингінің тиімді жүйесін қалыптастыру және қолдан жасау мүмкіндігін жою болды.

Саланың ашық әрі айқындылығын арттыру, көрсетілетін қызметтерді стандарттау және сақтаудағы астық сапасын жақсарту әдістерінің бірі ретінде астық қабылдау кәсіпорындарының рейтингтік жүйесін сенімді/қолайлы/сенімсіз сынды градациямен ендіру негізге алынды. Qoldau ақпаратына сәйкес, АҚК бағалау 2-кестедегі көрсеткіштер негізінде жүргізілуге тиіс.

2-кесте

АҚК бағалау кезінде пайдаланылатын көрсеткіштер

Топтың атауы	Шағын топтың атауы	Көрсеткіштер
АҚК қызметтерінің сапасы	Жауапкершілік	Сақтандыру өтемі АҚК мүлкіне тыйым салу Сот процестеріне жауапкер ретінде қатысу
	Тұтынушының қанағаттанушылығы	Күші жойылған бұйрықтардың үлесі Пайдаланушы сауалнамасы
	Астықтың айналымы	Астық айналымы АҚК сыйымдылығына 2 жыл бұрынғы астықтың үлесі
АҚК институционалдық дамуы	Қызметтің ашықтығы	Аудиторлық тексеру нәтижелері Прейскуранттан тыс қызметтер Астық қолхаттарының ақпараттық жүйесімен ІС интеграциялау
	Техникалық жарақтандыру	ТЖ жолы Электрондық салмақ Астық кептіргіш Интернетке қол жеткізу, оның ішінде тұтынушылар үшін wi-fi арқылы қол жеткізу

⁸ Қазақстан Республикасының қалалары мен облыстарының (аудандарының) географиялық шекараларындағы астық қабылдау кәсіпорындарының астық сақтау қызметтері нарығындағы (астықты қабылдау, өлшеу, кептіру, тазалау, сақтау және тиеп жөнелту) 2022 - 2023 жылдардағы және 2024 жылғы 9 айдағы бәсекелестіктің жай-күйін талдау қорытындылары бойынша тұжырым.

Бұл ретте мынадай фактілердің ең болмағанда біреуі болған кезде АҚК ең нашар рейтингі беріледі:

- 1) АҚК деректеріне берілген өтелмеген қағаздағы астық қолхаттарының болуы;
- 2) қаржылық есептілік депозитарийінің интернет-ресурсында АҚК аудит жүргізілген жылдық қаржылық есептілігін жариялау фактісінің болмауы;
- 3) АҚК электрондық есептілігін Порталда жариялау фактісінің болмауы;
- 4) Порталда АҚК бағалар прејскурантын жариялау фактісінің болмауы;
- 5) АҚК уақытша басқару рәсімін енгізу фактісінің болуы.

Порталдың деректеріне сәйкес, 2025 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша 190 белсенді астық қоймасының 78-інде (41%) сенім рейтингі айқындалмаған, оның ішінде А (сенімді) рейтингі 43 (23%) АҚК, В (қолайлы) рейтингі – 31 (16%), сенімсіздер саны 38 АҚК немесе 20%-ды құрады (6-сурет). Рейтингі анықталмаған АҚК санының көп болу фактісі осындай АҚК-да сақталатын астыққа жіберілген астық қолхаттарына тән тәуекелдерді бағалауды қиындатуы мүмкін.

6- сурет

Дереккөзі: Qoldau

Процеске қатысушыларға қойылатын нақты талаптардың болмауынан, астық қолхаттарына байланысты тәуекелдерді азайтудың мүмкін еместігінен көрінетін нормативтік құқықтық базаның кемшіліктері анықталды.

Астық қолхаттарын ұстаушылардың мүдделерін астық қабылдау кәсіпорындарының өздері берген (шығарған) астық қолхаттары бойынша міндеттемелерін орындамауынан қорғау «Астық туралы» Заңның нормаларына сәйкес астық қолхаттары бойынша міндеттемелерді орындауға кепілдік беру қорларының міндеті болып табылады. Бұл функцияны 2003 жылы құрылған және кейіннен «ҚазАгроГарант» АҚ болып өзгертілген «Астық қолхаттары бойынша міндеттемелердің орындалуына кепілдік беру қоры» АҚ орындады. 2020 жылы «бүгінгі таңда астық және мақта қолхаттары бойынша міндеттемелерді орындауға кепілдік беру қызметтерінің талап етілмеуіне байланысты»⁹ деген тұжырыммен «ҚазАгроГарант» АҚ міндеттемелерді орындауға кепілдік беру жүйесінен шығып, кейіннен қайта ұйымдастырылды.

Осылайша, қазіргі уақытта астық қолхаттары бойынша міндеттемелерді орындауға кепілдік беру функцияларын заңнамалық норма бола тұра ешкім жүзеге асырмайды. Іс жүзінде мұндай қорлар жазба ұстаушыларын қорғайтын өтемақылық буфер қызметін атқарады, банктер мен инвесторлардың сенімін арттырады. ФАО инвестициялық орталығының 2009 жылғы¹⁰ құжатында елдерге, оның ішінде осындай қорлардың

⁹ «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 5 қаңтардағы № 1 қаулысы.

¹⁰ «Өтпелі экономикасы бар елдердің ауыл шаруашылығындағы қойма куәліктерін кепілге қойып қаржыландыру» ФАО инвестициялық орталығының техникалық анықтамалық құжаты, 2009 жыл.

болуының арқасында жоғары баға берілді. Баға беру кезінде Қазақстан да қоймалық куәліктер жүйесі дамыған елдер қатарына жатқызылған болатын.

Заңнамаға¹¹ сәйкес «Астық қолхаттары бойынша міндеттемелерді орындауға кепілдік беру жүйесіне қатыспайтын АҚК астық қолхаттарын ұстаушылардың алдында өздерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыруды жүзеге асырады». Сонымен қатар № 170 қаулыға сәйкес астық қолхаттарын кепілдің тұрақты түрі ретінде тану үшін астық қолхаты бойынша кепіл болып табылатын мүлік (астық) сақтандыру шартымен қамтамасыз етілуі тиіс. Бұл ретте сақтандыру ұйымының сақтандыру шарты бойынша жауапкершілігінің бір бөлігі «В+»-тен төмен емес¹² рейтингі бар қайта сақтандыру ұйымдарында қайта сақтандырылуы тиіс. Алайда, Qoldau¹³ порталының деректеріне сәйкес қазіргі уақытта жұмыс істеп тұрған 190 астық қоймасының тек 5 астық қоймасы ғана АҚК азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру туралы шарттарды жасады.

Осылайша, нарыққа қатысушылардың астық қолхаттарына байланысты тәуекелдерді сақтандыруға мүдделі еместігі астық қолхаттарының тартымдылығын төмендетеді және олардың таралуын шектейді. Тұтастай алғанда, процеске барлық қатысушылардың мүдделерін ескеруге мүмкіндік беретін тәсілді әзірлеу үшін сақтандыру мәселелерін кешенді пысықтау талап етіледі.

Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігінің осыған дейін айтылған есебінде астықты сақтау, кептіру, тазалау, қайта өңдеу және тиесп жөнелту үшін озық жабдықтар мен технологиялық процестердің жоқтығы, сондай-ақ кеңес дәуірінде пайдалануға берілген АҚК-ның жоғары тозуы туралы айтылған. Көптеген астық қоймаларының жай-күйі БҚДА-ның бағалауы бойынша күрделі жөндеу жүргізуді талап етеді, орта мерзімді кезеңде (2030 жылға дейін) элеваторлық қуаттылықтың кемінде 50%-ын құрайтын бетон сүрлемді барлық дерлік АҚК-да күрделі жөндеу талап етіледі.

Жергілікті жерлердегі АҚК реттеу үдерістеріне қатысты да сұрақтар бар. Бұрын астық нарығын реттеу саласындағы бақылау функциялары Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігіне бекітіліп берілген болатын, алайда орталықсыздандыру бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстар шеңберінде астық нарығын реттеу саласындағы бақылау функциялары¹⁴ жергілікті атқарушы органдардың құзыретіне берілген болатын. Бұл ретте мүдделер қақтығысы байқалуы мүмкін, өйткені әкімдіктер атқарушы органдар бола отырып, саланы дамытудың бақылау функциялары мен функцияларын біріктірмеуі тиіс.

7. Қорытындылар

Астық қолхаттарын кепілдікпен кредиттеуді дамытуға бағытталған мемлекеттік шаралар нарықтағы трендтердің өзгеруімен қатар жүруде. Жеткілікті заңнамалық орта қалыптасты, оның ішінде астық қолхаттарын кепілдің тұрақты түріне жатқызуға мүмкіндік беретін реттеушілік өзгерістер енгізілді, астық қолхаттарын цифрландыру бойынша жұмыстар жүргізілуде, астық қолхаттарын пайдалану кезінде тиімділікті арттыруға және теріс пайдалануды азайтуға бағытталған шаралар қабылдануда.

¹¹ «Астық туралы» ҚРЗ 16-бабының 1-тармағы: «Астық қолхаттары бойынша міндеттемелерді орындауға кепілдік беру жүйесіне қатыспайтын астық қабылдау кәсіпорындары астық қолхаттарын және олардың бөліктерін ұстаушылардың алдында өздерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыруды жүзеге асырады, ол сақтауға қабылданған астық сапасының жоғалу немесе нашарлау фактісі болған кезде астық қолхатын әрбір ұстаушыға сапасы жоғалған немесе нашарлаған астықтың өтемі кезінде қалыптасқан нарықтық құнының кемінде сексен проценті мөлшерінде сақтандыру төлемдерін франшиза талаптарын қолданбастан төлеуді қамтамасыз етеді.»

¹² Standard & Poor's рейтинг агенттігінің халықаралық шкаласы немесе басқа рейтинг агенттіктерінің бірінің осыған ұқсас деңгейдегі рейтингі бойынша.

¹³ <https://p-grain-receipt.qoldau.kz/ru/gr-info/granaries> (01.12.2025 жылғы жағдай бойынша сұрату).

¹⁴ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 29 қыркүйектегі № 239-V Заңына сәйкес.

Сонымен қатар жұмыс істеп тұрған екінші деңгейдегі банктердің сауалнама нәтижелері көрсеткендей, нормативтік түзетулер кредиттеу көлеміне айтарлықтай әсер еткен жоқ. Жұмыс істеп тұрған банктердің көпшілігі бұрын қаржыландыруды жүзеге асырмады және қазіргі уақытта астық қолхаттарын кепілге қойып кредиттемейді. Басқа бірнеше банктердің өз портфельдерінде астық қолхаттарын тұрақты кепіл ретінде айқындаған түзетулер күшіне енгенге дейін берілген проблемалық берешегі бар кредиттердің қалдықтары бар.

Кредиттеудің осы сегментінің статистикасы экономика тарапынан мәселенің шешілмеген проблемаларының болуын көрсетеді, ал астық қолхаттарын тұрақты кепіл ретінде пайдалану мүмкіндігін жасау аграрлық секторға кредит беру тетігінің бір бөлігі ғана болып табылады. Астық қолхатын толыққанды құралға айналдыру және оны шын мәнінде өтімді және тұрақты кепілдікті қамтамасыз етумен тану үшін нарықтың қолданыстағы тетіктерін одан әрі жетілдіру және бірқатар міндеттерді шешу талап етіледі, атап айтқанда:

1. Сектордың құрылымдық проблемаларын пысықтау. Қаржы құралының тиімді жұмыс істеуі инфрақұрылымның жай-күйіне және нарықты реттеу тетіктеріне тікелей байланысты. Астық қолхаттарын сақтандыруда неғұрлым ашықтықты қамтамасыз ету үшін астықтың сандық-сапалық есебін жүргізу және сақтау, астық қолхаттарын ұстаушылардың мемлекеттік электрондық тізілімін қалыптастыру және жүргізу қағидаларын сақтау мәніне АҚК-нің инспекциясын жүргізуді Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің және жергілікті атқарушы органдардың күшімен ғана емес, сақтандыру және банк нарығының өкілдерін тарта отырып қарастыруға болады.

2. Астық қолхаттарын ұстаушыларды қорғауды күшейту. Барлық қатысушылардың мүдделерін қамтуды және нормативтік қайшылықтарды жоюды көздейтін астық қолхаттары бойынша міндеттемелердің орындалуына кепілдік беру және сақтандыру мәселелерін одан әрі пысықтау талап етіледі.

3. Электрондық жүйені жетілдіру. Qoldau.kz веб-порталы оны астықты және онымен жасалатын операцияларды қадағалаудың толық циклімен электрондық жүйеге түрлендіре отырып, одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Бұдан басқа ағымдағы функционалдың тиімділігін арттыру, деректерге қол жеткізу және талдау элементтерімен толықтыру, олардың дұрыстығын күшейту талап етіледі.

4. Мәдениет қалыптастыру және нарыққа қатысушылармен диалог құру. Экономиканың нақты секторын кредиттеуді кеңейтуде қабылданатын шаралардың тиімділігін арттыруға нарықтың барлық қатысушыларының сапалы диалогы ықпал етуі мүмкін. Іске асырылатын шаралар нарықтың барлық қатысушыларының мүдделері мен мүмкіндіктерін толық көлемде ескермегенде, орнықты және жүйелі нәтижелерге қол жеткізуді күту қиын. Банктер портфелінде астық қолхаттары кепілдің тұрақты түрі ретінде пайдаланылатын қарыздардың болмауы, оның ішінде тараптардың фрагменттік өзара іс-қимылы туралы куәландырады.

Әдебиеттер

1. Jonathan Coulter & G. Onumah (2002). The role of warehouse receipt systems in enhanced commodity marketing and rural livelihoods in Africa». Rural Finance & Investment Learning Centre. <https://www.rfilc.org/wp-content/uploads/2020/08/role-of-whr-in-africa.pdf>
2. Investment Centre Division (2009). The use of warehouse receipt finance in agriculture in transition countries. <https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/al181e>
3. World Bank Blogs. Can warehouse receipts unlock farmer finance? (2025) <https://blogs.worldbank.org/en/psd/can-warehouse-receipts-unlock-farmer-finance->
4. Financial Sector Deepening Kenya. Warehouse receipt financing feasibility study (2024). <https://www.fsdkenya.org/wp-content/uploads/2024/09/Warehouse-receipt-financing-feasibility-study.pdf>
5. Kun Ma, Yu Ping Zhou (2024). Research on warehouse receipt pledge financing based on blockchain technology. <https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3655497.3655517>

6. Искаков С.М. (2013). «Законодательное регулирование зернового рынка в Республике Казахстан», Российский журнал сельскохозяйственных и социально-экономических наук, КиберЛенинка; Редакция журнала Российский журнал сельскохозяйственных и социально-экономических наук, т. 22(10). https://tjoas.com/issue-2013-10/article_03.pdf

Қосымша

1-кесте

**2025 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша өңірлер бойынша
астық қоймалары туралы мәліметтер**

№	Облыстар	АҚК саны	Қағаз АҚ бар	АҚК АҚЖ сақтандырылған	АҚК сенім рейтингі				Астық қолхаттарын беру/шығару арқылы қойма қызметі бойынша қызметтер көрсетуге лицензиясы бар
					А (сенімді)	В (қолайлы)	0 (сенімсіз)	Х (анықталмаған)	
1	Абай	3	1	-			1	2	1
2	Ақмола	68	5	3	24	11	5	28	6
3	Ақтөбе	7	-	-	3	1	1	2	6
4	Алматы	2	1	-			1	1	1
5	Атырау	-							0
6	Батыс Қазақстан	9	1	1	2	2	3	2	2
7	Жамбыл								0
8	Жетісу	1	-	-		1			0
9	Қарағанды	4	-	-	2	1		1	1
10	Қостанай	35	13	0	4	5	9	17	9
11	Қызылорда								0
12	Маңғыстау	1	-	-				1	1
13	Павлодар	6	-	-	1	4		1	0
14	Солтүстік Қазақстан	44	12	1	6	3	17	18	13
15	Түркістан	1	-	-				1	1
16	Ұлытау								0
17	Шығыс Қазақстан	6	3	-	1	2	1	2	1
18	Астана қаласы	3	1	-		1		2	0
19	Алматы қаласы								0
20	Шымкент қаласы								0
	Барлығы	190	37	5	43	31	38	78	42

Дереккөзі: Qoldau